

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Міністерство освіти і науки України

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Міністерство освіти і науки України

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

СОЛОВЙОВА ЕЛЬНАРА ЕЛЬЧИНІВНА

УДК 94(560:100)(=512.1):[327(560:5-191.2):329ПСР]:620.91(043.3)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНА СТРАТЕГІЯ ТУРЕЧЧИНИ
В ЦЕНТРАЛЬНІЙ АЗІЇ (В ПЕРІОД ПРАВЛІННЯ ПСР)**

Спеціальність 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та
регіональні студії»

Галузь знань 29 «Міжнародні відносини»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ Соловйова Е. Е.

Науковий керівник: Константинов Віктор Юрійович, кандидат політичних
наук, доцент

Київ - 2023

АНОТАЦІЯ

Соловійова Е.Е. Зовнішньополітична стратегія Туреччини в Центральній Азії (в період правління ПСР). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії» (29 – «Міжнародні відносини»). – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, 2023.

У даній дисертації проведено комплексне дослідження політики Туреччини відносно Центральної Азії за правління Партії справедливості та розвитку. Проаналізовано, яке місце займає Центральна Азія у сучасних зовнішньополітичних пріоритетах Туреччини.

Зокрема, досліджується суттєвий вплив політичної культури Туреччини на зовнішню політику країни. Зосереджуючись на взаємодії між традиційною політичною культурою Туреччини, яка характеризується секуляризмом і децентралізованою владою, і стратегічним підходом ПСР, дослідження підкреслює, як остання зберігає основні кемалістські цінності, одночасно включаючи елементи турецько-ісламської культури. Поява ПСР призвела до перевизначення традиційного секуляризму як «ісламського секуляризму», який розглядає секуляризм як обмеження держави, а не окремих осіб. Дослідження встановлює зв'язок між внутрішньополітичною динамікою Туреччини та її зовнішньополітичною траєкторією. На початковому етапі (2002-2007 рр.) стратегія пристосування ПСР призвела до більш стриманої зовнішньополітичної позиції. Встановлено, що на початковому етапі, підкреслюючи свій світський характер, ПСР сприяла співпраці з євроатлантичними структурами, керуючись переконанням, що прийняття західних демократичних цінностей допоможе вирішити внутрішні виклики Туреччини та уникнути конфлікту з військовою верхівкою всередині країни. У дисертації підкреслюється, що вплив військової верхівки був головним внутрішнім фактором, через що ПСР намагалася продемонструвати

гармонійне співіснування ісламу та демократії, позиціонуючи Туреччину як приклад для наслідування в мусульманському світі, водночас прагнучи до членства в ЄС як свідчення сумісності ісламських норм із демократичними принципами на світовій арені.

Дисертація розглядає трансформацію зовнішньої політики Туреччини між 2007 і 2016 роками під керівництвом ПСР. Проаналізовано, як парламентська більшість ПСР після виборів 2007 року сформулювала новий порядок денний зовнішньої політики через збільшення впливу всередині країни та послаблення позиції військової верхівки. На трансформацію зовнішньої політики також вплинули зовнішні події, такі як фінансова криза 2008 року та динаміка розвитку Близького Сходу, в зв'язку з чим Туреччина розпочинає керуватись «стратегічною автономією» в своїх зовнішніх відносинах, інтегруючи неосманізм у стратегії Туреччини на Близькому Сході та в Центральній Азії. В дослідженні встановлено, що наслідки «арабської весни» спонукали Туреччину посилити участь у Центральній Азії. Після 2016 року Туреччина перейшла від «м'якої сили» до більш наполегливих підходів на Близькому Сході, водночас активізуючись в напрямку Центральної Азії.

В дослідженні стверджується, що концептуально зовнішню політику Туреччини можна поділити на два етапи: початкова фаза «нульових проблем» (2002-2010 рр.) і пізніша епоха (2010 р. - тепер), відзначена зміною пріоритетів і непохитним моральним реалізмом. Відійшовши від кемалістського «напівізоляціонізму», ПСР прийняла регіональне лідерство, спираючись на концепцію «*tarihdaş*» (спільна історія та імперський простір), що співзвучна з концепцією неосманізму.

У роботі обґрунтовано, що геополітичне розташування Туреччини містить ризики, але також має і переваги, що забезпечує міжрегіональний доступ. Енергетичний дефіцит Туреччини компенсується її розташуванням між Європою та багатими енергією регіонами, що підкреслюється інфраструктурними проектами. Дослідження демонструє важливу роль

Туреччини в енергетичній сфері як сполучної ланки між Центральною Азією та Європою прикладом її посередництва у конфлікті між Туркменістаном та Азербайджаном через родовище Достлук.

Детально досліджуються дії країн Центральної Азії, зокрема Казахстану та Туркменістану, які намагаються диверсифікувати маршрути експорту енергоресурсів і зменшити залежність від історичного російського впливу. Проведений аналіз перспектив зміцнення країнами Центральної Азії своєї газотранспортної інфраструктури в напрямку західних регіонів, що узгоджується зі стратегічними устремліннями Туреччини. Крім того, дослідження заглиблюється в потенційні наслідки отримання Туреччиною прямого доступу до Каспійського моря та Центральної Азії через реконфігурацію Закавказзя та створення Зангезурського транспортного коридору. У роботі також розглядається підвищене значення Трансіранського маршруту та Трансанатолійського газопроводу для досягнення цілі Туреччини стати енергетичним хабом між Азією та Європою.

Робота ретельно досліджує глибоку історичну османську спадщину Туреччини та відповідну геокультурну та геополітичну відповідальність, яку вона несе, складним чином формуючи її світогляд. Дослідження аналізує роль Туреччини як прабатьківщини етнічних турків, встановлюючи унікальне зобов'язання сприяти співпраці та захищати інтереси різноманітної тюркської спільноти, особливо поширеної в регіонах Центральної Азії. В роботі розглядається стратегічне застосування Туреччиною стратегії «м'якої сили» та ефективне використання тюркського фактору Туреччиною. Ці стратегії охоплюють різні ініціативи, такі як дипломатичні саміти, стратегічне використання національних інституцій і розвиток міждержавних відносин. Центральними серед цих установ є Міністерство закордонних справ, Турецька агенція міжнародного співробітництва та розвитку (TIKA), Турецький Червоний Півмісяць (Kızılay), Фонд Юнуса Емре та Управління у справах релігії (Diyanet).

У дисертації детально розглядається регіональний підхід Туреччини, наголошуючи на створенні організаційної структури, покликаної підтримувати інтеграцію тюркського світу. Ключовою подією в цій інтеграції є створення Тюркської ради, каталізатором якої стала Нахічеванська угода від 3 жовтня 2009 року. Цей інститут відіграє центральну роль всеохоплюючої платформи, що сприяє співпраці не лише між тюркомовними націями, але й співпраці з іншими відомими тюркськими організаціями, включаючи Парламентську асамблею тюркомовних держав (TURKPA), Міжнародну організацію тюркської культури (TURKSOY), Фонд тюркської культури та спадщини та Тюркську академію. Завдяки цій колективній синергії дисертація встановлює, як поглиблюється співпраця та зміцнюються відносини в різних сферах, починаючи від парламентських обмінів і закінчуючи культурним і науковим партнерством.

Дослідження стверджує, що спільна тюркська ідентичність і єдність культурних цінностей служать першочерговими каталізаторами інтеграції, закладаючи основу для узгодженого бачення майбутнього, укладеного в дорожню карту «Тюркське бачення світу 2040». Підсумовуючи, дисертація ретельно досліджує складне використання Туреччиною своєї історичної та культурної спадщини для орієнтування в геополітичному ландшафті, розкриваючи стратегічне значення її ініціатив «м'якої сили» у сприянні співпраці та єдності в ширшій тюркській спільноті.

Дисертація досліджує вплив позарегіональних акторів на стратегію Туреччини в Центральній Азії. Дослідження заглиблюється в економічне та військове домінування Китаю та Росії, що обмежує вплив Туреччини в Центральній Азії. Дослідження ретельно аналізує позицію Китаю в економічному секторі та військовий контроль Росії через ОДКБ, ШОС і військові бази. Було досліджено, як Туреччина стратегічно реагує, залучаючись до китайської ініціативи BRI та забезпечуючи статус партнера по діалогу в ШОС, щоб подолати ці перешкоди. У дисертації також розглядається декларативний характер участі Туреччини в питаннях безпеки,

продемонстрований її реакцією на події 2022 року в Казахстані. Незважаючи на низьке залучення в безпекових справах, Туреччина використовує військову компоненту «м'якої сили» через підтримку модернізації збройних сил і організацію навчання країн Центральної Азії.

У дослідженні оцінюються двосторонні відносини Туреччини з окремими країнами Центральної Азії, прикладом яких є її конструктивна взаємодія з Казахстаном, Туркменістаном і Узбекистаном. Відсутність міцного зв'язку та співпраці Туреччини з Таджикистаном пояснюється етнічними та історичними факторами.

У дисертації аналізується прагнення Туреччини стати енергетичним центром і встановити альтернативні транспортні маршрути через Центральну Азію. Було виявлено, що ці амбіції стикаються з суттєвими проблемами через домінуючу роль Китаю та Росії в енергетиці та безпеці. Незважаючи на ці перешкоди, зазначається, що Туреччина впроваджує стратегічний комплекс інструментів м'якої сили для досягнення енергетичних інтересів.

Ключові слова: ПСР, неоосманізм, нуль проблем із сусідами, регіональна політика, Центральна Азія, тюркський світ, м'яка сила, енергетична стратегія.

ABSTRACT

Soloviova E.E. Turkey's foreign policy strategy in Central Asia (during the period of the AKP's rule). – A qualification scientific thesis on manuscript rights.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in specialty 291 "International relations, public communications and regional studies" (29 – "International relations"). – Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, 2023.

In this dissertation, a comprehensive study of Turkey's policy towards Central Asia under the rule of the Justice and Development Party was carried out. It has been analyzed what place Central Asia occupies in Turkey's modern foreign policy priorities.

In particular, the study examines the significant influence of Turkey's political culture on the country's foreign policy. Focusing on the interplay between Turkey's traditional political culture, characterized by secularism and decentralized power, and the strategic approach of the AKP, the study highlights how the latter preserves core Kemalist values while incorporating elements of Turkish-Islamic culture. The emergence of the AKP led to a redefinition of traditional secularism as "Islamic secularism", which sees secularism as a limitation of the state rather than individuals. The study establishes a connection between Turkey's domestic political dynamics and its foreign policy trajectory. At the initial stage (2002-2007), the adjustment strategy of the AKP led to a more restrained foreign policy position. It was established that at the initial stage, emphasizing its secular character, the AKP promoted cooperation with Euro-Atlantic structures, guided by the conviction that the adoption of Western democratic values will help solve Turkey's internal challenges and avoid conflicts with the military leadership inside the country. The dissertation emphasizes that it is the influence of the military that was mainly internal a factor due to which the AKP sought to demonstrate the harmonious coexistence of Islam and democracy, positioning Turkey as an example to follow in the Muslim world, while seeking EU membership as evidence of the compatibility of Islamic norms with democratic principles on the world stage.

The dissertation examines the transformation of Turkey's foreign policy between 2007 and 2016 under the leadership of the AKP. It was analyzed how the parliamentary majority of the AKP formulated a new foreign policy agenda after the 2007 elections due to the increase of influence inside the country and the weakening of the position of the military leadership. The transformation of foreign policy was also influenced by external events such as the 2008 financial crisis and the dynamics of development in the Middle East, in connection with which Turkey began to be guided by "strategic autonomy" in its foreign relations, integrating neo-Ottomanism into Turkey's strategies in the Middle East and Central of Asia. The study found that the consequences of the "Arab Spring" prompted Turkey to increase its involvement in Central Asia. After 2016, Turkey shifted from soft power to more assertive approaches in the Middle East, while also becoming more active in Central Asia.

The study argues that Turkey's foreign policy can be conceptually divided into two stages: the initial phase of "zero problems" (2002-2010) and the later phase (2010-present), marked by a shift in priorities and unwavering moral realism. Departing from Kemalist semi-isolationism, the AKP assumed regional leadership based on the concept of "tarihdaş" (shared history and imperial space), which resonates with the concept of neo-Ottomanism.

The thesis substantiates that the strategic geography of Turkey contains risks, but also has advantages, which provides interregional access. Turkey's energy deficit is mitigated by its location between Europe and energy-rich regions, emphasized through infrastructure projects. The study demonstrates Turkey's role in the energy sphere as a link between Central Asia and Europe, exemplified by its mediation between Turkmenistan and Azerbaijan in the conflict over the Dostluk field.

The actions of Central Asian countries, in particular Kazakhstan and Turkmenistan, which are trying to diversify energy export routes and reduce dependence on the historical Russian influence, are investigated in detail. An analysis of the prospects for the Central Asian countries to strengthen their gas transport infrastructure in the direction of the western regions, which is consistent with the strategic aspirations of Turkey is conducted. In addition, the study delves

into the potential consequences of Turkey gaining direct access to the Caspian Sea and Central Asia through the reconfiguration of Transcaucasia and the creation of the Zangezur Transport Corridor. The paper also examines the increased importance of the Trans-Iranian Route and the Trans-Anatolian Gas Pipeline to Turkey's goal of becoming an energy hub between Asia and Europe.

The work scrutinizes Turkey's deep historical Ottoman legacy and the corresponding geocultural and geopolitical responsibilities it bears, intricately shaping its worldview. The study analyzes Turkey's role as the ancestral homeland of the ethnic Turks, establishing a unique commitment to promote cooperation and protect the interests of the diverse Turkic community, especially spread in the Central Asian regions. The paper examines Turkey's strategic use of the "soft power" strategy and Turkey's effective use of the Turkic factor. These strategies encompass various initiatives such as diplomatic summits, strategic use of the strengths of national institutions, and the development of interstate relations. Central among these institutions are the Ministry of Foreign Affairs, the Turkish International Cooperation and Development Agency (TIKA), the Turkish Red Crescent (Kizilay), the Yunus Emre Foundation, and the Directorate of Religious Affairs (Diyanet).

The dissertation examines Turkey's regional approach in detail, emphasizing the creation of an organizational structure designed to support the integration of the Turkic world. A key event in this integration is the creation of the Turkic Council, the catalyst of which was the Nakhichevan Agreement of October 3, 2009. This organization plays a central role as an all-encompassing platform that promotes cooperation not only between Turkic-speaking nations, but also between other prominent Turkic organizations, including the Parliamentary Assembly of Turkic-Speaking States (TURKPA), the International Organization of Turkic Culture (TURKSOY), the Turkic Culture and Heritage Foundation and the Turkic Academy. Owing to this collective synergy, the thesis establishes how cooperation deepens and how relations are strengthened in various fields, from parliamentary exchanges to cultural and scientific partnerships.

The study argues that a common Turkic identity and unity of cultural values serve as primary catalysts for integration, laying the groundwork for a coherent vision of the future embodied in the Turkic World Vision 2040 roadmap. In summary, the thesis thoroughly examines Turkey's complex use of its historical and cultural heritage to navigate the geopolitical landscape, revealing the strategic importance of its soft power initiatives in fostering cooperation and unity within the wider Turkic community.

The dissertation examines the impact of extra-regional actors on Turkey's strategy in Central Asia. The study delves into the economic and military dominance of China and Russia, which limits Turkey's influence in Central Asia. The study carefully analyzes China's position in the economic sector and Russia's military control through the CSTO, SCO and the military bases. It explored how Turkey is responding strategically by joining China's BRI initiative and securing dialogue partner status in the SCO to overcome these obstacles. The dissertation also examines the declarative nature of Turkey's involvement in security issues, demonstrated by its response to the 2022 events in Kazakhstan. Despite its low involvement in security affairs, Turkey uses soft power military component by supporting the modernization of the armed forces and organizing training for Central Asian countries.

The study evaluates Turkey's bilateral relations with certain Central Asian countries, an example of which is its constructive interaction with Kazakhstan, Turkmenistan, and Uzbekistan. The lack of strong ties and cooperation between Turkey and Tajikistan is explained by ethnic and historical factors.

The dissertation analyzes Turkey's desire to become an energy center and establish alternative transport routes through Central Asia. These ambitions were found to face significant challenges due to China and Russia's dominant role in energy and security. Despite these obstacles, Turkey is said to be deploying a strategic mix of "soft power" tools to advance its energy interests.

Keywords: AKP, neo-Ottomanism, zero problems with neighbors, regional policy, Central Asia, Turkic world, soft power, energy strategy.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Соловійова, Е. (2023). Геополітичний аналіз чорноморської політики Туреччини. *Науково-теоретичний альманах Грані*, 26(3), 109-117. <https://doi.org/10.15421/172356>
2. Soloviova, E. (2022). Роль Туреччини у Другій карабаській війні та її наслідки для Центральної Азії. Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. *Політичні науки та публічне управління*, 5(65), 78-88. [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2022-5\(65\)-12](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2022-5(65)-12)
3. Соловійова, Е. (2023). Світові центри сили в Центральній Азії та їх вплив на зовнішню стратегію Туреччини в регіоні. *Вісник НЮУ імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія*, 58(3), 138-156. <https://doi.org/10.21564/2663-5704.58.285774>
4. Aliieva, E. (2019). Military technical cooperation between Turkey and Ukraine. *Hileya: Scientific Bulletin / Gileya*, 146(3), 7-11.

Праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Aliieva, E. (2021). Istanbul Canal Project and its Strategic Implications, Actual problems of international relations. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів і молодих вчених «Актуальні проблеми міжнародних відносин 2021»*. (pp. 8-10). Київ. URL: <https://www.iir.edu.ua/nashi-vydannya/konferentsiyi>
6. Aliieva, E. (2019). EU–Turkey relations from the security perspective: Risks and opportunities. *Journal of European and Comparative Law*, 11, за результатами конференції «Еволюція Європейського Союзу: основні виклики сучасності та перспективи». Київ.
7. Aliieva, E. (2021). Crimean Platform and Turkey's stance on it. *Матеріали*

Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів і молодих вчених «Шевченківська весна 2021» (pp. 8-12). Київ. URL: <https://www.iir.edu.ua/nashi-vydannya/konferentsiyi>

Праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

8. Aliieva, E. (2020). Ukrainian diplomacy in the conditions of Russian armed aggression: Conclusions and lessons for Kazakhstan. *Hileya: Scientific Bulletin / Gileya*, 159(11-12), 13-20.
9. Алієва, Е. (2021). Регіональний вимір зовнішньополітичних стратегій Казахстану та Узбекистану. *Зовнішньополітичні доктрини та стратегії*. Інститут міжнародних відносин.

Зміст

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	15
ВСТУП.....	16
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ТА КОНЦЕПТУАЛЬНО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	24
1.1. Зовнішньополітична стратегія та регіональна зовнішньополітична стратегія держави.....	24
1.2. Історіографія проблем дослідження.....	34
1.3. Методологічні підходи та методи дослідження.....	45
Висновки до розділу 1.....	55
РОЗДІЛ 2. ПРИРОДА, ПРИНЦИПИ ТА ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИХ СТРАТЕГІЙ ТУРЕЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ В ПЕРІОД ПРАВЛІННЯ ПАРТІЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ ТА РОЗВИТКУ.....	59
2.1. Ставлення до зовнішньополітичної стратегії в політичній культурі Туреччина та вплив політичної та зовнішньополітичної ідеології на формування стратегій зовнішньої політики держави.....	59
2.2. Ідеологія та політична практика ПСР у зовнішній політиці Туреччини..	70
2.3. Онтологія та телеологія регіонального виміру зовнішньої політики Туреччини за правління ПСР.....	83
2.4. Внутрішньо-політичне та міжнародне середовище турецької регіональної зовнішньої політики.....	95
Висновки до розділу 2.....	110
РОЗДІЛ 3. ЦІЛІ ТА ЗАВДАННЯ ТУРЕЦЬКОЇ СТРАТЕГІЇ В ЦЕНТРАЛЬНІЙ АЗІЇ.....	116
3.1. Геополітичний вимір стратегії Туреччини у Центральній Азії.....	116
3.2. Енергетична політика Туреччини у регіоні.....	128
3.3. Проблеми безпеки Туреччини у регіональній зовнішньополітичній стратегії.....	137
3.4. Цивілізаційний та культурний аспекти регіональної політики Туреччини.....	152
Висновки до розділу 3.....	167

РОЗДІЛ 4. РЕАЛІЗАЦІЯ ТУРЕЦЬКОЇ СТРАТЕГІЇ В ЦЕНТРАЛЬНІЙ АЗІЇ	171
4.1. Інститути та механізми турецької політики в Центральній Азії.....	171
4.2. Роль двосторонніх відносин із центрально-азійськими державами у реалізації регіональної стратегії Туреччини.....	178
4.3. Вплив Туреччини на формування регіональної підсистеми міжнародних відносин.....	190
4.4. Взаємодія регіональної стратегії Туреччини із політикою інших позарегіональних акторів у Центральній Азії.....	200
Висновки до розділу 4.....	211
ВИСНОВКИ	213
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	220

Список умовних скорочень

ЄС	Європейський Союз
ЄАЕС	Євразійський економічний Союз
НАТО	Організація Північноатлантичного договору
ОДКБ	Організація Договору про колективну безпеку
ПСР	Партія справедливості та розвитку
РНБ	Рада національної безпеки
ТАКМ	Євразійська асоціація правоохоронних органів з військовим статусом
Тюркська рада	Рада співробітництва тюркомовних держав
ЦА	Центральна Азія
ЦАР	Центральноазійський регіон
ШОС	Шанхайська організація співробітництва
АІІВ	Asian Infrastructure Investment Bank (Азійський банк інфраструктурних інвестицій)
BRI	Belt and Road Initiative (Один Пояс-Один Шлях)
ВТС	Baku–Tbilisi–Ceyhan (Баку-Тбілісі-Джейхан)
CFM	Council of Foreign Ministers (Рада міністрів закордонних справ)
FETÖ	Fethullahçı Terör Örgütü (Фетхуллахистська терористична організація)
OTS	Organization of Turkic States (Організація тюркських держав)
PKK	Partiya Karkerên Kurdistan (Робітничча партія Курдистану)
PYD	Partiya Yekîtiya Demokrat (Партія демократичного союзу)
SEC (YSK)	Supreme Election Council (Вища виборча рада)
TANAP	Trans-Anatolian Natural Gas Pipeline (Трансанатолійський газогін)
TIKA	Турецька агенція міжнародного співробітництва та розвитку
TITR	Trans-Caspian International Transport Route (Трансіранський транспортний коридор)
ТРАО	Турецька нафтова корпорація
TURKPA	Парламентська асамблея тюркомовних держав
TURKSOY	Міжнародна організація тюркської культури
YDSK	Рада стратегічної співпраці високого рівня

Вступ

Обґрунтування вибору теми дослідження. Актуальність теми дослідження визначається геополітичною та економічною значимістю регіону Центральної Азії. Така роль регіону визначається його міжконтинентальним розташуванням, що є ключовим для торгових та інших зв'язків між країнами Європи та Азії, та економічним аспектом через свої паливно-енергетичні ресурси. Одноосібний контроль Росії над Центральною Азією тривав майже 150 років, аж до початку 1990-х років. Після розпаду Радянського Союзу регіон перетворився на ключову арену конкуренції між глобальними та регіональними державами в Євразії. Серед цих акторів помітне місце займає Туреччина, яку спонукала до активізації у Центральній Азії конкуренція за енергоресурси і транспортні коридори.

Актуальність даної теми обумовлена низкою суттєвих чинників, які відіграють важливу роль у цій ситуації. По-перше, це посилення регіональної компоненти, що пов'язано з радикальною трансформацією зовнішньополітичної стратегії Туреччини після приходу до влади в 2002 році Партії справедливості і розвитку. Зростання економічної могутності разом з політичною стабільністю в країні дало керівництву можливість більш ефективно проводити свій зовнішньополітичний курс. За останні десятиліття Турецька Республіка, завдяки кардинальним змінам у внутрішній політиці та продовженню економічного зростання, очевидно виборює роль регіонального лідера. ПСР на чолі із Р. Т. Ердоганом запропонувало власну програму внутрішньополітичного розвитку країни, нові принципи і стратегії, які було покладено в основу формування концепції зовнішньої політики Туреччини. Укріплення зв'язків із країнами Центральної Азії та закріплення за Анкарою лідерського статусу в регіоні є невід'ємними складовими цієї концепції.

По-друге, це геополітичний фактор, що має ключове значення для присутності Туреччини у Центральній Азії, яка є багатою на природні ресурси та виступає ключовим транзитним маршрутом між Європою та Азією. Регіон

є особливо важливим для диверсифікації імпорту енергетичних ресурсів Туреччини для внутрішнього споживання та її прагнень стати ключовим енергетичним транзитним центром в Євразії. Регіон також важливий для Туреччини з точки зору культури та ідентичності: в ньому проживають мільйони мусульман, що представляють переважно тюркські народи, тобто, є близькими етнічно, лінгвістично, релігійно та культурно до турків. Туреччина обґрунтовує свої лідерські амбіції спираючись саме на цю етнолінгвістичну та культурну спільність з тюркомовними народами Центральної Азії.

По-третє, політичні розбіжності, особливо загострення громадянської війни в Сирії і супутнє погіршення відносин з традиційними західними союзниками та РФ, стимулюють республіку до переорієнтації на активізацію свого східного вектору, до регіону Центральної Азії. До того ж, Центральна Азія також є «воротами» до Афганістану, де Туреччина має сильну військову та економічну діяльність і де вона робить суттєвий вплив на регіональну та глобальну безпеку.

Політика Турецької Республіки в регіоні Центральної Азії та зміни в її формуванні і імплементації в період правління ПСР не було предметом особливого аналізу в вітчизняній науці, а роль Туреччини в Центральноазіатському регіоні та її зростаюче значення не розглядалися всебічно та в комплексі в рамках політичної думки. Виходячи з цього, визначається наукова проблема, яка розглядається та вирішується у дисертаційній роботі та полягає у визначенні джерел формування регіональної зовнішньополітичної стратегії Туреччини у Центральній Азії, її динаміки та впливу на регіональну підсистему міжнародних відносин.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертацію виконано на кафедрі міжнародних відносин і зовнішньої політики Навчально-наукового інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Дисертаційне дослідження виконано в межах наукових тем Навчально-наукового інституту міжнародних відносин №19БФ048-01 «Міжнародно-правові та соціальні

механізми протидії сепаратизму в Україні» (державний реєстраційний номер 0119U100313) та № 19БФ048-02 «Стратегія протистояння геополітичним викликам і загрозам національній безпеці України в умовах становлення нового світопорядку» (державний реєстраційний номер 0119U100336), які є складовими комплексної наукової програми Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Мета і завдання дослідження. Метою є дослідження процесу формування і реалізації зовнішньополітичної стратегії Туреччини в ЦА.

Для досягнення зазначеної цілі необхідно вирішення наступних ключових завдань:

- визначити вплив турецької політичної культури на зовнішню політику Туреччини;
- визначити концептуальні засади зовнішньополітичної стратегії ПСР в Центральній Азії;
- розглянути зміну ідентичності ПСР та зовнішньополітичну позицію Туреччини;
- проаналізувати цивілізаційний підхід та стратегію наполегливого реалізму в зовнішній політиці Туреччини;
- визначити внутрішні та зовнішні фактори, що формують зовнішньополітичну стратегію Туреччини;
- дослідити геополітичне розташування Туреччини та Центральної Азії, а також геополітичні та економічні цілі Туреччини в регіоні;
- визначити ступінь оборонної співпраці між Туреччиною та країнами Центральної Азії, а також фактори, які обмежують цю співпрацю;
- дослідити форми інституалізації політики Туреччини щодо Центральної Азії та участь у процесі тюркської інтеграції;
- дослідити стратегії «м'якої сили» для захисту політичних та економічних інтересів Туреччини;

- розкрити особливості взаємодії Туреччини із іншими позарегіональними акторами у процесі реалізації зовнішньополітичної стратегії у Центральній Азії;

- визначити цілі та особливості двостороннього співробітництва Анкари із країнами регіону Центральної Азії;

- оцінити подальші перспективи зовнішньої політики Туреччини в Центральній Азії.

Об'єктом дослідження є зовнішня стратегія Турецької Республіки в період правління ПСР.

Предметом дослідження є центральноазійський вектор зовнішньої політики Турецької Республіки доби правління ПСР.

Географічні рамки цього дослідження визначають регіон Центральної Азії у складі таких країн, як Казахстан, Узбекистан, Туркменістан, Киргизстан і Таджикистан.

Методи дослідження. В дослідженні автор використовує широкий спектр методів, включаючи загальнонаукові та спеціально-історичні. Серед них системний метод (або структурно-функціональний аналіз), геополітичний, біхевіоральний, порівняльний, аналіз і синтез, індукція і дедукція.

Досвід Туреччини підтверджує, що власні уявлення політичних лідерів про світове співвідношення впливають на процес ухвалення зовнішньополітичних рішень. Використання біхевіорального методу, який аналізує особистісну мотивацію при розробці ідеологічних та телеологічних концепцій та ухваленні рішень, свідчить про цей важливий аспект дослідження.

Інституційний метод, що спрямований на вивчення ролі інституцій у зовнішньополітичній стратегії, відкрив можливість розглянути вплив ключових складових зовнішньополітичного механізму Туреччини, зокрема правлячої ПСР та неурядових організацій, на формування та втілення стратегії в Центральній Азії.

Порівняльний метод, що включає аналіз аналогічних явищ для виявлення їх спільних рис та особливостей, дозволив дослідникові проаналізувати етапи еволюції зовнішньополітичної стратегії Туреччини в Центральній Азії, порівнявши цілі, засоби та методи впровадження від 2002 року до сьогодні.

Використання геополітичного методу дозволило визначити географічну ситуацію та розстановку сил у регіоні Центральної Азії.

Серед багатьох прикладних методів аналізу текстової інформації з політичної сфери, дослідник вибрав досить ефективні та розповсюджені методи: контент-аналіз, івент-аналіз, когнітивне картування та дискурс-аналіз. Використання контент-аналізу дозволяє аналізувати конкретні політичні документи, виступи політичних діячів і тематичні нариси, спрямовуючи увагу на їх зміст.

Для аналізу інтерв'ю та текстів виступів політичних діячів, ефективним методом є когнітивне картування, яке допомагає розкрити спосіб сприйняття певних проблем політичними діячами.

Для виявлення та розкриття прихованого смислу в аналізованих політичних документах застосовується дискурс-аналіз.

Наукова новизна одержаних результатів впливає з відсутності раніше проведених комплексних та об'єктивних аналітичних досліджень на задану тему. В дисертаційній роботі вперше проведено всебічний аналіз зовнішньополітичної стратегії Турецької Республіки стосовно Центральної Азії. Також відзначено виявлення механізмів та результатів втілення цієї стратегії та визначено особливості взаємовідносин з країнами Центральної Азії за правління ПСР.

Вперше:

- встановлено, як турецька політична культура впливає на зовнішню політику Туреччини. Виявлено, що стратегія ПСР відображає вплив основних принципів кемалістської політичної культури, при цьому зберігаючи традиційні цінності турецько-ісламської культури.

- представлена практична методологія вивчення регіональної зовнішньої політики Туреччини, що наголошує на необхідності аналізу як внутрішньополітичної динаміки, так і зовнішнього політичного контексту. Виявлено як внутрішні, так і зовнішні чинники, які відзначили ключові моменти зовнішньополітичної стратегії ПСР. Успішні вибори 2007 року як внутрішній елемент та зовнішні чинники, такі як фінансова криза 2008 року, європейська криза та зниження американського впливу на Близькому Сході зіграли значну роль у формуванні зовнішньополітичних цілей Туреччини, включаючи прагнення до стратегічної автономії та до залучення в Центральній Азії;

- встановлено, що Туреччина застосовувала різні підходи у своїй зовнішній політиці в різні періоди. Спочатку вона обрала стратегію пристосування для уникнення конфронтації з військовою верхівкою та враховувала однополярний світопорядок, а потім успішно втілила стратегію ізоляції внутрішньої опозиції та впровадження нового курсу зовнішньої політики. Виявлено, що після невдалої спроби перевороту Туреччина перейшла до стратегії мобілізації, фокусуючи свою увагу на військових діях за кордоном, з метою відволікання внутрішньої опозиції та відвернення уваги від внутрішніх проблем;

- виявлено, як поразки на Близькому Сході вплинули на орієнтацію зовнішньої політики Туреччини, зокрема з точки зору пріоритетності проблем виживання та безпеки. Ця зміна змусила Туреччину використовувати культурні відносини як стратегічний актив у Центральній Азії;

- запропоновано, що Туреччина реалізує свої політичні та економічні інтереси в Центральній Азії шляхом стратегічного використання інструментів «м'якої сили». Такі ініціативи, як пропозиція політичного союзу та наголос на розвитку транспортної інфраструктури для тюркської культурної та економічної інтеграції, продемонстрували плани Туреччини по формуванню майбутнього тюркського світу.

Удосконалено:

- застосування концепції регіонального комплексу безпеки, що надало нові інсайти в динаміку безпеки в регіоні Центральної Азії та сприяло більш повному розумінню цих процесів;

- використання дискурсивної теорії в постструктуралістському фреймворці для аналізу складного зв'язку між історичною пам'яттю, міжнародною політикою, та цивілізаційними та культурними аспектами регіональної зовнішньої політики Туреччини.

Отримали подальший розвиток:

- дослідження впливу культурних відносин, історичної пам'яті та цивілізаційних аспектів на зовнішню політику країни;

- аналіз впливу «м'якої сили» (культурних, освітніх, гуманітарних програм тощо) на здійснення зовнішньої політики та досягнення зовнішньополітичних цілей країн;

- аналіз конкретних внутрішніх та зовнішніх елементів, що визначали поворотні моменти в зовнішній політиці Туреччини.

Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості вивчити досвід політики Туреччини в Центральній Азії та підготувати аналітичний матеріал стосовно взаємовідносин Туреччини з тюркомовними країнами Центральної Азії. Отримані в ході дослідження матеріали та найважливіші висновки можуть бути застосовані при викладанні загальних та спеціалізованих курсів, присвячених історії різних центральноазіатських держав.

Важливість даного дослідження в реальній політичній практиці виявляється через можливість використання його результатів при прийнятті політичних рішень та формуванні зовнішньополітичної стратегії щодо Турецької Республіки. Отримані результати можуть бути також використані під час створення Стратегії України по взаємодії з Туреччиною, враховуючи зовнішньополітичну стратегію останньої. Висновки, отримані в рамках цієї дисертації, можуть бути використані під час прогнозування в контексті національних інтересів України. Основні положення роботи також можуть

бути використані при створенні навчальних курсів, спрямованих на вивчення відповідної тематики, а також для включення окремих тем до навчальних курсів різних рівнів та розробки спеціалізованих розділів в посібниках.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною науковою працею, в якій висвітлені власні ідеї і розробки автора, що дозволили вирішити поставлені завдання. Робота містить теоретичні та методичні положення і висновки, сформульовані дисертанткою особисто. Використані в дисертації ідеї, положення чи гіпотези інших авторів мають відповідні посилання і використані лише для підкріплення ідей здобувача.

Апробація матеріалів дисертації. Основні результати досліджень доповідались на міжнародній науково-практичній конференції «Еволюція Європейського Союзу: основні виклики сучасності та перспективи», грудень 2019 р., Київ, Навчально-науковий інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка; міжнародній науково-практичній конференції студентів, аспірантів і молодих вчених «Актуальні проблеми міжнародних відносин», жовтень 2021 р., Київ, Навчально-науковий інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка; міжнародній науково-практичній конференції студентів, аспірантів і молодих вчених «Шевченківська весна», березень 2021 р., Київ, Навчально-науковий інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Публікації. За темою дисертаційного дослідження було опубліковано 9 наукових робіт, серед яких 4 статті у фахових видавництвах, 3 публікації у збірниках матеріалів конференцій та 1 розділ у посібнику.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація містить вступ, чотири розділи, поділені на підрозділи, висновки, перелік використаних джерел та додатки. Загальний обсяг дисертації становить 245 сторінок, з них основний текст викладено на 219 сторінках, список опрацьованих та використаних джерел (213 найменувань) становить 23 сторінки, додатки – 3 сторінки.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ТА КОНЦЕПТУАЛЬНО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Зовнішньополітична стратегія та регіональна зовнішньополітична стратегія держави

Незважаючи на те, що зовнішня політика країн істотно відрізняється, аналіз зовнішньої політики починається з передумови, що існує достатньо аналогічних і, отже, порівняльних моделей поведінки, що дозволяють спостерігачеві формулювати загальні висновки [209, с.5]. Розумно припустити, що розробка відповідних аналітичних підходів дозволить нам зрозуміти зовнішню політику уряду Туреччини. Однак першим концептуальним та емпіричним викликом, який ставить дослідження зовнішньої політики, є визначення фундаментальних понять «зовнішня» та «політика» на початку. Уоллес раніше розрізняв зовнішню та внутрішню політику з точки зору географічних кордонів і описав зовнішню політику як сферу політики, яка робить найважливіший кордон між національною державою та її середовищем [206, с.7]. Це впливає зі спостереження, що зовнішня стратегія, як і внутрішня політика, зароджується всередині держави. Однак, на відміну від внутрішньої політики, її орієнтація передбачає дії та потребує виконання в зовнішньому контексті, характерному для цієї держави [209, с.5].

Але після Другої світової війни жорсткий розподіл між державою та глобальним середовищем виявилось важко підтримувати. Як наслідок, відмінність між «зовнішньою» та «внутрішньою» політикою стала досить умовною [135, с.165]. Сьогодні очевидно, що зростаюча кількість урядових дій не є ні чітко міжнародними, ні чітко внутрішніми. Більшість проблем, які повинні вирішити уряди, як правило, мають як внутрішні, так і міжнародні компоненти. Тому в сучасному складному суспільстві аналіз зовнішньої політики вимагає від аналітика вміння розуміти як внутрішньополітичні аспекти формування зовнішньої політики, так і міжнародне середовище та

взаємодію між країнами. Вільям Уоллес називає ці проблеми «межовими» труднощами, оскільки вони виникають, коли дослідження зовнішньої політики стирає бар'єри між академічними галузями міжнародних відносин і політології. З цього випливає, що якщо аналітик розглядає зовнішньополітичну поведінку з точки зору міжнародних відносин, він буде схильний розглядати елементи міжнародного середовища як головний детермінант зовнішньої політики. Політологічна перспектива, з іншого боку, схиляє аналітика до висвітлення внутрішніх детермінант, таких як політика уряду, діяльність груп тиску та громадська думка. У цьому контексті, в дослідженні використовується підхід, який торкається обох боків «межі», досліджуючи внутрішньо-політичне та міжнародне середовище турецької регіональної зовнішньої політики.

Незважаючи на варіації наголосу на різних змінних різними дослідниками, традиційні методи аналізу зовнішньої політики часто припускають, що зовнішня політика є результатом раціональної поведінки і що держава, а не будь-який інший міжнародний гравець, є одиницею формування зовнішньої політики [164]. Що ще важливіше, з аналітичних міркувань держава, а точніше уряд, що працює від її імені, розглядається як єдиний актор. За словами Джозефа Найя, ці дві презумпції представляють реалістичне пояснення, яке пояснює поведінку держави в термінах міждержавної боротьби за панування [140, с.36]. Оскільки реалістичний підхід розглядає міжнародне середовище як вороже та небезпечне, з цього випливає, що поведінка держави розглядається з точки зору цього середовища; сили за межами держави розглядаються як головні чинники впливу на зовнішню політику.

Виклик традиційним припущенням і різновиду аналізу, який впливає з них, виник через застосування підходу прийняття рішень до вивчення зовнішньої політики. Звідси випливає, що зовнішньополітичні рішення не просто виникають у відповідь на зовнішні стимули, скоріше вони є обробляються ідентифікованим механізмом у межах держави. Прийняття

такого підходу неминуче спрямовує аналіз зовнішньої політики на завдання пояснення поведінки окремої людини або, більш типово, групи людей, що діють у структурованому середовищі, які вирішують або обирають дотримуватися певного курсу дій [172]. Таким чином, об'єкт досліджується більше не як держава, яка є водночас абстрактною та якій традиційні аналітики приписують людські якості, а поведінка тих, хто приймає рішення від імені держави, і хто, за визначенням, стає «державою». Замість намагання висвітлити поведінку держави через призму її міжнародного оточення, Річард Снайдер та інші автори вважають, що відповідь на питання, чому держава діє саме так, полягає в тому, як ті, хто володіє повноваженням приймати рішення від імені держави, визначають ситуацію [172]. Важливо мати на увазі, що особистості офіційних осіб, які приймають рішення, відіграють значну роль у визначенні їхнього вибору, а отже, і зовнішньої політики країни. Відповідно, чим вище в ієрархії зовнішньополітичної організації роль особи, тим більша ймовірність того, що її особистісні характеристики впливатимуть на зовнішньополітичні рішення. Тому наше дослідження зосереджується на регіональній зовнішній політиці Туреччини за правління ПСР та її лідері Р. Т. Ердогані та їх ідеології та політичній практиці.

Регіональна політика та стратегія стосуються підходів, планів і дій, які уряд або організація використовує для управління та розвитку своїх регіонів скоординованим і стратегічним чином. Традиційно, регіональна зовнішня політика відноситься до стратегій, дій і взаємодії країни з її безпосередніми географічними сусідами та прилеглими регіонами. Ця форма зовнішньої політики зосереджена на управлінні відносинами, вирішенні спільних викликів і реалізації спільних інтересів із сусідніми державами.

У тих частинах регіонального простору, де традиційні види взаємодії були менш виражені, спільна мова чи релігійна приналежність часто відігравали важливу роль у регіоналізації. Навіть коли регіони створені штучно, вони спираються на фактори, які сприяють їх визнанню в колективній свідомості суспільства. Спільна ідентичність часто виникає в регіонах,

окреслених переважно географічними, політичними чи економічними критеріями через спільні умови життя, культурну спадщину та пов'язані елементи. Це було особливо важливо в ініційованих державою проектах регіоналізації, які не завжди точно відображали справжні економічні чи географічної зв'язки в межах конкретної регіональної території [6, с.72].

Значну роль у контексті регіональної політики відіграють культурні фактори. Вони сприяють спільному почуттю ідентичності між зацікавленими сторонами регіонального розвитку, сприяючи почуттю спільності. Отже, культурні спільноти відіграли важливу роль у формуванні регіональної ідентичності на основі культури конкретного регіонального простору [6, с.71]

Як зовнішня політика, так і регіональна стратегія, як її складова, не виникають ізольовано. Суб'єкти, відповідальні за формування зовнішньої політики країни, отримують різноманітні впливи (заклики до дій, принципи, загрози, реакції) з глобальної арени та реагують на них. Щоб зрозуміти процес формування зовнішньої політики, ми повинні вивчити ці впливи та їхній взаємозв'язок. Тим не менш, використання цих факторів (впливів і результатів) як ефективного аналітичного інструменту є складним через їх гнучку природу, що потребує коригувань і адаптацій відповідно до конкретних історичних і контекстуальних обставин. Як наслідок, визначити точну кількість факторів, які однаково впливають на формулювання зовнішньої політики всіх країн, виявляється надзвичайно складним. Тим не менш, Ганс Моргентау запропонував набір із дев'яти елементів, відомих як «аспекти національної сили»: географічне положення, внутрішні ресурси, промисловий потенціал, військова готовність, чисельність населення, притаманні національні риси, колективна мораль, дипломатична компетентність і якість уряду [135, с.113-177]. Тому, досліджуючи геополітичний вимір політики Туреччини в Центральній Азії, особлива увага надавалась згаданим аспектам, особливо географічному положенню, внутрішнім ресурсам та колективній моралі, тощо.

Дивлячись на елементи, які формують зовнішню політику будь-якої країни, можна побачити, з деяким ступенем надмірного спрощення, взаємодію двох типів змінних. Термін структурні змінні відноситься до типу безперервної, переважно статичної змінної. Інші фактори, які можна назвати кон'юнктурними змінними, є динамічними та схильними до змін у результаті як місцевих, так і міжнародних подій. Структурні змінні не мають прямого відношення до глобальної політичної арени чи повсякденних операцій міжнародної політики. Вони можуть мати довгостроковий вплив на вибір зовнішньополітичних цілей. Слово «структурні змінні» стосується таких факторів, як місце розташування, минулі події, культурне походження, національні стереотипи та уявлення про інші країни, а також довгострокові економічні потреби. З іншого боку, кон'юнктурні змінні — це мережа взаємопов'язаних змін у внутрішній політиці та зовнішніх відносинах.

Кон'юнктурні динамічні елементи мають короткостроковий вплив на зовнішню та регіональну політику нації, особливо на те, як вона здійснюється щодня, хоча й не виявляють такої ж довгострокової безперервності, як структурні статичні фактори. Контекстуальні зміни в міжнародній системі, такі як кінець холодної війни, зміни в поточному балансі сил, внутрішні політичні зміни, повсякденна нестача економічних елементів і особистості тих, хто приймає рішення, будуть включені до цієї категорії. Маючи на увазі ці широкі факти, ми можемо висунути робочу гіпотезу про те, що наступні елементи відіграли роль у розвитку зовнішньої політики Туреччини: структура та зміст внутрішньої політичної системи, особливо динаміка влади всередині неї; соціально-економічні процеси; військові погляди та національна безпека; зовнішні умови середовища.

Політична система нації впливає на те, як робиться вибір і хто за нього відповідає. Вона також визначає, хто має які повноваження та як приймаються рішення у зовнішній політиці [96, с.118]. Процеси прийняття рішень у демократії відрізняються від процесів диктатури. Ці відмінності є досить важливими. Концентрація влади та розбіжність між централізованою та

децентралізованою системами управління є двома додатковими наслідками інституційних структур. Чим більше влади зосереджено в одній особі чи невеликій групі, тим більша ймовірність того, що підлеглі політики утримаються від критики і натомість спробують надати своїм колишнім керівникам інформацію та поради, які вони, на їхню думку, потребують. В зв'язку з цим, важливо порівняти лібералізм та консерватизм. Лібералізм прихильний до індивідуалізму та визволяється від спадщини та традицій минулого, тоді як консерватизм підтримує відновлення авторитету в соціальній сфері та робить громадський інтерес умовним для всього суспільства, зв'язуючи його з минулим (цінностями та традиціями). Лібералізм закликає до розділення громадянського суспільства та держави, що пов'язано з поняттям секуляризму. Ці концепції було покладено в основу дослідження політичної культури Туреччини та місця зовнішньополітичної стратегії в ній. Тим часом, Ялчин Акдоган, який вважається теоретиком консервативної демократії, висловлює думку, що об'єднання держави та нації є найважливішою передумовою для мирного співіснування різних соціальних угруповань у суспільстві, а також для створення синтезу держави та нації з метою відновлення ослабленої системи [39, с.121]. З метою збереження соціального миру Я. Акдоган стверджує, що консервативна демократія повинна створити плюралістичне політичне середовище, яке поважає різні групи, що базуються на ідентичності, і для цього вона відповідає на спільні цінності, які є сутністю консервативної демократії. Ця залежність від конкретного набору цінностей суперечить абсолютній ліберальній демократії [39, с.120-121].

Крім того, ступінь економічного зростання також може впливати на те, наскільки добре країна може виконувати свої зовнішньополітичні цілі. ВВП країни, швидше за все, буде використане для зовнішніх цілей, таких як військові операції, гуманітарні ініціативи або значні дипломатичні зобов'язання, чим розвиненіше країна [135, с.133-134]. Зокрема, дослідження приділяє увагу питанню економічного зростання як основної причини

енергетичної політики Туреччини в регіоні та як основи інституційного закріплення турецького впливу в Центральній Азії.

Крім того, історія країни створює упереджені уявлення про поведінку та ставлення, які є результатом культурного, соціального та політичного клімату, який історично домінував [93, с.39]. Тому історичні упередження можуть впливати на характер нації, а також на думки людей, відповідальних за розробку її політики. Незважаючи на те, що політичні наслідки колективної пам'яті та її вплив на політичні структури та стратегії нечасто піддаються сумніву, вони залишаються недостатньо теоретично розкритими. Існує значна кількість літератури, що досліджує пам'ять, яка документує контекстуальний, обмежений умовами та політично зумовлений характер історичної пам'яті. Підхід з використанням дискурсивної теорії в постструктуралістському контексті дозволяє поєднати побудовану та умовну природу історичних уявлень і розробити їх вплив на політику. Застосування даного теоретичного підходу та розкриття взаємозв'язку між історичною пам'яттю та зовнішньою політикою допоможе дослідити цивілізаційний та культурний аспекти регіональної політики Туреччини.

Однією з ключових концепцій лібералізму є ідея, що спільні цінності можна використовувати для сприяння міжнародній співпраці між країнами [74], включаючи в це й релігійні цінності [207]. За ліберальною доктриною, влада розглядається як здатність впливати на людей, щоб вони діяли відповідно до своїх інтересів шляхом використання заохочення. Також відома як «м'яка сила», концепція привабливості здійснюється через невимушені засоби, такі як культура, цінності та зовнішня політика [139, с.181]. Гіпотеза, що випливає з цих тверджень, полягає в тому, що Туреччина використовує релігійні та культурні цінності для привертання уваги інших країн і спонукання до співпраці.

Крім того, ліберали переконані, що абсолютні, а не відносні переваги для інших держав повинні бути першочерговою турботою держав [133]. Ця ліберальна концепція політики як гри з позитивною сумою підказує, що всі

держави, що взаємодіють у мирних відносинах і торгівлі, можуть з цього вигідно вийти. Абсолютні вигоди служать основою для ліберальної ідеї торгівлі як інструменту забезпечення миру, оскільки об'єднані економіки країн стають взаємозалежними, створюючи великі економічні втрати для всіх сторін у разі конфлікту. Гіпотеза, яка виникає в цьому контексті, стверджує, що ісламські цінності ПСР впливають на економічну політику країни.

Деякі дослідники вважають, що у лібералізмі існує тенденція відхилити релігію від аналізу [173]. Проте, Керолін Уорнер і Стефан Уокер показують кілька випадків, коли ліберальний погляд може бути застосований до цієї цілі, особливо у дослідженні релігійної «м'якої сили» як інструменту впливу та виживання, спрямованого на підтримку інтересів організованої релігії. Вони підкреслюють важливість деталізації інституційних аспектів, пов'язаних з релігією, під час вивчення ролі релігії у зовнішній політиці, оскільки ці інституції формують здатність релігії впливати на політичні рішення [207]. З цього випливає, що інституційні структури були створені таким чином, щоб дозволити ісламу впливати на зовнішню політику.

Ресурси м'якої сили – це активи, які створюють привабливість [138]. За Джозефом Найєм, три основні ресурси м'якої сили — культура, політика та зовнішня політика — можуть перетворитися на поведінку привабливості, яка може впливати на інших до сприятливих результатів [138, с.84]. Дж. Най також стверджує, що країна повинна мати можливість встановлювати емоційні зв'язки, такі як привабливість, з бажаною іноземною аудиторією для забезпечення досягнення цілей політики. Він стверджує, що країна може отримати бажані результати у світовій політиці, тому що інші країни захоплюються її цінностями, наслідують її приклад і прагнуть до її рівня процвітання та відкритості [138, с.5]. За словами Дж. Найя, м'яка сила є поведінковим тригером, який керується привабливістю та прикладом. Відповідно, м'яка сила є референтною силою, яка базується на ідентифікації та привабливості у постійно взаємопов'язаному світі, де імідж важливіший за реальність, де на сприйняття інших впливають дії країн і слова політиків [36].

У результаті країни керують своєю репутацією та конкурують за сприятливий глобальний імідж, щоб просувати свої інтереси на міжнародній арені. Підводячи підсумок, «м'яка сила» означає здатність однієї країни опосередковано впливати на поведінку іншої країни, що призводить до зміни поведінки. У дослідженні оцінюються ресурси м'якої сили Туреччини в Центральній Азії, спочатку розглядаючи способи використання м'якої сили турецькою політичною елітою та її присутність у наукових дебатах щодо зовнішньої політики Туреччини. «М'яка сила» як концепція зовнішньої політики в Туреччині сформувалася в рамках глибокого стратегічного бачення Ахмета Давутоглу, політичного підходу, який спирається на історичні, географічні та культурні зв'язки Туреччини з сусідніми державами. У цьому контексті Туреччина покладається на свою культуру. Спорідненість з Балканами, Близьким Сходом і Центральною Азією, яка, як передбачається в доктрині, становить взаємний інтерес для Туреччини і вищезгаданих регіонів.

Проте м'яка і жорстка сила взаємопов'язані і можуть працювати успішно, лише якщо вони використовуються як частина ширшої стратегії посилення впливу. Ідеалістичний підхід до позиціонування «м'якої сили» як основного способу здійснення впливу в епоху глобалізації не відповідає реальності на місцях, де безпека, економічне процвітання та технологічний прогрес є життєво важливими для глобальної конкуренції за владу. Іншими словами, більш м'які форми національної привабливості все ще мають вирішальне значення для визначення глобальної привабливості нації; однак, без існування активів жорсткої сили, м'яка сила сама по собі не дасть бажаних результатів.

Однією з ключових тез цього дослідження є ствердження, що політична та економічна система країни може масово впливати на її підхід до формування зовнішньої політики. Паралельно з цим визнано, що внутрішнє національне оточення та зовнішньополітичний курс мають глибоку взаємодію, допомагаючи більш детально розкрити суть кожної з них.

На завершення, в цьому дослідженні буде продемонстровано, що характеристики політичної системи Туреччини, обрані економічні стратегії та особливості турецького стилю демократії мають суттєвий вплив на формування її зовнішньополітичної стратегії. Також буде відзначено, що зовнішня політика кожної нації є відображенням або наслідком її внутрішньої політичної системи, а також впливає на сприйняття політичної системи цієї країни від інших держав, що значно впливає на реакції та дії інших країн.

Політичний вибір у зовнішній політиці спрямований на середовище, над яким політичні лідери мають дуже обмежену владу, якщо взагалі мають її, на відміну від внутрішньої політики, де політичне керівництво має відносний контроль над своїм оточенням. Зовнішня політика, як зазначалося раніше, здійснюється не у вакуумі, а по відношенню до інших організацій, що діють подібним чином на глобальній арені, що створює певні набори обмежень. Незважаючи на це, на практиці поведінка держав на міжнародній арені здається обмеженою лише рішеннями самих держав, а не сторонньою по відношенню до них владою, таким чином основною рисою міжнародного суспільства є його анархічна природа [45]. Враховуючи таку ситуацію, зовнішню політику можна описати як дії держави щодо зовнішнього середовища та умови, за яких ці дії сформульовані, а також рішення та дії, які певною чи значною мірою включають відносини між однією державою та іншими.

Крім того, на успіх зовнішньої політики країни суттєво впливає структура міжнародної політичної системи та геополітичне розташування держави відносно міжнародної системи [160, с.102-103]. Напрацювання стосовно взаємодії Туреччини із політикою інших акторів в регіоні Центральної Азії протягом досліджуваного періоду покаже цей вплив. Зрозуміло, що дії інших урядів на міжнародній арені значною мірою впливають на зовнішнє середовище тих, хто приймає рішення. Між націями неминуче виникне суперництво та/або конфлікт, оскільки кожен уряд діє, щоб служити власним інтересам. Однак на характер відносин — чи є вони

залежними, взаємозалежними, опозиційними тощо — спочатку також впливатиме те, наскільки кожен уряд потребує допомоги іншого [160, с.114-115].

1.2. Історіографія проблем дослідження

Історіографія дослідження зовнішньополітичної стратегії Туреччини в Центральній Азії за правління ПСР відзначає зростаючий інтерес до вивчення ролі Туреччини в геополітичних та економічних динаміках цього регіону. Відповідно, історіографічний надбавок ми поділяємо на етапи, на групи відповідно до сектору, що досліджується, та відповідно до типу джерела.

Ще до початку 2000-х років, розпочалися перші спроби аналізу та дослідження зовнішньополітичної стратегії Туреччини в Центральній Азії. Дослідники, такі як Колін Грей та Джеффри Слоан, розглядали геополітичні аспекти, що впливали на ці відносини [95]. У своїй роботі вони досліджують, чому геополітика є важливою для розуміння зовнішніх стратегій держав, зосереджуючись на Туреччині, її ролі у геополітичному просторі та впливі на регіон. Історіографія дослідження зовнішньополітичної стратегії Туреччини включає інтерпретації та аналізи відомих політичних теоретиків та геополітичних стратегів, таких як Збигнев Бжезінський [44] та Галфорд Макіндер [126]. Вони надали вагомому впливову перспективу на розуміння динаміки та можливих тенденцій в зовнішній політиці Туреччини в регіоні Центральної Азії. У своїй праці «Велика шахівниця», З. Бжезінський розглядав геополітичне значення Центральної Азії, яка, на його думку, є ключовим регіоном у глобальних політичних іграх. З. Бжезінський підкреслював, що контроль над Центральною Азією має важливе значення для глобальної стратегії. Його підхід сприяв збільшенню уваги до цього регіону у дослідженнях зовнішньополітичної стратегії Туреччини [44]. Г. Макіндер стверджував, що контроль над Серцевинною землею (центральною частиною Євразії) дозволить країні контролювати світовий острів (Weltinsel), тобто континентальну масу [126]. Ця теорія мала вплив на думки геополітичних

аналітиків щодо стратегічних інтересів держав у центральних регіонах Євразії, включаючи Центральну Азію.

Інші роботи, які, хоча не безпосередньо відносяться до дослідження зовнішньополітичної стратегії Туреччини в Центральній Азії за правління ПСР, але надають теоретичний фреймворк та аналітичний підхід до розуміння міжнародних відносин та безпеки, які можуть бути використані для аналізу ролі Туреччини у регіоні Центральної Азії - праці Баррі Бузана, Оле Вевера [48], Бруно Коппіетерса [57].

На першому етапі (початок 2000-х років) історіографія акцентувалась на концептуальних основах нової зовнішньополітичної стратегії Туреччини та дослідженні нового курсу ПСР. Дослідження Айше Гюнеш та Сенджер Айата щодо етнічної та релігійної основи голосування [99] та Інсель Ахмета щодо нормалізації демократії в Туреччині були використані для вивчення курсу ПСР [103].

Геополітичні дослідження на початку 2000-х рр. ознаменувалися відновленням уваги до розуміння змінної динаміки міжнародних відносин, викликів безпеці та стратегічних інтересів різних глобальних і регіональних гравців. Цей період ознаменувався збігом подій, які спонукали вчених, політиків і аналітиків заглибитися в низку геополітичних питань, а саме порядку після холодної війни, реконфігурації динаміки влади, появи однополярного світового порядку на чолі зі Сполученими Штатами та наслідки цієї зміни для глобальної політики. Ахмет Давутоглу у своїй книзі «Стратегічна глибина: теорія та практика зовнішньої політики» пропонував підхід, заснований на історичних, культурних та геополітичних чинниках [67]. Це вплинуло на роботи інших авторів, таких як Мустафа Айдин, який досліджував роль Туреччини в Центральній Азії під керівництвом ПСР.

Робота Абдулла Гюля «Горизонти зовнішньої політики Туреччини в новому столітті» розглядає перспективи зовнішньої політики Туреччини в новому столітті, включаючи роль і позицію країни в Центральній Азії [97]. Завдяки дослідженням М. Хакан Явуз [213] та вже згаданих робіт Гюнеш А.

та Сенсер А. [99] були виявлені зв'язки між ісламськими цінностями та зовнішньополітичною стратегією Туреччини в Центральній Азії. Для цього були висвітлені різні аспекти і дослідження в рамках даної тематики, зокрема відображено відносини Туреччини з Центральною Азією та його стратегічні цілі. В той же час виникають роботи, що досліджували питання помірному секулярзму, особливо після перемоги ПСР в 2007 році, такі, як, наприклад, робота Мурата Сомера «Помірний іслам і секуляристська опозиція в Туреччині: наслідки для світу, мусульман і світської демократії» [174].

У своєму дослідженні «Криза ідентичності та політична нестабільність у Туреччині», Догу Еркіль досліджує внутрішні фактори, що впливали на політичну стабільність та ідентичність Туреччини, а це, в свою чергу, відображається на її зовнішньополітичній стратегії в Центральній Азії [72]. Натомість дослідник Зія Оніш у статті «Глобалізація та партійна трансформація: Партія справедливості та розвитку Туреччини в перспективі» досліджує вплив зовнішніх чинників та глобалізації на політичну трансформацію ПСР та її зовнішньополітичні позиції в Центральній Азії [146]. У виступі «Заключна промова» Денгір Мір Мехмета Фирата аналізує результати та досягнення зовнішньополітичних зусиль Туреччини в Центральній Азії та розкриває концептуальні засади цієї стратегії [70]. Натомість, Ертан Ефегіль пропонує критичний аналіз політики ПСР у Центральній Азії та надає пропозиції щодо подальшого розвитку цієї стратегії в своєму дослідженні «Політика ПСР щодо Центральної Азії та Кавказу: критика та пропозиції» [77]. Ці дослідники спільно створили образ нової зовнішньополітичної стратегії Туреччини в Центральній Азії під час правління ПСР у період з 2000 по 2010 роки. Їхні дослідження допомогли розкрити концептуальні підходи та основи цієї стратегії, а також зрозуміти роль Туреччини в регіональних і міжнародних відносинах. Цей етап історіографії створив основу для подальших досліджень, які більш глибоко розкрили різноманітні аспекти зовнішньополітичної стратегії Туреччини в Центральній Азії під керівництвом ПСР.

На другому етапі дослідники продовжили вивчати зовнішньополітичну стратегію Туреччини в Центральній Азії, звертаючи увагу на різноманітні аспекти та нові виклики. Історіографія дослідження зовнішньополітичної стратегії Туреччини в Центральній Азії за правління ПСР з 2010 по 2020 рік більше зосереджується на реалістичних аспектах та практичній реалізації зовнішньополітичних позицій країни, адже авторитаризм в Туреччині посилюється. Події 15 червня та їх вплив на зовнішню політику Туреччини були висвітлені в роботі Араса Бюлента «Зовнішня політика Туреччини після 15 липня» [26]. Цей період в історії Туреччини був визначений активною зовнішньополітичною діяльністю та спрямованістю на реалізм у відносинах з Центральною Азією. Дослідник Дані Родрік у своїх дослідженнях звертав особливу увагу на вплив глобальної фінансової кризи на турецьку економіку. Автори також досліджували енергетичну безпеку Туреччини в контексті політики щодо відновлюваної енергетики, зокрема в роботі Сіни Кисаджик та Тьюлін Авджи [183]. У літературі відзначено, що існують реальні прагматичні підходи Туреччини до її зовнішньополітичних дій. Зокрема, Айхан Сімшек [170] та Мурат Гюнеш [101] аналізували стратегію шляху Туреччини від регіонального актора до глобального гравця. Це свідчить про стратегічний підхід до впливу країни на міжнародну арену. Праці таких дослідників, як Пурташ Фират, наголошують на культурних дипломатичних ініціативах країни та її співпраці з тюркськими республіками [158]. Загалом, література цього періоду акцентується на прагматичних та реалістичних аспектах зовнішньополітичної стратегії Туреччини в Центральній Азії за правління ПСР з 2010-2020 років.

Третій етап дослідження зовнішньополітичної стратегії Туреччини в Центральній Азії, що припадає на початок 2020-х років, відзначається збільшеним акцентом зміни конфігурації після Карабаської війни та можливістю географічного зближення Туреччини з Центральною Азією. Історіографія дослідження зовнішньополітичної стратегії Туреччини в Центральній Азії під час правління ПСР з 2020 року акцентувалась на Другій

карабаській війні та взаємовідносинах між Центральною Азією та Туреччиною. Праці Ельдем Туба [78] та Женецьєв Доннеллон-Мей [73] досліджують вплив російського вторгнення в Україну та вплив Карабаської війни на просування Туреччиною «Серединного коридору». Вони розглядають, як цей новий напрямок сполучення, що проходить через Центральну Азію, Кавказ та Туреччину, може вплинути на зовнішньополітичну стратегію Туреччини в регіоні.

Вже згадані дослідження Д. Родріка [162] та Т. Авчі [183] додають ще один шар до історіографії політики Туреччини в Центральній Азії, розглядаючи як Туреччина намагалась диверсифікувати своє економічне партнерство за межі традиційних західних союзників, що призвело до підвищеної уваги до таких регіонів, як Центральна Азія. Енергетична безпека стала критичним фактором зовнішньополітичних міркувань Туреччини, зокрема, коли вона намагалась диверсифікувати свої джерела енергії та зменшити залежність від традиційних постачальників. Хоча робота Т. Авчі не зосереджена на Центральній Азії, вона підкреслює пошуки Туреччини альтернативних енергетичних ресурсів і маршрутів, що може мати наслідки для її взаємодії з багатими на енергію країнами Центральної Азії. Оскільки Туреччина намагалась забезпечити свою енергетичну безпеку за допомогою поєднання політики щодо відновлюваної енергії, це прагнення могло вплинути на вибір її зовнішньої політики, потенційно сприяючи глибшій економічній співпраці з країнами-виробниками енергії в Центральній Азії.

Історіографія дослідження зовнішньополітичної стратегії Туреччини в Центральній Азії, зосереджена також на безпековому секторі, в рамках правління ПСР, може бути проаналізована на основі вказаної літератури, яка допомагає краще зрозуміти динаміку та напрямки досліджень у цій галузі. «Турнір тіней: Велика гра та змагання за імперію в Азії» Шарін Брайсак та Карл Майер відкриває дослідження регіону Центральної Азії у безпековому контексті та розглядає вплив «Великої гри» на регіон та взаємодію позарегіональних акторів у безпековому секторі у регіоні Центральної Азії

[132]. Дослідження Роджера МакДермотта «Військова допомога Туреччини Казахстану підкреслює дилему Заходу» висвітлює роль Туреччини у наданні військової допомоги Казахстану [129]. Ця робота може слугувати основою для вивчення специфіки військового співробітництва та безпекової взаємодії між Туреччиною та країнами Центральної Азії. Аналіз зв'язків Туреччини та Казахстану в сфері військової співпраці також підкреслюється дослідженням Айгерім Шілібекової «Турецько-казахстанські відносини у військовій сфері: результати та перспективи?» [168, с.57].

У своїй роботі Тюлай Баран «Вивчення сектору оборонної промисловості Туреччини та оцінка впливу витрат на оборонну промисловість на економіку» [33, с.70] аналізується оборонна промисловість Туреччини, що є важливим для розуміння внутрішніх факторів, що впливають на безпекову політику країни в Центральній Азії. Загалом, історіографія дослідження зовнішньополітичної стратегії Туреччини в Центральній Азії у сфері безпеки в цьому етапі орієнтується на аналіз впливу економічної співпраці Туреччини з країнами регіону та ролі оборонної промисловості у формуванні політики та взаємодії.

Вищезгадане дослідження А. Сімшека підкреслює стратегічний перехід Туреччини від регіонального до більш глобального гравця в міжнародних справах [170]. Оскільки Туреччина прагнула утвердитися як глобальний гравець з інтересами за межами її безпосереднього оточення, її взаємодія з Центральною Азією, стала більш стратегічною, потенційно включаючи економічну співпрацю як засіб посилення свого глобального впливу. Крім того, ідеї А. Сімшека підкреслюють ширшу перспективу зовнішньої політики Туреччини та її прагнення до більш диверсифікованої та впливової ролі на міжнародній арені.

Історіографія цивілізаційного та культурного співробітництва Туреччини з Центральною Азією, як свідчить надана література, розкриває цілеспрямовані зусилля Туреччини зміцнити свої зв'язки з тюркомовними народами через спільну культурну спорідненість та історичні зв'язки.

Позиційні документи, прийняті на саміті Ради, як, наприклад, у Бішкеку, є ще одним важливим джерелом, що підкреслює практичну реалізацію цього підходу, де культурний обмін та економічне співробітництво сходяться. Документ Міністерства закордонних справ Туреччини «Багатостороння транспортна політика Туреччини», дозволив дослідити офіційне відношення до культурної та цивілізаційної співпраці Туреччини з Центральною Азією [191]. Фокус на культурній дипломатії, як це описано в роботі Ф. Пурташа, узгоджується з цивілізаційним підходом Туреччини, сприяючи розвитку глибших культурних зв'язків із країнами Центральної Азії.

Дослідження Вільяма Фієрмана «Ідентичність, символіка та політика мови в Центральній Азії» підкреслює аспекти культури в даному регіоні [88]. Ця робота допомагає контекстуалізувати наголос Туреччини на культурному та мовному співробітництві в тюркському світі. Визнаючи значення мови як культурного маркера, цивілізаційний підхід Туреччини мав на меті зміцнити зв'язки між Туреччиною та Центральною Азією. Загалом, історіографія цивілізаційного та культурного співробітництва Туреччини з Центральною Азією підкреслює її зусилля щодо встановлення зв'язків через спільну спадщину, мову та культурну дипломатію, спрямовану на створення міцнішої основи для економічних та дипломатичних зв'язків.

Історіографія політичної культури Туреччини щодо Центральної Азії відображає багатогранний підхід, який охоплює стратегічне мислення, дипломатичне бачення та стратегії м'якої сили. Цей підхід можна спостерігати в роботах видатних вчених і політиків. Вплив Ахмета Давутоглу очевидний у його оцінці бачення зовнішньої політики Туреччини в 2007 році, як проаналізовано в його роботі «Бачення зовнішньої політики Туреччини: Оцінка 2007 року» [65]. Бачення А. Давутоглу підкреслювало важливість створення багатовимірної зовнішньої політики, спрямованої на відродження історичних зв'язків із такими регіонами, як Центральна Азія. Такий підхід вказував на політичну культуру, спрямовану на відновлення дипломатичних

відносин на основі спільних культурних та історичних зв'язків, потенційно вплинувши на взаємодію Туреччини з Центральною Азією.

У праці Бюлента Араса та Хакана Фідана «Туреччина та Євразія: кордони нової географічної уяви» з'являється погляд на розвиток географічної уяви Туреччини [27]. Це підкреслює динамічний характер політичної культури Туреччини, оскільки вона передбачає свою роль за межами безпосередніх кордонів. Нова географічна уява означає трансформацію зовнішньополітичного мислення Туреччини, що охоплює такі регіони, як Центральна Азія. Цей творчий підхід, ймовірно, сприяв зміні політичного сприйняття та розвитку оновленої політичної культури, яка заохочувала глибшу взаємодію з Центральною Азією. Аналіз участі Туреччини в Африці та Азії, зроблений Мехметом Озканом у книзі «Нові дії Туреччини в Африці та Азії: масштаби, зміст і наслідки» [153], дає змогу зрозуміти розширення міжнародних відносин і політичної культури Туреччини. Хоча дослідження не зосереджено на Центральній Азії, дослідження проливає світло на ширше стратегічне мислення та підхід Туреччини до регіонів.

Крім того, робота Ібрагіма Калина «М'яка сила та публічна дипломатія в Туреччині» дає змогу зрозуміти стратегію публічної дипломатії Туреччини, яка є невід'ємною частиною її політичної культури. Використання «м'якої сили» та публічної дипломатії демонструє цілеспрямовані зусилля Туреччини щодо формування свого міжнародного іміджу та сприяння співпраці через культурний обмін та діалог.

Історіографія ідеології як основи для взаємодії Туреччини з Центральною Азією, має багатогранне дослідження ідеологій та політичних практик ПСР. Перш за все, це програма ПСР, яка виступає як важлива історіографічна основа для дослідження зв'язків Туреччини з Центральною Азією, особливо під керівництвом даної партії. Ця програма, затверджена в Анкарі в 2002 році, є ключовим документом, який відображає цільові напрямки, ідеологічні принципи та політичні практики ПСР у зовнішній сфері.

Дослідження Маліка Муфті щодо ісламсько-реалістичного політичного бачення ПСР заглиблюється в теоретичні основи та практичні наслідки підходу партії, надаючи розуміння ідеологічної основи, яка сформувала зовнішні відносини Туреччини, в тому числі з Центральною Азією [136]. Перехід від підходу, орієнтованого на безпеку, до більш проактивної та морально реалістичної позиції, як це викладено Е. Ф. Кейманом та З. Онішем [147], пропонує призму, через яку можна досліджувати взаємодію Туреччини з Центральною Азією. Концепція «нуль проблем із сусідами» та подальше пристосування до «дорогоцінної самотності», про яку говорив Баламір Джошкун [58], ілюструє адаптацію Туреччини до мінливої геополітичної динаміки на Близькому Сході. Це регіональне перекалібрування потенційно мало наслідки для відносин Туреччини з Центральною Азією, оскільки Туреччина намагалася збалансувати свою політичну практику та ідеологію з мінливими глобальними та регіональними реаліями.

Щоб пролити світло на внутрішньополітичне та міжнародне середовище, яке формувало регіональну зовнішню політику ПСР у Туреччині, було використано низку досліджень. Серед них варто відзначити праці Константинова В. Ю., а саме монографію «Регіоналізм та регіоналізація в міжнародних відносинах» та наукову працю «Еволюція поняття регіону в дослідженні міжнародних політичних регіонів», які стали теоретичною основою дослідження регіональної політики Туреччини в Центральній Азії [7].

На регіональну зовнішню політику ПСР суттєво вплинув внутрішній політичний ландшафт. Такі аналізи, як «Туреччина і США в XXI ст.: друзі чи вороги?» Мустафи Кібароглу та Таріка Огузлу [117], а також «Участь Туреччини в громадянській війні в Лівії за уряду Реджепа Тайіпа Ердогана 2019-2020» Віві Іда Фаджаріні та Мухаммада Захрула Анама [86] досліджують взаємодію Туреччини з такими глобальними державами, як США, та її участь у міжнародних конфліктах. Внутрішньополітичне становище та трансформація зовнішньої політики Туреччини досліджується в роботі Кемаля

Кіріші «Трансформація зовнішньої політики Туреччини: піднесення торговельної держави», яка досліджує перехід до підходу, більш орієнтованого на торгівлю [120]. Програму та політичні ініціативи партії обговорює Юміт Унсал та Баскин Оран [148], надаючи ретроспективний аналіз періоду з 2001 по 2011 рр., який фіксує еволюцію пріоритетів зовнішньої політики Туреччини [203]. Підхід до регіональної політики ПСР також був сформований сусідніми країнами та міжнародною динамікою. Дослідження Бюлента Араса, Рабія Каракайя Полата та Бенлі Алтуншика [20] заглиблюється в сек'юритизацію відносин Туреччини з Сирією та Іраном, проливаючи світло на траєкторію регіональної взаємодії Туреччини. Дослідження Таріка Огузлу «Туреччина та європеїзація зовнішньої політики» досліджує взаємодію Туреччини з Європою та її наслідки для її зовнішньополітичної орієнтації [143]. Погляди лідерів партії, включно з Ахметом Давутоглу, який у «Бачення зовнішньої політики Туреччини: Оцінка 2007 року» [65] дають розуміння бачення та пріоритетів зовнішньої політики Туреччини протягом того року.

Підсумовуючи, історіографія відносин Туреччини з Центральною Азією, як вона розглядається крізь призму наданої літератури, демонструє складну взаємодію між внутрішньою політичною динамікою Туреччини та зміною міжнародного середовища. Зовнішня політика ПСР була сформована як її внутрішнім порядком денним, так і її взаємодією з сусідніми та глобальними акторами, підкреслюючи складність взаємодії Туреччини з Центральною Азією та світом у цілому.

Наступний рівень історіографії обговорює категорію використовуваних джерельних джерел. Перша група включає статті, монографії, тези конференцій, дисертації, оскільки вони можуть представляти нові підходи, теорії та методики, спрямовані на аналіз та розуміння взаємодії Туреччини з Центральною Азією, зокрема під керівництвом ПСР.

До другої групи входять матеріали виступів, інтерв'ю, доповідей державних та громадських діячів Туреччини ПСР: Р. Т. Ердогана, М.

Чавушоглу, А. Давутоглу, А. Гюля, Денгіра Мір Мехмета Фирата, Ібрагіма Калина. Такий вид джерел цінний тим, що з них стають зрозумілими стратегічні орієнтири та основні напрямки зовнішньої політики Туреччини. Деякі містять розповсюдження Туреччиною ідей єдності тюркського світу в тому числі в Центральній Азії. Аналіз даної групи джерел дозволяє зробити висновки про рівень впливу ідеології на процес формування зовнішньої політики, її проникнення в суспільні та політичні кола Туреччини. Усі матеріали, включаючи записи виступів, можна знайти як на особистих сайтах президентів, так і на інших турецьких сайтах, що належать до сфери політики.

До третьої групи належать документи турецьких та центральноазійських зовнішньополітичних відомств: МЗС Туреччини, сайт Президента Турецької Республіки МЗС та Міністерство оборони Казахстану, Узбекистану, Туркменістану, Киргистану, та сайт Державного департаменту США. Ці джерела дають можливість визначити основні напрямки зовнішньої політики, поглибити розуміння стратегічних завдань та засобів реалізації системи прийняття зовнішньополітичних рішень. Ця сукупність документів має значне історичне значення для аналізу. Ресурси та архіви цих матеріалів доступні на офіційних веб-сайтах.

До четвертої групи належать документи турецьких установ, відповідальних за проведення зовнішньої та внутрішньої політики: Агентства зі співробітництва та розвитку тюркомовних країн (ТІКА), Організацію тюркських держав, Парламентська асамблея тюркських держав (TURKPA), Конференції спеціальних служб тюркомовних держав, тощо. Матеріали цієї групи джерел дозволяють зрозуміти механізм впливу інституцій на консолідацію Центральної Азії під егідою Туреччини. Особливу важливість має документ «Turkic World Vision-2040», що надає колективне бачення майбутнього для тюркської спільноти.

П'ята категорія включає статистичні дані від British Petroleum (BP), які використовуються для аналізу енергетичної політики Туреччини. Також у цю групу входять дані від Генерального директорату Європейської комісії з

питань торгівлі, що використовуються для відображення рейтингу ПСР. Для аналізу виборчого рейтингу ПСР використовуються дані від Вищої Виборчої комісії. З метою відображення економічного аспекту співробітництва використовуються дані від Всесвітньої торгової організації (ВТО), Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) та ІТС Trademap.

До останньої групи належать вітчизняні та іноземні джерела ЗМІ, які пов'язані з ідеологією та практикою пантюркізму. Ці джерела включають періодичні публікації, які допомагають відслідковувати актуальні події, пов'язані з нашою темою. Серед них наявні матеріали та видання Milliyet, Sabah, TRT, Anadolu Ajansi, Ahval, Daily Sabah, Zaman, Haber, Economist, Guardian, Foreign Affairs, Jamestown, Foreign Policy, the Diplomat, Deutsche Well, Caspian Policy Center тощо. Вони містять інформацію, що відображає погляди не лише науковців та експертів, що досліджують тему, а й стан політичної системи, громадських груп та організацій Турецької Республіки.

1.3. Методологічні підходи та методи дослідження

Заявлена в дисертації тема розглядається з точки зору міждисциплінарного підходу, що включає в себе результати політологічних, економічних, соціологічних та географічних досліджень.

Особливе значення серед теоретико -методологічні основ дослідження зовнішньої політики має теоретична парадигма. У процесі дослідження еволюції зовнішньополітичної стратегії Туреччини в регіоні Центральної Азії використовувався парадигмальний підхід. Останній, за визначенням американського філософа Томаса Куна, який ввів це поняття у світ академічного дискурсу, означає його застосування в наукових дослідженнях. Це використання призвело до розробки впливових моделей для представлення та вирішення наукових проблем. У своїй пізнішій роботі «Структура наукових революцій» Т. Кун визнає, що на відміну від природничих наук, яким властивий тотальний однопарадигмальний характер, суспільним наукам іманентна поліпарадигмальна природа. Він говорить про співіснування і

взаємодію наукових парадигм і навіть можливість міжпарадигмального синтезу [134].

Зовнішньополітичну стратегію Туреччини в Центральній Азії буде розглянуто в рамках ліберальної та реалістичної (неореалістичної) парадигми.

Ліберальна парадигма головною визнає «низьку політику», що охоплює всі ті питання, які не є вкрай важливими для виживання держави, такі як економіка, енергетика та соціальна сфера.

Особливо прикладним вбачається застосування нового лібералізму Ендрю Моравчіка, так званої преференційної теорії нового лібералізму, котра застосовує гіпотезу про внутрішньо–суспільні преференції як ключовий чинник формування зовнішньої політики держав. Е. Моравчік в своїй теорії зміг систематизувати та інтегрувати основні гіпотези в рамках однієї ліберальної теорії міжнародної політики. Окрім того, він робить акцент на різних факторах впливу і причинних механізмах формування зовнішньополітичних преференцій держав. Е. Моравчік інтегрує всі три форми теорії нового лібералізму: ідейний, комерційний та республіканський лібералізм.

Згідно з ідейним лібералізмом зовнішньополітичні преференції визначаються соціальними ідентичностями та цінностями. Суміжні внутрішньодержавні преференції, що стосуються ідейних інтересів, сприяють зовнішньополітичній кооперації. На основі європейського інтеграційного процесу Е. Моравчік намагається емпірично довести, що постійна суттєва конвергенція основоположних цінностей є необхідною умовою для кооперації у найбільш суперечливих сферах зовнішньої політики [133]. Схильними до кооперації є ментально, культурно, економічно однорідні країни, які зазвичай знаходяться в одному регіоні. Дотичною до ідейного лібералізму є концепція «м'якої сили», до якої Джозеф Най відносить мову і культуру країни, які впливають безпосередньо, або опосередковано на інші країни та регіони. Туреччина та країни Центральної Азії мають етнічну, культурну та мовну спорідненість. Враховуючи цей фактор, Туреччина в рамках цивілізаційного

та культурного аспектів своєї регіональної політики вдається до інструментів «м'якої сили» (приміром, через центри турецької культури імені Юнуса Емре).

Згідно теорії м'якої сили, власний інтерес є первинним у порівнянні з інтересами інших. Для досягнення успіху в політиці м'якої влади необхідні два важливі фактори. Це легітимність і надійність. Досягнення політики м'якої сили залежить від легітимізації вашої політики іншими країнами. Джозеф Най пояснює це так: «Коли країни роблять свою владу легітимною в очах інших, вони стикаються з меншим опором своїм бажанням. Якщо культура та ідеологія країни є привабливими, інші охоче слідують їм. Якщо країна може сформувати міжнародні правила, які відповідають її інтересам та цінностям, її дії, швидше за все, виявляться законними в очах інших. Якщо вона використовує інститути і дотримується правил, які спонукають інші країни направляти або обмежувати свою діяльність так, як він вважає за краще, їй не знадобиться стільки дорогих «батигів та пряників» [142]. Концепцію м'якої сили Джозеф Най пояснює як здатність переконувати шляхом використання культури, цінності та ідеї, на відміну від «жорсткої сили» [141]. М'яка сила країни заснована в першу чергу на трьох елементах: культурі, політичних цінностях і кваліфікованій зовнішній політиці [142, с.11].

Згідно з іншим підходом до розуміння культурної дипломатії, це спроби суб'єкта міжнародних відносин впливати на міжнародні відносини, розповсюджуючи свої культурні ресурси та досягнення за межами власної країни. В основі лежить припущення, що політична взаємодія буде легше між тими, хто близький один одному в культурному плані.

Комерційний лібералізм пояснює індивідуальну та колективну поведінку держави, розглядаючи стимули ринку, яким піддаються внутрішньополітичні і транснаціональні економічні актори. Теорія констатує зовнішньополітичну орієнтацію в економічних питаннях як реакцію на внутрішні державні преференції та взаємозалежну структуру міжнародних відносин. Відповідно, енергетична політика Туреччини у регіоні спрямована на створення єдиного енергетичного хабу, який буде існувати окремо від Росії,

що зробить реальною перспективу для республік Центральної Азії отримати прямий доступ до ринків Європи. При цьому Туреччина планує стати тим транзитним шляхом, який забезпечить потік енергоносіїв.

За третім варіантом ліберальної теорії, внутрішні політичні формальні структури визначають можливість певних груп відстоювати свої інтереси в ході внутрішньополітичної конкуренції та впроваджувати їх як зовнішньополітичні цілі держави. Активний підхід уряду залежить від соціальної групи, яку він представляє. Зовнішньополітична стратегія базується на протекції правлячої коаліції [133, с.530]. З приходом до влади ПСР політика Туреччини стала більш активною і багатовекторною на регіональному рівні. Нова еліта стала робити більший акцент на прагматичних підходах, заснованих на оцінці своїх реальних інтересів і можливостей.

З точки зору прихильників концепції економічної взаємозалежності в рамках лібералізму (Р. Кохейн, С. Купер, Дж. Най), політика держав в міжнародних відносинах визначається внутрішніми економічними інтересами, в той же час зростання взаємозалежності створює спільні економічні інтереси всіх держав, і ця єдність інтересів стимулює посилення їхньої співпраці. Держави взаємодіють один з одним з метою збільшення власних потенційних економічних вигід і зменшення втрат. Зростання економічної взаємозалежності зменшує ролі їх військової могутності та військової сили.

Таким чином, ліберальна парадигма відображає мотиви Туреччини у процесі створення та розвитку економічних, енергетичних та етнокультурних моделей взаємодії з країнами ЦА.

Політика Туреччини в ЦА розглянута також в рамках реалістичної парадигми, яка надає першочергове значення питанням «високої політики», що є життєво важливими для самого виживання держави, а саме питанням національної та міжнародної безпеки. Проблема державного інтересу є в ній центральною. Г. Моргентау називає інтерес «абсолютним стандартом політичної дії» [134, с.92]. Основний інтерес національної держави полягає в

максимізації влади, тобто контролю над ресурсами, де мораль підпорядкована державним інтересам. Для держави важливим є захист своїх інтересів на міжнародному рівні. Раціоналістична парадигма передбачає, що для цього державі доводиться посилювати як внутрішні зусилля, так і зовнішні зусилля для досягнення своїх цілей. Поведінка Туреччини у зовнішній політиці змінилася від статусу надійного учасника, який підтримує Захід, до статусу автономного регіонального актора. Посиливши свою внутрішню міць, перш за все, економічну, яка збільшилася в порівнянні з деякими країнами регіону, і політичну, за рахунок часткового обмеження опозиції у внутрішній політиці, Туреччина буде проводити більш незалежну зовнішню політику в регіоні Центральної Азії.

А. Давутоглу, розробник теоретичної концепції «стратегічної глибини» зазначає, що в період після «холодної війни» сила держави визначається не тільки з позиції військової потужності, але й враховуючи геополітичні, гео економічні, геостратегічні та геокультурні аспекти [67]. Положення «стратегічної глибини» дозволяють віднести її до політичного неореалізму.

Окрім власне парадигмального, дослідження проведено на основі системного підходу. В рамках цього підходу політика Туреччини в Центральній Азії розглядається в якості самостійної системи, що формується під впливом внутрішньополітичних і зовнішньополітичних чинників. Вирішення цього завдання було пов'язане з використанням і діалектичного підходу, що полягає в сприйнятті міжнародних відносин як динамічної системи, яка знаходиться в стані руху і розвитку, обумовленому їх внутрішніми протиріччями, в постійній зміні форм і типів. Зовнішнє оточення системи передбачає, що зовнішня політика однієї держави багато в чому обумовлюється політикою інших держав, інших акторів світової політики, станом системи міжнародних відносин в цілому, іншими словами – зовнішніми по відношенню до цієї держави факторами. В 4-му Розділі ми говоримо про те, що на регіональну стратегію Туреччини в ЦА впливають зовнішні чинники політики інших позарегіональних акторів у Центральній

Азії. Приміром, перспективи підключення Туреччини до китайської ініціативи «Один пояс, один шлях» підживлюють інтерес Анкари щодо розширення взаємодії з центрально-азіатськими країнами в транспортно-логістичних та інфраструктурних проектах.

Дотичним до системного можна вважати і структурний підхід, який виходить з того, що зовнішньополітичні рішення і зовнішня політика в цілому є результатом взаємодії політичних інститутів всередині держави. Зміна зовнішньої політики Туреччини у відносинах з державами Центральної Азії відбулась після того, як ПСР прийшла до влади. Це підтверджує нашу концепцію еволюції зовнішньої політики держави через внутрішні фактори.

Враховуючи наявність як внутрішніх, так і зовнішніх факторів тих чи інших зовнішньополітичних рішень Туреччини, в дослідженні гармонійно поєднуються системний та структурний підхід.

Питання безпеки регіону Центральної Азії варто розглядати з точки зору структурного аналізу, заснованого на теорії комплексу регіональної безпеки, сформульованої Баррі Бузаном у 1983 році та детально представленої в 2003 році [47]. Теорія постулює існування регіональних підсистем як об'єктів аналізу безпеки та пропонує аналітичну основу для цих підсистем, які є регіональними комплексами безпеки у значенні сукупності держав, чії основні уявлення та проблеми безпеки є взаємопов'язаними, так що їх проблеми національної безпеки не можуть розумно аналізуватись або бути вирішені окремо одна від одної [48].

Суттєвою перевагою підходу Бузана є всеосяжний аналіз регіональної безпеки шляхом зосередження уваги на трьох рівнях РСК: внутрішньому (внутрішньо генеровані вразливості), регіональному (спільні проблеми безпеки та способи боротьби з ними) та міжнародному (роль зовнішніх держав у регіоні) [46]. На внутрішньому рівні аналізу специфіка країн Центральної Азії буде окреслена за допомогою концепції слабких держав, сформульованої в 1970-х і 1980-х роках в рамках досліджень неореалізму та постколоніальної

безпеки [171]. Аналіз ситуації на міжнародному рівні базується на концепції схеми «центр-периферія», яку запропонував Бруно Коппітерс [57].

Відповідно до припущень теорії комплексу регіональної безпеки, внутрішня динаміка таких комплексів визначається ступенем дружби чи ворожнечі серед його членів [48, с.12]. Існує три типи комплексів безпеки, які можна розмістити в масштабі між цими двома кінцями: (1) формування конфліктів, де взаємозалежність базується на сприйнятті інших країн конкурентами та загрозою; (2) режими безпеки, коли держави укладають угоди з метою зменшення їх взаємної загрози; та (3) плюралістичні спільноти безпеки, де держави більше не розраховують застосовувати силу один проти одного [48, с.12].

Особлива увага надається соціально-філософському підходу. Це представляється вкрай важливим, адже часто саме ідеологічні парадигми формують напрямок розвитку зовнішньої політики окремих держав.

В методологічну основу були закладені наступні принципи: принципи історизму, багатофакторності, системності, всебічності, та методологічного плюралізму.

Принцип історизму вимагає розгляду міжнародних відносин як динамічного процесу між політичними суб'єктами протягом конкретного історичного етапу, а також звернення уваги на історичні обставини та різноманітні форми розвитку цього процесу. Згідно з принципом історизму, еволюція зовнішньої політики Туреччини в ЦА за правління ПСР була з урахуванням відмінних політичних, історичних, культурних та економічних обставин міжнародних відносин, що розвиваються з початку ХХІ ст. Дотримуючись цієї настанови, істина постійно формується історичним контекстом і одночасно вимагає ретельного вивчення явищ і прогресів у рамках їх еволюції, взаємозв'язку та зв'язків з іншими аспектами економічних, глобальних і політичних справ.

Принцип системності обумовив розгляд Центральної Азії як одного єдиного політичного та економічного контексту, а відносини міжнародного

характеру в цьому контексті розглядаються як складова цілісного та складного об'єкта, властивості якого не обмежуються лише сумою властивостей окремих його компонентів.

Принцип багатофакторності допомагає висвітлити усю низку чинників, які впливають на зовнішньополітичну стратегію Турецької Республіки в ЦА.

Використання принципу методологічного плюралізму відкрило можливість використовувати різноманітні методи гуманітарних та соціальних наук при аналізі парадигми зовнішньої політики турецької держави в регіоні ЦА.

Марк Блок акцентував важливість використання різноманітних методів дослідження. Він зазначав, що знання фрагментів, що вивчаються поодинокі один за одним, ніколи не призведе до розуміння усєї картини – навіть це не допоможе зрозуміти самі ці фрагменти. Проте процес відновлення цілісності може розпочинатися лише після глибокого аналізу. Точніше, це є розширенням аналізу, втіленням його сенсу та обґрунтуванням [41]. Саме тому в своєму дослідженні автор вдається як до загальнонаукових, так і до спеціально-історичних методів, таких, як системний метод (або ж структурно-функціональний аналіз), геополітичний, біхевіоральний, порівняльний, аналіз і синтез, індукція і дедукція.

Варто зазначити, що системний і структурний підходи відводять політичним лідерам незначну роль в процесі формування зовнішньої політики і прийняття зовнішньополітичних рішень. Системний підхід ставить знак рівності між роллю політичного лідера в визначенні зовнішньої політики своєї держави і роллю держави в цьому процесі, припускаючи, що їх свобода вибору вкрай обмежена характеристиками існуючої системи міжнародних відносин. Структурний підхід визнає право політичного лідера ініціювати зовнішньополітичне рішення на відповідному його статусу рівні, а також право лідера схвалювати або відкидати зовнішньополітичні рішення, причому як на даному рівні, так і на нижчих рівнях. Таким чином, роль політичного лідера зводиться до вибору з двох, рідше, більшого числа альтернативних

програм, вироблених без його участі. Коли ж цей вибір зроблений, прихильники структурного підходу пояснюють його впливом інших політичних інститутів, наприклад, лобістів, а прихильники системного підходу – впливом інших держав і системи міжнародних відносин в цілому. Ті зміни у зовнішній політиці цієї держави, які пов'язані зі зміною політичного лідера, також пояснюються прихильниками цих двох підходів змінами в структурі процесу прийняття зовнішньополітичних рішень всередині країни або змінами в системі міжнародних відносин. Адже і система міжнародних відносин, і структура взаємодії між політичними інститутами, які беруть участь у формуванні зовнішньої політики всередині країни, безперервно змінюються, і роль політичного лідера в цих змінах є лише символічною.

Однак, як показує досвід Туреччини та багатьох держав світу, власні уявлення політичних лідерів про навколишній світ впливають на процес прийняття зовнішньополітичних рішень. Застосування нами біхевіорального методу, що розкриває особистісну мотивацію при розробці ідеологічних та телеологічних концепцій та ухвалення рішень, дозволив визначити роль у формуванні та реалізації політики Туреччини в ЦА таких державних діячів, як Ахмет Давутоглу, який став архітектором нової зовнішньої політики Анкари.

Інституційний метод, який спрямований на аналіз функціонування установ, через які реалізується зовнішньополітична стратегія, дав можливість побачити роль ключових ланок зовнішньополітичного механізму Туреччини – правлячої ПСР, неурядових організацій - у формуванні та реалізації зовнішньополітичної стратегії Туреччини в ЦА.

Порівняльний метод, який передбачає зіставлення однотипних явищ для виділення їх спільних рис і специфіки, дозволив проаналізувати стратегію Турецької Республіки з 2002 до наших днів, порівняти цілі та завдання, засоби і методи здійснення зовнішньополітичної стратегії Туреччини та на основі цього виділити етапи еволюції політики Туреччини в ЦА.

Використання геополітичного методу дало змогу визначити ситуацію та розстановку сил в регіоні Центральної Азії.

Особлива увага приділяється герменевтиці тексту політичних документів, послань, промов, звітів. Текст становить початкову точку для проведення дослідження. І саме цей текст, а точніше його зміст, що відображає аналітичні висновки, є заключною частиною наукової роботи. Він завершує дослідницький процес або, принаймні, окремий етап цього процесу. Тому використання спеціалізованих методів для практичної обробки текстової інформації, які дозволяють не лише узагальнити конкретні дані, а й повторно розширювати на їхній основі уявлення про предмет наукового вивчення, має велике значення для дослідження.

Серед безлічі сучасних прикладних методик аналізу текстової інформації з політичної проблематики, дослідник зупинився на порівняно простих, але досить ефективних методиках: контент-аналізі, івент-аналізі, когнітивному картуванні та дискурс-аналізі.

Намір ухилитися від суб'єктивності звичайного аналізу дійшов свого втілення у розробці абсолютно нових підходів - методів аналізу документів з формалізованими рисами, або, як їх часто називають, кількісними методами (контент-аналіз). Контент-аналіз спрямований на аналіз змісту конкретних політичних документів, виступів політичних діячів або окремих тематичних нарисів. Контент-аналіз в обов'язковому порядку включає стандартизовані процедури підрахунку виділених категорій. Підрахунки виконані із застосуванням простих комп'ютерних програм. Кількісний контент-аналіз є поверхневим. З метою більш глибокого осмислення змісту текстового матеріалу, включаючи його розгляд з позиції оточуючого контексту, в якому розташовані виділені категорії, буде використаний якісний контент-аналіз, який, на відміну від кількісного, допоможе не лише виділити відповідне поняття, а й визначити, чи є досліджувана нами проблематика головною в системі декларованих позицій, вивчити варіанти її конотації, ступінь деталізації, емоційне забарвлення і т.п.

Аналіз івентів ґрунтується на спостереженні за ходом і інтенсивністю подій з метою виявлення головних тенденцій у розвитку ситуації в

Центральній Азії. Цей підхід надає можливість порівнювати різні події, які об'єднуються (збираються), а потім аналізуються в рамках їх кількісних показників, числа учасників, тривалості і масштабів політичної взаємодії. Це полегшить нам порівняння короткочасних дій або виступів, які зазнали поразки з діями, які увінчалися успіхом.

Для аналізу інтерв'ю, текстів виступів політичних діячів, доцільним вбачається використання когнітивного картування, що дозволить виявити, як політичний діяч сприймає певну проблему.

Для знаходження та пояснення імпліцитного або латентного сенсу аналізованих політичних документів буде використаний дискурс-аналіз.

Використання методологічної основи дослідження сприяло досягненню поставленої мети та реалізації завдань дисертаційної роботи. Представлений набір підходів та методів дозволив проаналізувати процес формування і реалізації зовнішньополітичної стратегії Туреччини в ЦА в трьох вимірах: на рівні теоретичних концепцій, доктринальних принципів та реалізації політичних стратегій.

Висновки до розділу 1

Описано підхід до дослідження турецької регіональної зовнішньої політики, який акцентує на аналізі обох аспектів – внутрішньо-політичного та міжнародного середовища. Замість того, щоб розглядати лише саму державу, досліджується також поведінка тих, хто приймає рішення від імені держави та їх вплив на зовнішньополітичні стратегії. Дослідження виокремлює роль особистості в процесі зовнішньополітичного прийняття рішень, особливо високопосадовців, і підкреслює, що, чим вище їхня посада, тим більше їхні особисті характеристики можуть впливати на політику. Також розрізняються структурні змінні, які вказують на сталі елементи в системі, і кон'юнктурні змінні, які є динамічними та змінюються через події.

Зазначається, що політична система нації має вплив на процеси прийняття рішень і визначає, хто має повноваження в зовнішній політиці.

Різниця між демократією та диктатурою впливає на спосіб, яким приймаються рішення. Консервативна демократія в Туреччині, за Я. Акдоганом, повинна створити плюралістичне політичне середовище, що поважає різні групи на основі їхньої ідентичності.

Використання дискурсивної теорії в постструктуралістському контексті дозволяє аналізувати і впливати на політику, враховуючи побудовані та умовні характеристики історичних уявлень. Це дає можливість розкрити зв'язок між історичною пам'яттю та зовнішньою політикою, а також розглянути цивілізаційні та культурні аспекти регіональної політики Туреччини.

Наголошується на деталізації інституційних аспектів, пов'язаних з релігією, при вивченні ролі релігії у зовнішній політиці. Це важливо, оскільки ці інституції формують здатність релігії впливати на політичні рішення, і інституційні структури можуть сприяти впливу ісламу на зовнішню політику.

Поняття «м'яка сила», яке також відоме як привабливість, використовується для здійснення впливу на інші країни за допомогою культурних цінностей та зовнішньої політики. В зв'язку з цим, країни керують своєю репутацією та конкурують за сприятливий глобальний імідж, щоб просувати свої інтереси на міжнародній арені. «М'яка сила» означає здатність впливати на іншу країну опосередковано.

Також виділяється необхідність наявності активів жорсткої сили для досягнення бажаних результатів з «м'якою силою». Відсутність фізичної сили може обмежити ефективність «м'якої сили».

Підсумовуючи, історіографія взаємодії Туреччини з Центральною Азією розкриває динамічну взаємодію між ідеологіями, політичними практиками та мінливими парадигмами зовнішньої політики. Трансформаційна роль ПСР у формуванні зовнішніх відносин Туреччини, як висвітлюють різні вчені, демонструє ідеологічну еволюцію партії та її вплив на взаємодію в Центральній Азії. Ці джерела разом пропонують цінну інформацію про взаємодію Туреччини з Центральною Азією, зображуючи складні відносини,

що розвиваються, сформовані різними ідеологічними та політичними факторами.

Заявлена в дисертації тема розглядається з точки зору міждисциплінарного підходу. У процесі дослідження еволюції зовнішньополітичної стратегії Туреччини в регіоні Центральної Азії використовувався парадигмальний підхід до аналізу міжнародних систем. Зовнішньополітичну стратегію Туреччини в Центральній Азії буде розглянуто в рамках ліберальної та реалістичної (неореалістичної) парадигми. Через ідейний лібералізм досліджуємо м'яку силу Туреччини, а через комерційний лібералізм - енергетичну політику Туреччини в регіоні.

Реалістична парадигма вказує на те, що основний інтерес національної держави полягає в максимізації влади, тобто контролю над ресурсами. Мораль підпорядкована державним інтересам. Важливим аспектом для країни є захист її інтересів на міжнародному рівні.

Окрім власне парадигмального, дослідження проведено на основі системного та структурного підходу. В рамках цих підходів політика Туреччини в Центральній Азії розглядається в якості самостійної системи, що формується під впливом внутрішньополітичних і зовнішньополітичних чинників.

Використання теорії регіонального комплексу безпеки Баррі Бузана та Оле Вевера допомогло охопити більш повну картину моделі безпекових відносин у регіоні Центральної Азії, а також дослідити взаємодію між ними з державами за межами регіону, включаючи їхні відносини з великими державами та/або наддержавами на глобальному рівні

В методологічну основу були закладені наступні принципи: принципи історизму, багатфакторності, системності, всебічності, та методологічного плюралізму.

Інституційний метод був використаний для вивчення ключових ланок зовнішньополітичного механізму Туреччини – правлячої ПСР, неурядових організацій - у формуванні та реалізації зовнішньополітичної стратегії

Туреччини в ЦА. Застосування порівняльного методу дозволило проаналізувати стратегію Турецької Республіки з 2002 року до наших днів, порівняти цілі та завдання, засоби і методи здійснення зовнішньополітичної стратегії Туреччини та на основі цього виділити етапи еволюції політики Туреччини в ЦА. Застосування геополітичного підходу сприяло встановленню обстановки та розподілу впливу в регіоні Центральної Азії.

Для аналізу текстової інформації ми зупинилися на наступних методиках: контент-аналізі, івент-аналізі, когнітивному картуванні та дискурс-аналізі.

РОЗДІЛ 2. ПРИРОДА, ПРИНЦИПИ ТА ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИХ СТРАТЕГІЙ ТУРЕЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ В ПЕРІОД ПРАВЛІННЯ ПАРТІЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ ТА РОЗВИТКУ

2.1. Ставлення до зовнішньополітичної стратегії в політичній культурі Туреччини та вплив політичної та зовнішньополітичної ідеології на формування стратегій зовнішньої політики держави

Політична культура містить правила, розуміння і принципи, пов'язані з процесом політичного життя. Особливо з ефектом політичної соціалізації лідери інтерналізують політичну культуру, виступаючи посередником між політичною культурою та зовнішньою політикою.

Одним із ключових аспектів політичної культури Туреччини є її сильне почуття національної ідентичності та гордості, яке походить від її історичної спадщини як колишньої імперської держави та центру Османської імперії. Ця історична свідомість сприяла бажанню Туреччини відігравати більш помітну роль у регіональних і глобальних справах, бажаючи закріпити своє становище як регіонального актора із стратегічним впливом. Турецький націоналізм є центральним компонентом політичної культури країни. Це підкреслює сильне почуття єдності серед турецького народу та відданість збереженню територіальної цілісності та суверенітету нації.

Кемалістська політична культура мала вплив на визначення зовнішньої політики Туреччини між 1923 і 1950 роками. В цей період, під час заснування сучасної Турецької Республіки в 1923 році формується секуляризм, який був закріплений у Конституції як основний принцип. Відокремлення релігії від держави та громадських інституцій було фундаментальним аспектом політичної культури Туреччини. Формується кемалізм, що був названий на честь засновника сучасної Туреччини Мустафи Кемаля Ататюрка, як ідеологія, яка пропагувала орієнтоване на Захід, світське та націоналістичне бачення країни. Вона наголошує на модернізації, освіті та сильній

централізованій державі. Традиція централізованої структури була прийнята М. К. Ататюрком і новостворена держава отримала централізовану структуру. Ця традиція сильна в турецькій політичній культурі. Причиною цього є історичний фактор, коли анатолійським сельджукам довелося інтенсивно боротися як з хрестовими походами, так і з монгольськими вторгненнями, і вони впровадили політичний режим, заснований на авторитеті центрального уряду.

В зв'язку з цим, протягом своєї історії Туреччина переживала періоди авторитарного правління, зокрема під час військових переворотів і під час правління однопартійної системи, що закріпили авторитаризм в політичній культурі країни. Це сприяло розвитку тенденції до сильного та централізованого керівництва.

Політична культура в Туреччині підкреслює важливість лідера політичної партії, а не самої партії. Лідери вважаються вирішальними фігурами у задоволенні потреб суспільства та забезпеченні виживання та процвітання Туреччини. Це сприйняття посилюється альянсом між ПСР і ультраправою Партією націоналістичного руху, яка наголошує на онтологічній безпеці турецької держави. Дослідження показали, що виборці надають великого значення лідеру політичної партії, приписуючи свою підтримку лідеру, а не партії. Така перевага лідерства частково пояснюється зниженням довіри до політичних партій, що призводить до міцнішого зв'язку з лідером. Концепція політичного лідерства в Туреччині є складною, і її можна розглядати через різні лінзи, включно з типами влади Вебера. Харизматична влада відіграла помітну роль у кризові періоди або у формуванні нової держави. В історичному контексті Туреччини традиційний авторитет також був значним, особливо в стародавніх турецьких державах та Османській імперії, де лідери були глибоко вкорінені в традиції. Успіх політичного лідера в сучасних демократичних державах залежить як від традиційних суспільних структур, так і від особистих характеристик лідера. Історична турецька традиція ототожнювати лідерів з державою продовжується, і успіх політичної

партії часто переплітається з успіхом її лідера. Однак складність розуміння лідерства породила проблеми в сучасних підходах до лідерства.

Держава споконвіку була святиною, і перше, що спадає на думку при згадці про державу, це влада. Одним із джерел цієї влади вбачається глава держави. З цієї причини успіх держави пов'язаний з успіхом глави держави. Неуцтво та безсилля глав держав вважалися причиною розпаду держав.

Довгий час Туреччина працювала за однопартійною політичною системою до запровадження багатопартійної системи в 1946 році. Це пов'язано з історичним фактом того, що прийняття держави як священної інституції та титул султана як халіфа вимагали абсолютної покори, залишаючи мало місця для незалежних громадських організацій чи місцевого самоврядування як вільних сфер, незалежних від впливу держави. Проте Туреччина – різноманітна країна з різними етнічними, релігійними та культурними групами. І хоча плюралізм і різноманітність повинні бути важливими в таких суспільствах, на практиці, для усунення конфліктності, управління таким суспільством потребувало централізованої та авторитетної влади.

Вищезгадані фундаментальні елементи кемалістської політичної культури зберігаються з приходом до влади ПСР, але переосмислюються політичними елітами. Історичний досвід Туреччини, включаючи спадщину Османської імперії, наслідки Першої світової війни та заснування сучасної Турецької Республіки під проводом Мустафи Кемаля Ататюрка, залишив тривалий вплив на зовнішню політику країни. Спадщина Османської імперії як великої регіональної держави та втрата територій під час занепаду імперії сформували прагнення Туреччини зберегти вплив у прилеглих регіонах.

ПСР, поважаючи ортодоксальну кемалістську політичну культуру, зробила конкретний внесок у процес еволюції кемалістської політичної культури, подібної до тієї, що була у президента Тургутта Озала. ПСР, з одного боку, переосмислила елементи кемалістської політичної культури, включаючи вестернізацію, секуляризм, націоналізм і сильний державний менталітет, що відповідало ідеям Т. Озала, та, з іншого боку, суворо відійшла від

національного світогляду Неджметтіна Ербакана. Інтерпретація політичної культури ПСР мала значний вплив на зовнішню політику нинішнього уряду.

Саме в цьому ширшому контексті глобальної трансформації внутрішній політичний порядок денний Туреччини зазнав суттєвих змін. Військові перевороти в Туреччині, підривні цивільно-військові відносини, курдська проблема, проблеми з релігійними меншинами, відсутність громадянських свобод і свободи релігії, економічна нерівність, розрив у розвитку та безліч інших проблем не тільки затримали демократизацію, але й створили глибокі соціальні травми та політичні кризи та перешкодили Туреччині стати ефективним гравцем у своєму регіоні та за його межами. Зовнішня політика держави, орієнтована на безпеку, також травмувала відносини Туреччини з її сусідами від Греції та Росії до Ірану, Сирії та інших. Нова динаміка глобалізації 21-го сторіччя створила новий контекст для фундаментальної перебудови внутрішньої ситуації та започаткування серйозних реформ у середині країни з метою вирішення політичних, економічних і соціальних проблем десятиліть. Цей процес має значні наслідки, оскільки дозволяє перезавантажити стратегічні пріоритети Туреччини та вводить новий погляд на зовнішню політику Туреччини.

Охоплення різноманітних ідентичностей у внутрішній і зовнішній політиці стало відмінною рисою уряду ПСР з 2002 року. Прагнучи створити нову форму консервативної сучасності на основі складного досвіду модернізації згори вниз у Туреччині, на той час прем'єр-міністр Р. Т. Ердоган став символом цього нового синтезу. Традиційний секуляризм був доповнений ісламським секуляризмом. Він прийняв такі цінності, як демократія, права людини та верховенство закону, не відмовляючись від традиційних, консервативних цінностей турецько-ісламської культури. ПСР має своє коріння в ісламському консерватизмі та просуває політику, яка резонує з релігійно консервативними сегментами турецького суспільства. Проте ісламсько-консервативна програма ПСР час від часу призводила до напруженості зі світськими елементами турецького суспільства. Деякі

критики стверджують, що політика та дії партії підірвали принципи секуляризму, закріпленого в Конституції Туреччини.

ПСР зайняла популістську риторичку, яка звертається до широких мас. Вона представила себе як голос простих людей (представників релігійних мас) і зосередилася на вирішенні потреб і проблем знедолених і маргіналізованих верств суспільства. Незважаючи на те, що Туреччина офіційно залишається світською державою, наголос ПСР на ісламських цінностях вплинув на публічний дискурс і суспільні норми. Це дозволило, наприклад, Р. Т. Ердогану мобілізувати консервативні верстви турецького народу для підтримки членства Туреччини в ЄС у 2004-2005 рр., а також налагодити тісні відносини з мусульманськими націями та громадськістю в усьому світі. Послідовні перемоги Р. Т. Ердогана на виборах у 2002, 2007 та 2011 роках показують, наскільки його консервативна сучасність була прийнята з новим відчуттям позиції Туреччини в геополітиці ХХІ ст.

Послідовні перемоги ПСР на виборах сприяли відчуттю мажоритарності, коли політика та рішення партії сприймаються як такі, що представляють волю більшості, іноді за рахунок прав меншості. Із затвердженням президентської системи у 2018 році ПСР консолідувала владу в руках президента Р. Т. Ердогана. Така централізація повноважень посилила вплив президента на розробку політики та урядові установи.

Однією з визначних рис зовнішньополітичної ідеології ПСР стає її неоосманське бачення, яке підкреслює історичні та культурні зв'язки Туреччини з колишніми територіями Османської імперії. Ця ідеологія передбачає Туреччину як регіональну державу з впливовою присутністю на ширшому Близькому Сході та за його межами. ПСР прагне використати історичну спадщину Туреччини для поширення свого впливу та просування інтересів Туреччини в регіоні. Концепція «нуль проблем із сусідами», запропонована А. Давутоглу, прагнула покращити дипломатичні та економічні зв'язки з сусідніми країнами. Ісламське консервативне коріння ПСР вплинуло на її зовнішньополітичну ідеологію, зосереджену на підтримці

країн з мусульманською більшістю та захисті прав мусульман у всьому світі. Туреччина позиціонує себе як борця за мусульманські права, наприклад, в палестинському питанні, і намагається відігравати важливу роль у вирішенні конфліктів, що стосуються мусульманських громад. ПСР виступає за багатоспрямований підхід, коли Туреччина диверсифікує своє партнерство та співпрацює з широким колом країн у різних регіонах. Ця прагматична позиція дозволяє Туреччині незалежно відстоювати свої інтереси та зберігати гнучкість у зовнішніх відносинах, зменшуючи залежність від однієї держави.

Ібрагім Калин, головний зовнішньополітичний радник Р. Т. Ердогана, наполягає на тому, що історія та культура Туреччини є перевагою в прагненні національного уряду стати регіональним лідером [110]. Він визначає націю в опозиції до кемалістської концепції світської та вестернізованої турецької нації, яка прагне європеїзуватися на власних умовах. Тим часом, А. Давутоглу наполягає на тому, що мусульманські громади на Балканах «довірені» Туреччині через османську спадщину. Він стверджує, що колишні османські території несуть османський дух у своїй щоденній практиці та своєму бажанні бачити Туреччину лідером і спадкоємцем цієї імперської слави. А. Давутоглу ввів термін «*tarihdaş*» (люди, що мають спільну історію та імперський простір), щоб переосмислити постосманську ойкумену, яка складається з тих, хто поділив османське минуле та живе на постосманських територіях. Таким чином, він досить по-батьківськи стверджував, що Турецька Республіка, як спадкоємиця османського минулого, несе історичну відповідальність перед своїми *tarihdaş* і є природним лідером, який наглядатиме за ними [34].

У результаті цих трансформацій нова геополітична уява тепер лежить в основі розширення стратегічного горизонту Туреччини [27]. Замість того, щоб зосереджуватися на одній географічній сфері, такій як Європа чи Близький Схід, турецькі політики, дипломати, неурядові організації, підприємства, журналісти та інші звертаються до більш широкого поняття глобальної географії. Використовуючи геостратегічне розташування Туреччини, вони прагнуть подолати такі традиційні дихотомії, як Схід – Захід, Європа –

Близький Схід тощо. «Відкриття Африки», оголошене в 2008 році, є яскравим прикладом. У рамках зусиль зі зміцнення зв'язків Туреччини з Африкою, Туреччина розширила дипломатичні відносини та торгівлю з африканськими країнами, скасувала візові обмеження, відкрила більше десятка нових посольств і організувала численні африканські саміти [153]. Як і у випадку посилення участі Туреччини на Близькому Сході, відкриття Африки розглядається не як альтернатива традиційному альянсу Туреччини із Заходом, а радше як розширення традиційних кордонів турецької зовнішньої політики.

Трансформація світового порядку у 21 столітті надають Туреччині унікальну можливість утвердитися як регіональна держава. Президенти Абдулла Гюль і Р. Т. Ердоган неодноразово наголошували на цьому [65]. Згідно з новим визначенням А. Давутоглу, геостратегічна позиція Туреччини посилюється завдяки її історичним і культурним зв'язкам із сусідніми країнами та народами, особливо з країнами Центральної Азії. Ця перспектива знаменує відхід від минулого, коли республіканські еліти в 1930-х і 1940-х роках сприймали історію та географію Туреччини як тягар, що перешкоджає розвитку, модернізації та національній єдності. Нова еліта в вигляді ПСР та нові соціальні класи тепер розглядають ці аспекти як стратегічні активи.

Крім того, ця зміна стратегічного мислення не обмежується традиційною концепцією національної держави в міжнародних відносинах; скоріше воно охоплює ширший цивілізаційний світогляд. Цей новий погляд наголошує на культурному, історичному та нормативному аспектах міжнародних відносин. Практичним проявом цього підходу є участь Туреччини в ініціативі ООН «Альянс цивілізацій». Туреччина разом з Іспанією є співголовами цього проекту під егідою генсека ООН. У рамках цієї ініціативи турецькі лідери, включаючи А. Гюля та Р. Т. Ердогана, виступають за взаємну повагу та діалог між мусульманськими та західними урядами та суспільствами. Цей підхід спрямований на сприяння співпраці та взаєморозуміння між цивілізаціями для сприяння миру та стабільності на

глобальній арені. Туреччина та Іспанія спільно взяли на себе лідерство у співголюванні Альянсу цивілізацій Організації Об'єднаних Націй, маючи на меті кинути виклик поняттю зіткнення цивілізацій. На підтримку цілей альянсу президент Туреччини Р. Т. Ердоган наголосив на ролі Туреччини як сучасної, демократичної та світської правової держави з переважно мусульманським населенням. Він бачить Туреччину як переконливий приклад, який спростовує аргументи тих, хто виступає за концепцію зіткнення цивілізацій. Щоб глибше заглибитися в погляд Туреччини на альянс цивілізацій, Р. Т. Ердоган представив свої погляди в публікації «Альянс цивілізацій і світовий мир: накреслення нового курсу в 21 столітті», опублікованій Оксфордським центром ісламських досліджень у 2009 році.

Але до 2010 року, до початку «арабської весни», Туреччина під правлінням ПСР притримувалась європейської орієнтації та приймала світський характер держави. ПСР представили членство в ЄС як спосіб диференціювати себе від Н. Ербакана, підвищити свою легітимність в очах Заходу, підірвати могутність військових і жорсткого кемалістського істеблішменту та припинити кемалістський проект побудови нації на користь визнання різних ідентичностей в суспільстві. Проте навіть в цей період, коли Ізраїль розпочав операцію «Литий свинець» у Газі, Р. Т. Ердоган звинуватив Ізраїль у підбурюванні спонсорованого державою тероризму проти «невинних мусульман» [205]. Критика Ізраїлю покращила імідж Р. Т. Ердогана на Близькому Сході. У 2009 році А. Давутоглу домогся угоди між Сербією та Боснією, заохотивши сербський парламент визнати та вибачитися за різанину в Сребрениці, і це відкрило шлях для Боснії призначити посла в Сербії. Туреччина та Бразилія працювали разом над вирішенням ядерної програми Ірану. Протягом цього періоду Анкара постійно віддавала перевагу переговорам як першому засобу та добровільно взяла на себе посередницьку роль у вирішенні регіональних проблем.

Коли Туреччина не отримала однозначної підтримки щодо повноправного членства в ЄС, А. Давутоглу стверджував, що Туреччина

більше не чекатиме біля дверей ЄС і що Туреччина повинна сформувати «власну вісь», розвиваючи тісні зв'язки з Близьким Сходом, Центральною Азією, Балканами та Кавказом. Це посилює дискурс навколо османізму та спільної османської культури.

Відтак, під час «арабської весни» зовнішня політика Туреччини за президента Р.Т. Ердогана була відзначена підтримкою «Братів-мусульман» і зростанням ісламістських рухів на Близькому Сході. Ердоган зобразив «арабську весну» як народне повстання проти підтримуваних Заходом світських правителів, узгоджуючи інтереси Туреччини з ісламськими та протурецькими групами в регіоні. Цей підхід мав на меті змінити геополітику Близького Сходу та позиціонувати Туреччину як лідера мусульманського світу.

Однак наслідки «арабської весни» не були такими, як очікувалося, з появою більш авторитарних режимів і конфліктів у регіоні. Єгипетський державний переворот у 2013 році та громадянська війна в Сирії поставили під сумнів амбіції Туреччини керувати та формувати Близький Схід. Крім того, про-мусульманська позиція Туреччини призвела до напруженості з Саудівською Аравією та ОАЕ, які створили вісь проти Туреччини. Країни Перської затоки наклали ембарго на Катар у 2017 році через його підтримку Братства та розміщення турецької військової бази в Катарі. У відповідь Туреччина зміцнила зв'язки з Катаром і збільшила там свою військову присутність. Це зіткнення між саудівсько-еміратською віссю та турецько-катарським альянсом ще більше дестабілізувало регіон.

Крім того, причетність Саудівської Аравії до вбивства журналіста Джамалія Хашоггі в Стамбулі напружила її відносини з Туреччиною та заплямувала її репутацію та імідж. Туреччина звинуватила наслідного принца Саудівської Аравії в організації вбивства та використала цей інцидент, щоб послабити довіру до наслідного принца на міжнародному рівні.

Анкара стурбована посиленням сил сирійських курдів і їхньою співпрацею з РПК. Ситуація ще більше погіршилася, коли США

співпрацювали з Демократичними силами Сирії (PYD) для боротьби з ІДІЛ, що створило виклики безпеці для Туреччини [8]. Це спонукало Туреччину вдатися до військових дій для вирішення цих проблем. Після національних виборів 2015 року ПСР утворила коаліцію з ультраправою Партією націоналістичного руху, що дало початок ісламо-націоналістичному Народному альянсу.

Нещодавня еволюція зовнішньої політики ПСР демонструє чіткі характеристики: вона надає перевагу безпеці режиму Р. Т. Ердогана над національною безпекою, наголошує на мілітаризації та застосуванні сили, відходить від Заходу в бік Сходу, займає антиамериканську позицію та прагне стратегічної автономії. Перехід у бік мілітаризації в основному зумовлений страхом Р. Т. Ердогана втратити владу, що призведе до авторитаризму всередині країни та мілітаризації зовнішньої політики. Альянс Р. Т. Ердогана з Партією націоналістичного руху підсилює важливість проблем виживання та безпеки Туреччини, відомих як *beka sorunu* турецькою мовою, проти передбачуваних внутрішніх і міжнародних загроз. *Beka sorunu* в перекладі значить питання сталості, що фактично має на увазі питання виживання через загрози.

Після встановлення тісніших зв'язків зі своїми націоналістичними союзниками уряд Р. Т. Ердогана провів низку транскордонних операцій проти РКК/PYD. Ці операції допомогли мобілізувати націоналістів і консервативні низові групи, а також допомогли широкій громадськості згуртуватися. Мілітаризація зовнішньої політики корелює зі зростанням націоналізму, керованого страхом, який бачить внутрішні опозиційні сили, такі як курди, послідовники Гюлена та прихильників приєднання до ЄС, як екзистенційну загрозу безпеці країни. У результаті серед великої частини населення існує консенсус щодо кількох сфер зовнішньої політики, таких як військова відповідь на повстання РПК, захист прав Туреччини у водах Східного Середземномор'я, захист прав громади турків-кіпріотів і підтримка Азербайджану. Неминучий занепад міжнародної системи, де домінує Захід та

США і нові двосторонні та багатосторонні угоди безпеки в Європі як заміна традиційної системи колективної безпеки вплинули на те, що залежність Туреччини від НАТО та США втратила свою привабливість, через що турецькі офіційні особи та громадськість загалом погодилися, що для Туреччини настав час реалізувати свою стратегічну автономію. Р. Т. Ердоган не хоче підпорядковувати національні інтереси Туреччини вимогам чи перевагам західних чи керованих США інституцій. Тим часом, Анкара більш схильна до використання військових для реалізації своїх зовнішньополітичних цілей у Східному Середземномор'ї, Сирії, Іраку, Лівії та на Кавказі.

В той же час, спроби Туреччини перетворити культурні зв'язки на стратегічний актив значною мірою досягли успіху у створенні відповідного середовища для культурного діалогу та співпраці, особливо в Центральній Азії. Завдяки численним проектам Турецька агенція міжнародного співробітництва та розвитку, Фонд Юнуса Емре, міністерство культури та туризму Туреччини та інші державні установи організували незліченну кількість спільних культурних програм, які, серед іншого, спрямовані на збереження османсько-турецької культури та зближують різні культурні та соціальні групи.

Знову ж таки, у цьому контексті був створений офіс публічної дипломатії в 2010 році, щоб краще пояснити нову політику та ініціативи Туреччини різним аудиторіям у всьому світі. З метою розповісти нову історію Туреччини та пояснити її зростаючий авторитет, офіс громадської дипломатії запустив низку проектів, провів численні зустрічі та конференції та організував різноманітні заходи в Туреччині та за її межами, щоб охопити різну аудиторію в США, Європи, Близького Сходу та Центральній Азії. Діяльність Туреччини у сфері публічної дипломатії зосереджена на поясненні нової динаміки Туреччини та встановленні нових шляхів спілкування зі все більш різноманітною та досвідченою світовою громадськістю [109].

2.2. Ідеологія та політична практика ПСР у зовнішній політиці Туреччини

Перш ніж аналізувати роль ідентичності у зовнішній політиці Туреччини, необхідно зрозуміти неоосманське та ісламістське бачення ПСР. І Р. Т. Ердоган, і А. Гюль, головні співзасновники ПСР, критикували характер реформ, здійснених Кемалем Ататюрком та його нащадками, які сприяли секуляризації та відмові від османського минулого країни [136]. Як члени ісламістської партії Партії благоденства (Refah Partisi) у 1990-х роках вони вважали, що Туреччина переживає системну кризу через силове нав'язування кемалістською державою світської турецької ідентичності громадянам країни, що підкреслюється несумісністю режиму з ісламом. ПСР вважала, що цю кризу можна вирішити лише шляхом повернення ісламського та османського етосу в турецьку політику.

Шляхи так званого подолання системної кризи пропонуються в партійній програмі ПСР, схваленої 18 березня 2003 року, що складається з чотирьох основних пунктів: релігія, консерватизм, лібералізм та відданість ЄС. Програма ПСР стала розглядати іслам як визначальний чинник у розвитку суспільства. Програма ПСР, була сприйнята турецькою громадськістю як реформістська просто тому, що починалася з обіцянки замінити чинну конституцію новою ліберальною конституцією, яка відповідає вимогам ЄС.

З моменту свого створення в 2001 році ПСР стикалася з критикою та звинуваченнями щодо її ідентичності. Вона відчувала себе зобов'язаною продемонструвати, що ПСР не є ні породженням, ні спадкоємцем ісламсько-орієнтованих партій, які виникли з Руху Національного погляду (Milli Görüş). З цією метою партія назвала себе новоствореною «консервативно-демократичною» партією, лояльною до світського режиму в Туреччині, яка дотримується європейських норм і цінностей [81]. Пряма конфронтація з секуляристами через практику секуляризму в Туреччині, яка прирівнювалася до ворожнечі проти ісламу, була важливою опорою політичної традиції, з якою колись були пов'язані деякі члени ПСР. Тому для ПСР було непростим

завданням дистанціюватися від участі в дискусії про секуляризм, який вже давно є спірним питанням турецької політики.

У 1937 році до Конституції Туреччини були внесені поправки, щоб прийняти секуляризм (або *laïcité* французькою) разом із п'ятьма іншими принципами кемалізму чи ататюркізму, які були офіційною державною ідеологією. Відтоді секуляризм є одним із фундаментальних принципів, які були включені до Конституцій Туреччини. Поняття секуляризму закріплено в Преамбулі та низці статей Конституції.

Антисекуляризм ісламістських угруповань у 1990-х роках і радикальна політика Партії благоденства (*Refah Partisi – RP*) як їхня політична проекція викликали занепокоєння у світських еліт. Партія благоденства була закрита рішенням Конституційного суду від 16 січня 1998 року. У 1971 році Партія національного порядку (*Milli Nizam Partisi*) була розпущена, оскільки партія захищала, серед іншого, прийняття обов'язкового релігійного навчання в школах, яке було визнано порушенням секуляризму [22]. Так само суд закрив Партію процвітання (*Huzur Partisi*) за порушення принципу секуляризму на тій підставі, що партійна програма пропонувала включити релігійні курси до навчальних програм університетів [23]. ПСР уникла розпуску лише одним голосом.

Хоча ПСР не було розпущено, справа все ще демонструє низку проблемних аспектів правил заборони партій у Туреччині. Десять із 11 суддів визнали, що ПСР використовувала релігійні почуття заради політичних інтересів і стала центром діяльності, яка суперечить принципам демократичної та світської республіки. Суд наклав на партію санкцію, скасувавши половину її державної фінансової підтримки строком на один рік. Суд постановив, що ПСР не має отримати державну фінансову допомогу на підставі того, що вона стала «центром» діяльності проти секуляризму. Більшість із 6 суддів проголосували за розпуск партії, не вистачило лиш одного голосу до необхідної кваліфікованої більшості у 7.

Оголошуючи рішення, голова Конституційного Суду заявив, що справа продемонструвала необхідність внесення змін до Конституції, які змінюють правила щоб ускладнити розгляд справ про закриття партії в Суді. Таку ж позицію висловила низка європейських спостерігачів, у тому числі члени делегації ЄС-Туреччина в Європарламенті [84].

Засвоївши уроки з такого досвіду, ПСР була створена, стоячи ближче до більш поміркованої лінії. Деякі експерти турецької політики оцінюють досвід ПСР як трансформацію релігійно орієнтованої партії в помірковану, консервативну, демократичну та глобалістську правоцентристську політичну партію

Проте з посиленням впливу ПСР, Конституційний суд Туреччини перетлумачив принцип секуляризму. Суд визнав конституційними законодавчі положення, які ввели вибіркові курси «Коран аль-Керім» і «Сієр» (Життя Пророка) до навчальних програм середніх шкіл. Конституційний суд оголосив, що Конституція розглядає секуляризм як політичний принцип, який визначає позицію держави проти релігійних конфесій. У цьому відношенні це «якість держави, а не особи чи суспільства» [21].

Переходячи до гнучкого та ліберального розуміння секуляризму, Суд констатував, що релігія, як історичний та соціологічний феномен, відіграла значну роль у формуванні ідентичності людей. Отже, світська держава не повинна перешкоджати людям мати та виражати свою релігію та віру.

Суд також зазначив, що це плюралістичне розуміння секуляризму накладає негативні та позитивні зобов'язання на державу. Негативні зобов'язання передбачають те, що держава не повинна прийняти офіційну релігію чи віру і що вона не повинна втручатися у свободу віросповідання окремих осіб за відсутності вагомих причин. Суд дійшов висновку, що запровадження факультативних курсів «Куран» і «Сієр» у навчальній програмі шкіл не суперечить принципу секуляризму [21].

Проте, завдяки своїй консервативній програмі, секуляристи ставлять під сумнів щирість зміни дискурсу засновників ПСР, а також їхню вірність

основоположним принципам Турецької Республіки, зокрема секуляризму. Як зазначає М. Сомер [174], багато секуляристів сприймають портфоліо ПСР щодо демократизації, членства в ЄС та інтеграції у світову економіку як частину тактики створення сприятливої ситуації для реалізації її прихованої програми щодо ісламізації суспільства. Представники партії намагалися спростувати звинувачення в тому, що вони приховують свої глибинні мотиви, приймаючи політичну мову, засновану на універсальних нормах і реформах, щоб відповідати критеріям для початку переговорів про вступ до ЄС.

Незважаючи на постійну критику секуляристів, лідери партії стверджують, що ПСР виступає за демократичну, світську державу, де верховенство права є керівним принципом. Головною метою партії проголошено гарантування особистих і суспільних свобод. Секуляризм, як це виражено в партійній програмі ПСР, обмежує державу, а не особу, і, як такий, розглядається як важлива передумова демократії [16].

Постійні згадки ПСР та її лідера Реджепа Таїпа Ердогана як «ісламіста» чи «мусульманського демократа» в іноземній пресі ускладнили зусилля ПСР уникнути негативного політичного впливу слова «ісламіст» в Туреччині. Засновники ПСР наголошують, що вони проти експлуатації релігії і, отже, відкидають ярлик «мусульманський демократ», який означає ідентичність, яка нібито віддає перевагу релігії. Щоб уникнути відкритого конфлікту з секуляристами, концепція «консервативної демократії» була сформульована так, щоб визначити нову політичну лінію партії. Незважаючи на те, що означає «консервативна демократія», досі належним чином не з'ясовано, її використовували як інструмент, щоб вказати на розрив лідерів партії з ісламістським походженням.

Прихід ПСР до влади в Туреччині в 2003 році, створив несподівану можливість виходу з авторитарного режиму, встановленого після військового перевороту 12 вересня 1980 року. Конституція 1982 року мала на меті нав'язати суспільству авторитарну та консервативну державницьку концепцію політики, зробивши поняття держави священним. Воно поставило

радикальний етатизм у центр принципу республіканізму. Він систематизував авторитаризм, який був однією з вроджених характеристик Турецької Республіки, і інституціоналізував перенесення адміністративного центру цього авторитаризму від цивільної до військової бюрократії, щоб досягти політично та соціально стабільного, але економічно динамічного нового режиму. Архітектори воєнного режиму 12 вересня прагнули побудувати політичну сферу з державою в центрі. Цей проект відображав політичну концепцію, яка сприймала державу як центр, а суспільство як периферію.

Потрібно взяти до уваги також той факт, що ПСР враховувала тодішні потреби суспільства, більшість з якого представляло собою консервативний середній клас. Військовий переворот 1980-х років призвів до розпаду мереж соціалістичної солідарності в містах, залишивши вакуум, який швидко заповнили суфійські ордени та релігійні асоціації, які задовольняли потреби бідних міських робітників, що ще більше призвело до зміцнення консервативної свідомості. Існує також глибокий соціально-економічний фактор, що стоїть за зростанням консерватизму у формі великомасштабної внутрішньої міграції, що тривала з 1960-х років. Люди переселялися зі східної та центральної Анатолії на західне узбережжя та з міст і сіл у великі міста. Багато з цих іммігрантів не пристосувалися до міського життя і дотримувалися своїх традицій і сільських цінностей. Вони використовували традиційні мережі (сім'я та релігійні об'єднання), які здебільшого формували їхній економічний ресурс і соціальну підтримку [107]. З часом їх кількість зростала, як і їхній вплив: у 1990 році лише половина населення проживала в містах, тоді як сьогодні ця частка зростала та піднялася до 75 відсотків [18]. У цих мінливих обставинах виникла нова соціальна група, «анатолійська буржуазія». Члени цього класу спочатку були на маргінесі суспільства. Вони стали важливою соціальною силою та «фінансовим хребтом» ПСР [107].

Більшість провідних діячів ПСР у минулому були активними членами ісламістських партій Milli Görüş. Найуспішнішою з них була вже згадана Refah Partisi (RP, Партія добробуту), яка перебувала в уряді між 1994 і 1997 роками

[212]. Вона вважала себе голосом периферії, особливо міських маргіналів. РП перевела цей гнів у політичну програму та ввела поняття *adil düzen* – справедливий порядок – який здебільшого посилався на ісламські принципи, розглядаючи соціальну дилему [99]. Незважаючи на свій успіх, РР не була репрезентативною для всього населення: вона залишалася класово орієнтованою партією з досить радикальною політичною програмою. У цьому відношенні ПСР, яка відокремилася від руху *Milli Görüş* у 2001 році, внесла великі зміни, модеруючи та розвиваючи програму РР. Незважаючи на те, що партія проголошує справедливий соціальний порядок, виражає солідарність із бідними та засуджує корупцію, велика частка успіху партії полягає в її здатності примирити переможців і тих, хто програв у глобалізації [147].

Таке викривлення політичного представництва в традиційному республіканському порядку, його структура, заснована на гегемонії етатистських сил, глибока підозра, яку ці сили мали щодо більшості суспільства, і, в більш загальному плані, трансформація авторитарного проекту модернізації згори дали ПСР можливість діяти як демократичний рух і становити соціальну силу тяжіння, не відмовляючись від своєї консервативної позиції та цінностей. ПСР змогла з достатньою довірою стверджувати, що вона досягла помірковано солідарного синтезу між вільним підприємництвом і консервативними цінностями.

Претензії ПСР зробити Туреччину більш ліберальною вважалися переконливими та справжніми, оскільки партія представляла периферійні сили в суспільстві. З цієї точки зору ПСР могла ввести в дію революцію – відновлення капіталістичної держави шляхом знищення традиційного елітарного владного договору, який складався з військових, бюрократії та судової системи. Партія це зробила, створивши свою структуру влади.

Перед ПСР було поставлено завдання покласти край режиму 12 вересня, але про її здатність виконати це зобов'язання слід судити з характеристик соціальних груп, які вона представляє. ПСР — культурно-консервативний рух із сильними авторитарними тенденціями та яскраво вираженими

націоналістичними тенденціями. Авторитарні патріархальні відображення сімейних традицій, що укорінилися на турецькій землі, відображаються в цінностях та поведінці кадрів ПСР у формі традиціоналізму. Важливе місце у цій структурі займає прагнення стати прагматичною партією середнього класу. Цей прагматизм узгоджується з економічними ліберальними цінностями підприємливості та ефективності. Впевненість, породжена вірою у те, що партія відбиває культурні цінності більшості турецького суспільства, також може призвести до цього прагматизму у формі толерантності.

Домінуючий профіль, який виникає в результаті поєднання всіх цих тенденцій, нагадує популярний американський консерватизм. Серед усіх західних суспільств Америка є найбільш релігійною. Американський підхід, який трактує релігійні цінності як моральні цінності, що скеровують соціальну поведінку, який дуже чутливо ставиться до свободи совісті, і який розуміє і цінує націоналізм не як любов до держави, а як любов до країни, набагато ближчий до ПСР, ніж християнсько-демократичні традиції континентальної Європи [103].

Незважаючи на те, що ПСР вважала, що демократія буде корисною для вираження волі народу, що дозволить реформувати турецьку політику відповідно до її намічених напрямків, вона не стала демократичною політикою. Р. Т. Ердоган підтримував те, що демократія була не метою, а засобом для встановлення такого режиму, якого бажали люди [136].

На консервативному конгресі, організованому партією у 2004 році, Фират Денгір, колишній віце-президент партії, визначив консервативну демократію як синтез консерватизму та демократії, що поєднує традиційні турецькі цінності з європейськими цінностями [70]. ПСР докладас зусиль, щоб уникнути визначення себе як релігійної партії, і з політичної точки зору її програма має характеристики демократичної партійної програми [16].

ПСР представляє новий етап у русі вестернізації в Туреччині, на якому суспільство стає залученим. Новий середній клас, який підтримує ПСР, вимірюватиме свій успіх не лише своїми економічними показниками, а й

політичними та соціальними наслідками цього консервативно-демократичного перетворення знизу. З цієї причини ПСР відчуває потребу набагато більше займатися такими питаннями, як набуття статусу сполучної ланки між енергоресурсами Центральної Азії та Європою, вирішення проблеми Кіпру, завершення членства Туреччини в ЄС і реалізація пакету демократизації на практиці і т.д.

ПСР стверджує, що партія відійшла від традиційного дискурсу руху Національного погляду Н. Ербакана, який будувався на жорсткій критиці Заходу. Сам Абдулла Гюль часто використовував метафору «християнського клубу», коли він був прес-секретарем РП. А. Гюль не заперечує, що раніше вважав ЄС «християнським клубом». Справді, під час перебування на посаді міністра закордонних справ Гюль заявив, що різні кола в Європі діють з різними рефlekсами. Серед них деякі дії виправдовують ярлик ЄС як «християнського клубу», а також є віддані прихильники Туреччини. Тут він вказує на існування двох Європ і плутанину в Європі [97]. Ця виняткова метафора поступово зникла в дискурсі членів партії, які пізніше сформували реформістське крило Партії доброчесності (Fazilet Partisi – FP). «М'який» переворот 28 лютого 1997 став демаркаційною лінією, після якої відбулася зміна ставлення до демократії та ЄС. Ідеологи партії передбачали тенденцію до проєвропейського світогляду та намагалися побудувати дискурс ПСР на іншій орієнтації. Ця зміна відображає їхні намагання вважатися представником і продовжувачем турецьких консервативних політичних тенденцій. З самого початку партія підкреслила, що це не призведе до розриву політики держави щодо членства в ЄС. Р. Т. Ердоган прямо заявив, що ПСР розглядає членство в ЄС як найбільший проєкт після встановлення республіканського режиму [79]. Таким чином, засновники партії надавали важливого значення зв'язку з турецькою правоцентристською традицією підтримки європейського покликання Туреччини.

Як зазначає А. Гюль, членство Туреччини в ЄС довело би те, що ЄС виступає за спільні цінності та інституції, а не за спільну релігію. Для світу це

було б свідченням того, що ЄС будується на демократичній основі, а не на релігійній. Ісламська ідентичність розглядається не як перепона, а радше як можливість довести світу, що країни, населені мусульманами, можуть дотримуватися європейських цінностей, які ПСР вважає універсальними цінностями, спільними для кожної цивілізації – і зберегти свою власну ідентичність і традиції [97]. Тобто приєднання до ЄС стало б нагодою довести універсальність ісламських норм.

Приєднання до Європейського союзу було оголошено одним із головних завдань уряду. Програма розпочалася зі згадування Мустафи Кемаля Ататюрка та визнання його великого внеску у «служіння нації».

У своїй промові в Оксфордському університеті Р. Т. Ердоган (2004) представив своє бачення Туреччини в ЄС, заявивши: «Ми в Туреччині примирили нашу традиційну ісламську культуру з нашими світськими та демократичними структурами. Ми продемонстрували, що країна з переважно мусульманським населенням може повернутися обличчям до західного світу та інтегруватися з ним... Ми націлилися не на конфлікт цивілізацій, а на їхню зустріч у Туреччині... Не повинно бути сумнівів, що повне членство Туреччини посилить бажання і волю до співжиття між християнами та мусульманами... Будучи європейцем, який розуміє європейськість як політику, керовану цінностями, я б очікував, що все, що я сказав, буде зафіксовано як виражене для загального блага Європи та світу» [80]. Отже, Р. Т. Ердоган відкидав ідею Європи культури та географії та наголошував на підтримці ним і Туреччиною ідеї Європи норм і цінностей. Прийняття Туреччини як члена означало б трансформацію офіційної ідентичності ЄС на основі європейських норм і цінностей, викладених у договорах.

Однак «ісламський» імідж Туреччини є неприйнятним для більшості європейців, і це постійно підкреслюється туркоскептичними політиками та ЗМІ. Враховуючи передбачуваний девіз ЄС «єдність у різноманітності», від якого відмовилися під час переходу від Конституційного договору до

Лісабонського договору, все ж має сенс підкреслити, як «інша» ідентичність Туреччини може сприяти та трансформувати європейську ідентичність.

Відсутність ідентичності як рушійної сили у зовнішній політиці ПСР у період приходу до влади в 2002 році пояснюється, з одного боку, прагматизмом керівництва уряду, а з іншого — тим, що кемалістська військова верхівка все ще контролювала найважливіші сфери прийняття політичних рішень. ПСР не могла дотримуватись зовнішньої політики, орієнтованої на ідентичність, оскільки вона була достатньо мудрою, щоб не провокувати військових. Проте парламентські вибори 2007 року стали початком кінця незалежної ролі військових у зовнішній політиці Туреччини. Переконлива перемога ПСР з 47% підтвердила, що ПСР мала підтримку населення на своєму боці. Останнього удару по кемалістському істеблішменту став витік документів про запланований державний переворот, здебільшого послідовниками руху Фетхуллаха Гюллена. У результаті вищі генерали країни, половина адміралів та низка інших учасників змови були ув'язнені у справі, яка стала відомою як «Ергенекон».

Відсторонення військових посилило вседозволеність ПСР у проведенні зовнішньої політики, дозволяючи Р. Т. Ердогану втілити свої «неосманські» прагнення. Зовнішня політика Туреччини почала процес переорієнтації на мусульманський світ. Спочатку ця зовнішня політика, орієнтована на ідентичність, мала ліберальну основу як усередині країни, так і за кордоном. У своїй спробі відновити колишній османський простір у 2009 році Туреччина спробувала стати посередником у суперечці між Ізраїлем і Сирією, при цьому адміністрація Асада визнавала роль Туреччини в регіоні.

Такі зміни спостерігаються після того, як Ахмет Давутоглу обійняв посаду міністра закордонних справ Туреччини. Він переорієнтував зовнішню політику Туреччини на колишню османську географію, насамперед на Близький Схід, зберігаючи при цьому відносини Анкари із Заходом. Новий напрямок зовнішньої політики Туреччини під девізом «нуль проблем із сусідами» був наповнений книгою А. Давутоглу «Стратегічна глибина».

Таким чином, між 2008 і 2011 рр. Туреччина налагодила свої відносини з режимом Асада в Сирії, намагалася сприяти ядерним переговорам між Заходом та Іраном і активно брала участь у торгових відносинах з Іраком, країнами Перської затоки, Сирією, Ліваном, Йорданією та Північною Африкою. Більше того, підхід «нульових проблем із сусідами» призвів до десек'юритизації відносин Туреччини з її близькосхідними сусідами в той період [58]. Таким чином, як зауважує один вчений, «Туреччина вже відповідає опису регіональної держави. Вона вважається одним із незамінних учасників безпеки в кількох взаємопов'язаних регіонах: Близькому Сході, Балканах, Кавказі та Чорному морі. В цей період зовнішня політика Туреччини була сформована м'якою силою та активним залученням. Концепція «стратегічної глибини» Ахмета Давутоглу та його реалістичне мислення щодо регіональних і глобальних відносин у поєднанні з якорем ЄС визначили основні параметри зовнішньої політики [115]. М'яка сила характеризувала турецьку зовнішню політику в період з 2002 по 2010 роки, де спостерігалася проактивна політика Туреччини в сферах економіки, культури, ідентичності, дипломатії, гуманітаризму та сучасності. З 2002 по 2010 рік роль Туреччини сприймалася як більш важлива з точки економіки, культури, ідентичності та демократії. «Медовий місяць» Туреччини в регіоні продовжився з початком протестів «арабської весни» та піднесенням дружніх і однодумців урядів у ряді країн Близького Сходу. В Осло під міжнародним наглядом було розпочато новий процес примирення з РПК, за яким у 2013 році було укладено угоду про припинення вогню та створено комітет «Мудреців». Обидві сторони підкреслювали роль ісламу як об'єднуючого фактора в мирному процесі [136, с.36-37].

Однак падіння М. Мурсі в Єгипті та ескалація громадянської війни в Сирії поставили Туреччину в дедалі більш ізольоване становище з різними, а не «нульовими» проблемами з її сусідами. Результатом став відхід від ідейних та ліберальних рушіїв, оскільки зовнішньополітична догма А. Давутоглу була зруйнована, а «нульові проблеми» стали «постійними проблемами».

Результатом стало повернення до реалізму та прагматизму. Про це свідчить збитий російський літак турецькими винищувачами F-16 у листопаді 2015 року через порушення повітряного простору Туреччини російським літаком протягом 17 секунд. Збиття російського літака в той час, коли і США, і Росія підтримували курдських бійців проти ІДІЛ, стало чітким сигналом для тих, хто озброював курдів, що Туреччина готова захистити свою територію. Важливо відзначити, що відновлені переговори в рамках курдського мирного процесу, який розпочався в Осло в 2009 році, зайшли в глухий кут у 2013 році та були фактично завершені до березня 2015 року через розбіжності між президентом Р. Т. Ердоганом і прем'єр-міністром А. Давутоглу щодо декларації з 10 пунктів щодо майбутнього мирного процесу.

Відставка А. Давутоглу стала підтвердженням авторитарного повороту Туреччини, який розпочався із жорстокого розгону демонстрантів у парку Гезі влітку 2013 року. Невдалий державний переворот у липні 2016 року призвів до ув'язнення тисяч державних службовців і солдатів, а також цензури преси. Це дозволило Ердогану ініціювати чистки проти всіх видів дисидентів, включаючи кемалістів, гюлленістів і курдів. Авторитарна природа турецької політики поставила ідентичність та ідеологію на другий план. Перемога Р. Т. Ердогана на конституційному референдумі у квітні 2017 року підтвердила цей сценарій. Отже, «цивілізаційний» дискурс, який характеризував зовнішню політику Туреччини з 2009 по 2012 роки, більше не є в центрі уваги ПСР. Таким чином, зовнішню політику Туреччини можна розділити на два етапи: перший починається в 2002 році і триває до 2010 року («нуль проблем із сусідами»), а другий етап триває з 2010 року і триває до теперішнього часу (переустановлення пріоритетів і наполеглива політика).

З 2011 року і А. Давутоглу, і Р. Т. Ердоган наголошували на ролі Туреччини як «центральної країни». Вони зосереджувалися на ролі захисника пригноблених, і найяскравішим проявом цієї політики були зусилля Туреччини щодо захисту прав сирійського народу. Ця роль також була очевидною завдяки підтримці Туреччиною населення Гази з метою захисту

людей, які постраждали від блокади Ізраїлю. Туреччина перейшла від десятиліття «нуль проблем із сусідами» до ситуації, де немає сусідів без проблем, що свідчить про зростання напруженості між Туреччиною, Іраном, Іраком, Сирією та Вірменією [152, с.106]. Ця напруженість також іноді виникала зі США, головним союзником Туреччини, як продемонструвала сирійська криза, яка викликала тривогу між двома сторонами через підтримку курдських ополчень у їхній боротьбі проти ІДІЛ. По суті, посилення повноважень курдів розглядалося Туреччиною як загроза національній безпеці. Крім того, проактивний «моральний реалізм», що охоплює військову наполегливість, засновану на жорсткій силі, і гуманітарні норми були головними принципами нової турецької політики реагування на загрози безпеці. Туреччина прийняла величезну кількість сирійських біженців і водночас залучила військових у Сирію проти ІДІЛ та Робітничої партії Курдистану [115, с.56].

З точки зору стратегічного вибору, стратегія активної глобалізації Туреччини через багатосторонність у 2002-2010 рр. значно знизилася та була замінена створенням та залученням до альянсів стратегічної безпеки. Поглиблення глобальних потрясінь, зростання регіональної нестабільності та небезпеки в регіоні Близького Сходу, а також проблеми невдалої держави в Сирії та Іраку є факторами навколишнього середовища, які змусили Туреччину коригувати свій стратегічний вибір, щоб забезпечити своє виживання в умовах анархії. З 2015 року, особливо з останнього кварталу 2016 року, Туреччина знайшла місце за столом геополітичних ігор за владу через побудову стратегічного альянсу, починаючи з Росії, США та Саудівської Аравії. Перехід від м'якої сили до жорсткої підкреслив стратегічну важливість альянсів у виробленні зовнішньої політики.

Після епохи А. Давутоглу в зовнішній політиці Туреччини з'явився активний моральний реалізм, що став головним девізом і принципом діяльності. В контексті 2002-2010 рр., коли за А. Давутоглу було характерно поєднання м'якої сили з цивілізаційним мультилатералізмом, Туреччина

успішно поєднала гуманітаризм та реалізм у вигляді морального реалізму. Проявом цього стали події 2015 року, включаючи гуманітарну реакцію на кризу біженців та військову втручання в Сирії з метою протистояння як ІДІЛ, так і Робітничій партії Курдистану (РКК) та її сирійському аналогу, Партії демократичного союзу (PYD).

2.3. Онтологія та телеологія регіонального виміру зовнішньої політики Туреччини за правління ПСР

Онтологію регіонального виміру зовнішньої політики Туреччини під правлінням ПСР можна зрозуміти, проаналізувавши основні принципи, переконання та ідеологічні міркування, які формують підхід Туреччини до її регіональних відносин. ПСР на чолі з президентом Реджепом Таїпом Ердоганом перебуває при владі з 2002 року, і за цей період її зовнішня політика зазнала значних змін. Онтологія відноситься до основоположних переконань, цінностей та ідеологічних міркувань, які лежать в основі зовнішньої політики країни. Телеологія, з іншого боку, відноситься до кінцевих цілей і стратегічних завдань, які переслідує регіональна зовнішня політика Туреччини.

У випадку Туреччини під ПСР можна виділити кілька ключових онтологічних факторів: неоосманізм, політика «нуль проблем» з сусідами, прагматична зовнішня політика та ісламістські тенденції.

Однією з ключових рис зовнішньої політики Туреччини під час ПСР стала концепція «неоосманізму». Ця ідеологія прагне відродити історичні та культурні зв'язки Туреччини з її колишніми османськими територіями та представити Туреччину як регіональну державу з впливом та інтересами, що виходять за межі її кордонів. Уряд ПСР намагався поглибити співпрацю з країнами Близького Сходу, Північної Африки та Балкан, прагнучи встановити міцніші економічні та політичні зв'язки.

Слід зазначити, що ПСР внесла значні зміни як у внутрішню, так і у зовнішню політику Туреччини. Історично турецька армія відігравала помітну роль у забезпеченні світського шляху країни, але поступово їй вдалося

зменшити вплив армії на політику. Цього вдалося досягти через справи «Бальоз» (операція «Кувалда») і «Ергенекон», де військових звинуватили в підготовці державного перевороту. У результаті були заарештовані високопоставлені військові та представники світської еліти, зокрема ректори університетів. Під фасадом «демократизації» помірковані ісламські сили всередині ПСР плекали прагнення консолідувати свою владу та запобігти влаштуванню військовими майбутніх державних переворотів, що повторювалося в новітній історії Туреччини. Орієнтація ПСР на економічний розвиток країни та зміцнення «турецької моделі» сприяли зростанню популярності партії, особливо її лідера Р. Т. Ердогана. Крім того, ПСР сприяла новому імперському мисленню як серед нації, так і серед влади.

Ці фактори сприяли просуванню неоосманізму як офіційної турецької зовнішньополітичної доктрини під час правління ПСР. Туреччина стала позиціонувати себе як реформатор і перетворююча сила в системі міжнародних відносин. Нагадаємо, під час 73-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН у жовтні 2018 року президент Туреччини Реджеп Таїп Ердоган представив концепцію «світ більше п'яти». Ця концепція ставить під сумнів домінування п'яти постійних членів Ради Безпеки ООН. Ердоган стверджував, що ООН відійшла від своєї початкової місії сприяння глобальному миру і натомість служила інтересам лише п'яти постійних членів, нехтуючи інтересами інших країн. Туреччина наголошує на необхідності реформування ООН, особливо її Ради Безпеки, щоб відображати голоси та інтереси всього людства [25]. Ця позиція є важливою, оскільки вона знаменує відхід від попередньої ролі Туреччини як стійкого союзника Сполучених Штатів на Близькому Сході, де вона утримувалася від активного впливу на світову політику.

Розчарувавшись у спробах налагодити взаємовигідний діалог зі США, Туреччина поступово відходить від своєї прозахідної політики. У результаті вона стала більш незалежним гравцем на світовій арені, готовим займати більш наполегливу та активнішу позицію з різних міжнародних питань. Цю

зміну в підході Туреччини було важко уявити десятиліття чи два тому, коли вона була тісно пов'язана зі США і була менш схильна відстоювати свій вплив у глобальних справах.

Під керівництвом Ахмета Давутоглу, турецького політика та колишнього прем'єр-міністра, сформувався нинішній курс зовнішньої політики Туреччини. Він виступав у ролі міністра закордонних справ з 2008 по 2014 рік. Основні цілі та завдання сучасної зовнішньої політики Туреччини були представлені в його видатній праці «Стратегічна глибина». Під час каденції А. Давутоглу була прийнята доктрина «нульових проблем із сусідами». Початково вона символізувала миролюбну політику, але згодом перетворилася в більш агресивну концепцію, спрямовану на зміну статусу сусідніх країн шляхом контролю над їх внутрішніми процесами.

Основним документом, який формує поточну зовнішню політику Туреччини, є конфіденційна «Червона книга», відома також як «таємна конституція». Ця книга включає всі основні загрози та виклики, з якими стикається Туреччина, а також ворогів та союзників. «Червона книга» переглядається Радою національної безпеки раз на п'ять років, і деякі її фрагменти стають доступними для громадськості через пресу. Значимою особливістю було те, що у 2010 році «Документ про політику національної безпеки» було розроблено цивільною адміністрацією, а не військовими, як це було раніше. Крім того, за словами тодішнього президента Туреччини Абдулли Гюля, документ 2010 року не вказує на жодну групу, яка становить загрозу національній безпеці, у відміну від попередньої версії.

У рамках процесу переосмислення своєї неоосманської ідентичності Туреччина змінює підходи до ідеології, яка лежить в основі створення Республіки, спираючись на фрагменти свого історичного минулого. Консервативна еліта ПСР прагне заново відкрити національну ідентичність Туреччини в ісламській та османській спадщині, протидіючи кемалістським вестернізаційним реформам, які узгоджували національну ідентичність з європейською моделлю. Геополітичне бачення ПСР значною мірою

спирається на її інтерпретації Османської імперії, що є основою для її прагнення до стратегічної автономії. Новоуявлена «османська» Туреччина знаходить значну підтримку серед зростаючої консервативної громадськості. Цей підхід відображає самовизначення Р.Т. Ердогана, спрямоване на збільшення власної влади та спроби сформувавши регіон відповідно до його ідеологічного світогляду, натхненного Османською імперією.

Під час правління ПСР кілька ключових телеологічних факторів сформували підхід Туреччини в регіоні, серед яких стратегічна автономія, економічні інтереси, вирішення конфліктів і стабільність, протидія курдському сепаратизму.

Основною телеологічною метою регіональної зовнішньої політики Туреччини є встановлення стратегічної автономії. ПСР прагне зменшити свою залежність від західних держав і налагодити більш незалежні та різноманітні партнерства з регіональними та глобальними гравцями. Це включає взаємодію з такими країнами, як Росія, Китай і країни Перської затоки, щоб збільшити свій політичний і економічний вплив.

Під керівництвом ПСР Реджепа Таїпа Ердогана за останні два десятиліття зовнішня політика Туреччини зазнала значних трансформаційних змін. Протягом першого десятиліття правління ПСР зовнішня політика країни керувалася логікою взаємозалежності. Туреччина прийняла проактивний підхід до регіональної інтеграції, наголошуючи на економічних і культурних зв'язках із сусідніми країнами. Ця стратегія передбачала підписання угод про вільну торгівлю, спрощення безвізового режиму з країнами Близького Сходу та виступ як нейтрального посередника в конфліктах між Ізраїлем і Сирією. Крім того, Туреччина відіграла вирішальну роль у розв'язанні давніх балканських конфліктів і позиціонувала себе як амбітного гуманітарного гравця, який використовує інструменти м'якої сили.

Протягом другого десятиліття правління ПСР сприйняття Туреччиною своєї національної ролі зазнало значних змін. Туреччина поступово відійшла від логіки взаємозалежності та ролі посередника-інтегратора в регіоні. Замість

цього вона прийняла більш наполегливий підхід, прагнучи «автономії» у своїй зовнішній політиці та вдаючись до військового інтервенціонізму та дипломатії примусу. Тобто, стратегія автономії Туреччини найбільше зумовлена легітимізацією правління. Це не класична ізоляція, а радше спроба вести незалежну політику та поширювати вплив в регіонах колишньої османської спадщини.

Попередня роль Туреччини як нейтрального арбітра на Близькому Сході змінилася, особливо після арабських потрясінь, коли вона взяла військову участь у громадянській війні в Сирії. Відносини з Ізраїлем та Єгиптом зайшли в глухий кут, що призвело до тривалого політичного глухого кута. Дивно, але станом на 2020 рік Туреччина не мала послів у Єгипті, Ізраїлі чи Сирії — трьох ключових державах регіону, з якими вона встановила міцні зв'язки на початку 2000-х років у рамках своїх зусиль позиціонувати себе як посередника.

У той же час Туреччина опинилася в конфронтації зі своїми західними союзниками в різних сферах, включаючи енергетичні розвідки в східному Середземномор'ї, що призвело до прямих зіткнень з Європейським Союзом і Грецією. Крім того, інституційні відносини зі Сполученими Штатами та іншими союзниками по НАТО погіршилися через проблеми регіональної безпеки, досягнувши рівня напруги, якого раніше не було в історії трансатлантичного альянсу.

Протягом цього періоду уряд ПСР також ініціював переговори про вступ до ЄС у 2005 році, і можливість членства Туреччини в Європейському Союзі стала реалістичною перспективою, незважаючи на минулі складнощі у двосторонніх відносинах.

На пізнішому етапі правління ПСР зовнішня політика Туреччини змінилася в бік стратегічної автономії. Вчені та політики підкреслюють прагнення уряду сприяти переходу до багатопольярного світового порядку. Зростаюча невизначеність у міжнародній системі та послаблення створених багатосторонніх інституцій розглядаються як фактори, які спонукали

Туреччину шукати більш незалежної ролі в регіональній та глобальній політиці.

Як сформулював міністр закордонних справ Туреччини в 2019 році, значні зміни відбуваються в сусідніх регіонах Туреччини та глобальному середовищі. Ці трансформації, що охоплюють політичні, економічні та технологічні аспекти, є глибокими та довготривалими. Коротка ера однополярності, яка виникла після холодної війни, була недовгою. Боротьба за владу як на глобальному, так і на регіональному рівнях сприяла розпалюванню криз і створенню напруженості та нестабільності в системі [51].

За словами Мевлюта Чавушогоглу, враховуючи стратегічне геополітичне розташування Туреччини, її здатність передбачати вразливі місця, нестабільність і кризи в її оточенні та керувати ними є надзвичайно важливою. Як результат, Туреччина визнає потребу в нових ідеях, ініціативах та діях, щоб успішно керувати цим ландшафтом, що розвивається. Це визнання означає прагнення Туреччини до стратегічної автономії та її прагнення формувати свою зовнішню політику незалежно у відповідь на зміну глобальної динаміки [51].

Туреччина більше не покладається виключно на Сполучені Штати для захисту своїх економічних інтересів і інтересів безпеки, а здатність західних держав примушувати дотримуватись вимог зменшилася із занепадом однополярного міжнародного порядку під проводом США. Як згадувалося раніше, зростаюче невдоволення Туреччини ліберальним міжнародним порядком можна розглядати як тактику переговорів. Чи планує Туреччина повністю відмовитися від очолюваної США структури альянсу, залишається невідомим. Але її прагнення до автономії виходить за рамки простого балансу сил, оскільки амбітні зовнішньополітичні ініціативи Туреччини не повністю відповідають її матеріальним можливостям.

Акцент на стратегічній автономії неможливо повністю зрозуміти без урахування внутрішньополітичних зрушень. Концепція стратегічної автономії

служує інструментом легітимізації у внутрішній політиці Туреччини. Уряд відкрито висловлює своє прагнення до стратегічної автономії, зміцнюючи свою впевненість у міжнародному статусі країни та використовуючи його як засіб консолідації влади всередині країни. Цей дискурс відіграє вирішальну роль у створенні підтримки серед різних соціальних класів.

Однак короткострокові переваги стратегічної автономії можуть призвести до зовнішньополітичних ініціатив, які можуть завдати шкоди довгостроковим національним інтересам країни. У випадку з Туреччиною амбітна зовнішньополітична стратегія, швидше за все, принесе дивіденди зараз, але може призвести до ізоляції чи нових форм залежності в майбутньому.

Основним елементом концепції стратегічної автономії є ідентичність. Уряд Р. Т. Ердогана вважає Туреччину провідною країною в ісламському світі на основі її сунітської мусульманської ідентичності та вважає, що вона захищає та просуває інтереси мусульман у всьому світі. Ердоган припускає, що турецька армія є «надією для всіх пригноблених, жертв і умми» [61]. Туреччина також сприймається як лідер на глобальному Півдні. Разом із країнами БРІКС Туреччина просуває ідею багатополярного міжнародного порядку та відстоює права найменш розвинених країн. Вона є одним із провідних донорів на глобальному Півдні, про що часто повторював Р. Т. Ердоган: «Офіційна допомога Туреччини на розвиток, яка становила 85 мільйонів доларів у 2002 році, зросла до 8,6 мільярдів доларів...Туреччина посідає шосте місце за величиною в абсолютному обсязі та перше, якщо брати до уваги національні доходи» [60].

Відступаючи від принципу неутручання, Туреччина створила військові бази в Катарі (в 2015 році) і Сомалі (в 2017 році), передові військові бази в Сирії (в 2016 році) і Лівії (в 2019 році), зберегла свою довготривалу присутність в Іраку та на Північному Кіпрі.

Телеологічне зосередження Туреччини на економічних інтересах передбачає посилення торгівлі, інвестицій та енергетичного співробітництва з сусідніми країнами та ширшим регіоном.

Варто зазначити, що ПСР також широко визнана за подолання економічної кризи 2001 року в Туреччині. Криза 2001 року стала найсерйознішою економічною катастрофою в історії Туреччини за багатьма показниками. Проте, з іншої точки зору, це створило «вікно можливостей» для трансформації політекономічної структури та відносин між державою та бізнес колами у Туреччині за правління ПСР. Макроекономічне середовище та інституційні рамки в країні ще більше зміцнилися за допомогою процесу європеїзації.

ПСР прагне зміцнити економічні зв'язки Туреччини та утвердитися як ключовий гравець у регіональних економічних справах. Як 17-та найбільша економіка в світі та шоста за величиною в Європі, Туреччина зарекомендувала себе як значний гравець серед великих економік. Економічні інтереси Туреччини поширюються на різні континенти, що спонукає політиків до тісної співпраці з бізнес-спільнотою. Деякі аналітики назвали цей підхід «торгівельною державою» [120]. Протягом останнього десятиліття Туреччина постійно намагалася зміцнити економічні зв'язки з державами, що розвиваються в Азії та Латинській Америці, частково як відповідь на переміщення глобальної економічної влади в незахідні регіони.

У нещодавніх зовнішньополітичних ініціативах Туреччина, здається, дотримується функціоналістичних рамок, щоб використати економічні можливості та взаємозалежність у подальшій інституціоналізації своїх відносин із сусідніми країнами шляхом зниження військової потужності на користь економічної взаємодії. Цей принцип також проявляється в частих закликах турецьких лідерів започаткувати спільні ініціативи, спрямовані на досягнення повної економічної інтеграції з сусідніми країнами. Такі ініціативи включають створення зон вільної торгівлі або скасування візових вимог. Цей підхід є «політикою взаємного розширення можливостей», метою якої є

створення ситуації, вигідної для всіх залучених сторін, особливо в економічній сфері. Ця політика принесла численні переваги Туреччині та її торговим партнерам у таких регіонах, як Близький Схід, Чорне море, Середземномор'я та Центральна Азія.

Туреччина прагне відігравати важливу роль у сприянні вирішенню конфліктів і стабільності в регіоні. Це включає посередницькі зусилля в регіональних суперечках, підтримку мирних процесів і вирішення проблем безпеки, щоб запобігти поширенню нестабільності на її територію. На відміну від традиційної обережної зовнішньої політики Туреччини та невторчання в конфлікти третіх сторін, зовнішня політика часів ПСР символізувала епоху сміливих стратегій і ризиків, які спричинили — хоча й безсистемне — використання інструментів вирішенню конфліктів. Кінцевою метою зусиль ПСР по вирішенню конфліктів є запобігання переповненню регіональних і міжнародних криз у Туреччині, сприяння миру та безпеці в сусідстві та за його межами, а також допомога у пом'якшенні гуманітарних катастроф у всьому світі, включаючи віддалені території в слаборозвинутих частинах Африки, Центральної Азії та навіть Латинської Америки. Безпосередніми загрозами для Туреччини є транснаціональний тероризм і глобальний потік біженців, які за своєю природою є міжнародними викликами. З цієї причини зусилля Туреччини щодо вирішення міжнародних конфліктів спрямовані не лише на сприяння міжнародним миротворчим механізмам, але й на усунення прямих і непрямих загроз Туреччині.

Очікується, що дипломатія становить основний компонент міжнародної ролі Туреччини в контексті регіональної співпраці. Проте, на шляху дипломатичних зусиль існують дві серйозні перешкоди. Перша проблема полягає в збігу порядку денного внутрішньої та зовнішньої політики. Політичний перехід в країні та процес поляризації позицій створюють взаємозалежність цих двох аспектів і впливають на дипломатичні зусилля Туреччини.

Державна традиція Туреччини нерозривно пов'язує внутрішню безпеку з зовнішньою політикою. Таким чином, питання ролі Туреччини в регіоні та на міжнародному рівні набуває пріоритету над створенням системи безпеки для самої країни. Незважаючи на те, що НАТО/Західний альянс традиційно займає центральне місце в зовнішній політиці Туреччини щодо міжнародної безпеки, турецькі політики шукали альтернативні рішення, залежно від складності загроз безпеці.

Зусилля Туреччини на міжнародному рівні включають участь в ООН, пошуки у сприянні посередництву та гуманітарній допомозі, а також дипломатичні зусилля у різних географічних регіонах. Проте, ці ініціативи також часто мають внутрішню мотивацію, спрямовану на здобуття моральної позиції та зміцнення домашньої підтримки.

Внаслідок такого інструментального підходу в зовнішній політиці, Туреччина стикається з обмеженнями у використанні дипломатії в зусиллях сприяння конфліктів у регіоні та забезпеченню стабільності. Незважаючи на це, країна продовжує активно діяти як важливий дипломатичний гравець на міжнародній арені.

Друга роль турецької держави в регіональних і міжнародних відносинах – миротворча діяльність/посередництво. Ця роль включає гуманітарну допомогу, реконструкцію та розбудову потенціалу в зонах конфліктів у різних частинах земної кулі, але головним чином в Центральній Азії, Африці та на Близькому Сході. Офіційні суб'єкти мають перевагу та сприяють роботі цивільних суб'єктів, доки вони дотримуються державної лінії у своїх гуманітарних інтервенціях. Ця співпраця спрямована на покращення соціально-економічної ситуації в цих країнах і надання допомоги в зонах конфлікту. Туреччина використовує офіційні та цивільні активи, щоб подолати розрив між конфліктуєчими сторонами та полегшити страждання, спричинені катастрофами. До таких посередницьких дій Туреччини можна віднести вже згадані процеси в Лівії, Сирії та процеси в Нагірному Карабасі, Кіпрі, Сомалі, Судані, Палестині, Афганістані.

Третя роль Туреччини в вирішенні конфліктів – військова участь. Туреччина розгорнула миротворчі сили під мандатом ООН і НАТО в зонах конфлікту, таких як Боснія, Ліван, Косово, Сомалі та Афганістан. Туреччина має успішний досвід миротворчих місій за кордоном. Наприклад, Туреччина кілька разів командувала місіями НАТО в Афганістані. Туреччина також забезпечила військову підготовку як внесок у процес постконфліктного врегулювання у все більшій кількості країн і створила військові бази за двосторонніми угодами про безпеку, наприклад, у Катарі та Сомалі. У найбільш екстремальних випадках останнім виконавцем цієї ролі є військове втручання з метою безпосереднього втручання в конфліктні ситуації. Так було під час турецького військового вторгнення до Сирії та безперервних операцій у Північному Іраку.

Питання оборони є основним рушієм зовнішньої політики Туреччини, і це виправдовує використання жорсткої сили на тлі підвищених геополітичних ризиків. Проекція військової могутності за кордоном у поєднанні з сильною місцевою оборонною промисловістю стала центральною метою Туреччини. За словами Ердогана, Туреччині вдалося знизити залежність від іноземних технологій в оборонній промисловості з 70 до 30 відсотків. За останні 18 років кількість вітчизняних компаній, що працюють в оборонній промисловості, зросла з 56 до 1500, а обсяг експорту в цьому секторі збільшився з 248 мільйонів доларів США до понад 3 мільярдів доларів США [62].

Важливою метою регіональної зовнішньої політики Туреччини є протидія курдським прагненням отримати автономію та незалежність, особливо в Сирії та Іраку. ПСР стурбована потенційними наслідками для власної територіальної цілісності та, відтак, прагне запобігти виникненню автономних курдських регіонів.

Курдське питання має довгу історію в Туреччині, Іраку та Сирії, і визнане як один з найскладніших конфліктів у регіоні. Курди, як етнічна група, проживають в цих трьох країнах і мають власну культуру, мову та

ідентичність, і з часом сформувавши прагнення до більшої автономії та незалежності.

Туреччина не визнає курдську меншину і розглядає курдів просто як громадян Туреччини, а отже, як турків. Це є спадщиною сильної асиміляційної політики, яку проводив Ататюрк під час заснування Турецької Республіки в 1923 році. Османська імперія була організована за принципом релігійної спільноти. Таким чином, курди — на відміну від греків, євреїв і вірмен — не вважалися меншиною, а були повноправними членами мусульманської більшості. Ататюрк був сповнений рішучості створити нову турецьку національну державу на основі специфічно «турецької» національної ідентичності. У результаті всім існуючим мусульманським меншинам, включно з курдами, було «надано своєрідну турецьку приналежність» [72, с.51]. Концепція турецької ідентичності Ататюрка була надзвичайно інклюзивною. Будь-яка особа, яка проживала в межах Турецької Республіки і приймала її основні принципи, могла стати громадянином Туреччини. Для того, щоб прийняти турецьку ідентичність, довелося змінити свою етнічну приналежність. Концепція Ататюрка була надзвичайно «щедрою», оскільки дозволяла кожному стати громадянином Туреччини.

Туреччина бачить курдське питання як загрозу своїй національній безпеці і територіальній цілісності. Вона стурбована через можливість створення курдської автономії чи незалежної держави в Сирії та Іраку, яка могла б послабити контроль турецького уряду над своїм прикордонним регіоном та створити припущену підтримку для курдських сепаратистських рухів в Туреччині.

У зусиллях протидіяти курдським прагненням, Туреччина здійснює різні дипломатичні, економічні та військові заходи. Вона підтримує опозиційні сили в Сирії, які борються проти курдських сил, і займає активну позицію щодо територіального розподілу в районах, де діють курдські групи.

Вищезгадане демонструє, що Туреччина вважає курдське питання одним із найважливіших викликів для своєї регіональної зовнішньої політики.

Протидія курдським прагненням отримати більшу автономію та незалежність залишається ключовим компонентом стратегії Туреччини в контексті стабільності та безпеки у регіоні.

Загалом, онтологія регіональної зовнішньої політики Туреччини під час ПСР сформована концепцією неоосманізму та впливом її ісламської ідентичності. Її телеологія передбачає досягнення стратегічної автономії, просування економічних інтересів, сприяння вирішенню конфліктів і стабільності, а також протидію передбачуваним загрозам її територіальній цілісності. Ці онтологічні та телеологічні фактори поєднуються, щоб керувати підходом Туреччини до регіональної зовнішньої політики під правлінням ПСР.

2.4. Внутрішньо-політичне та міжнародне середовище турецької регіональної зовнішньої політики

Аналізуючи зовнішню політику Туреччини, ми спираємося на доробок структурних реалістів, що зосереджуються на повторюваних моделях у міжнародній політиці. У неокласичному реалізмі зовнішньополітичні дії держави залежать від змінних. Хоча держави намагаються планувати та мати довгострокові інтереси у своїх міжнародних відносинах, майже 95 відсотків щоденних зовнішньополітичних дій є реакційними та реагують на національні, регіональні та глобальні зміни.

Айдин стверджує, що зовнішню політику Туреччини формує взаємодія двох типів змінних: структурних і кон'юнктурних змінних. Структурні змінні включають географічне положення, історичний досвід і культурне походження разом з національними стереотипами, образами інших націй і постійним економічним становищем. Кон'юнктурні змінні складаються з мережі взаємопов'язаних подій у внутрішній політиці та міжнародних відносинах. Вони динамічні та піддаються змінам під впливом внутрішніх і зовнішніх подій та впливають на реалізацію зовнішньої політики в короткостроковій перспективі. Структурні змінні включають зміни в

міжнародному балансі сил, внутрішні політичні зміни та особистості тих, хто приймає рішення [32].

Внутрішнє політичне середовище регіональної зовнішньої політики Туреччини стосується внутрішньополітичного ландшафту Туреччини, який впливає на підхід країни до сусідніх регіонів та її взаємодію з іншими державами в регіоні. Декілька ключових елементів внутрішньополітичного середовища формують регіональну зовнішню політику Туреччини, а саме: урядові пріоритети та ідеологія, процес прийняття рішень, партійна політика та виборчі міркування, Рада національної безпеки (РНБ), національна ідентичність та історичні наративи, економічний фактор, курдське питання та внутрішня політика. Перші чотири змінні ми об'єднуємо під поняттям природи політичного режиму.

У результаті система управління країною має значний вплив на її зовнішню політику. У цьому контексті Туреччина пройшла через кілька систем правління протягом свого існування як незалежної держави, особливо з переходом від парламентської системи до президентської. Вплив цієї змінної на зовнішню політику Туреччини необхідно розглянути детально.

Внутрішня динаміка політики в Туреччині сприяла консолідації влади ПСР та її контролю над державою. Ми розглядаємо внутрішню політику Туреччини та зовнішньополітичну поведінку країни під керівництвом правлячої ПСР, використовуючи три альтернативні політичні стратегії Д. Хейгана: пристосування, ізоляція та мобілізація. В перший період, ПСР використовувала стратегію пристосування, щоб уникнути конфронтації з військовими та судовими установами, що призвело до стриманої зовнішньої політики. Під час свого другого перебування на посаді керівництво ПСР успішно ізолювало внутрішню опозицію, дозволяючи реалізувати нову програму зовнішньої політики. У період після невдалого перевороту, щоб дискредитувати внутрішніх супротивників, об'єднати громадськість, легітимізувати керівні посади та продемонструвати здатність підтримувати безпеку нації, ПСР прийняла стратегію мобілізації та керувала зовнішньою

політикою Туреччини шляхом відволікаючої війни в Сирії та періодичної ескалації напруженості в регіоні Східного Середземномор'я. Ця стратегія допомогла стримати внутрішню опозицію, водночас відвернувши увагу громадськості від внутрішніх проблем, що викликають розбіжності, до військової діяльності Туреччини за кордоном.

Після того, як ПСР і гюленістський рух досягнули своєї початкової мети (приблизно 2010–2012 рр.) і також створили абсолютну парламентську більшість у цьому процесі в 2007 році, вони змогли розпочати більш рішучу та активну зовнішню політику. Контроль ПСР над вищим рівнем виконавчої влади – включно з Радою міністрів і парламентом – поставив її в особливо сприятливе місце для реалізації своїх принципів і поглядів. Тріщина в альянсі між ПСР і рухом гюленістів, ймовірно, також призвела до того, що ПСР приділяла менше уваги інтересам свого партнера – процес, який значно прискорився у 2011-2012 рр. Це робить реалістичним припущення, що коли в 2011 році вибухнула «арабська весна», ПСР була готова і здатна проводити більш агресивну зовнішню політику. Через власні зв'язки та переконання її амбіції здебільшого протікали через групи, пов'язані з «Братами-мусульманами». Хоча ця логіка не обов'язково визначала зовнішньополітичний вибір Туреччини в окремих випадках, аргументом тут є те, що ПСР могла впевнено й амбіційно брати участь в «арабській весні», оскільки вона консолідувала свою владу та партійно-політичну базу.

Нарешті, боротьба між ПСР і рухом гюленістів за контроль над турецькою державою відібрала у ПСР її більш настійливу регіональну зовнішню політику та призвела до втрати ключових імпульсів у важливі моменти. Це сталося через її спроби впоратися із загрозою, яку рух гюленістів представляв для її правління у період з 2012 по 2016-2017 роки. Побічним наслідком зіткнення між ПСР і гюленістами було втягнення турецьких і сирійських курдів у конфлікт. Щоб бути точним, ПСР використовувала турецьких і сирійських курдів як «ворогів» для перемоги в виборчій битві 2015 року, а також для завоювання сердець турецьких національно-релігійних

консерваторів (включаючи деяких курдів). Ця стратегія виявилася вельми простою для втілення, оскільки ПСР могла повернутися до давньої політичної та ментальної системи турецької держави, згідно з якою курдська проблема була проблемою тероризму, що вимагає мілітаризованої відповіді [108].

Вже згаданий економічний фактор також може бути ефективним у визначенні спроможності держави реалізувати свої зовнішньополітичні плани. Чим більше розвинена країна, тим більша частка її ВВП, ймовірно, буде спрямована на зовнішні цілі, чи то військові підприємства, програми економічної допомоги чи значні дипломатичні зобов'язання. Внутрішні перетворення Туреччини також дали нові можливості. Економічна програма після кризи 2000-2001 рр., прийнята попереднім урядом, в основному контролювалася ПСР. Зокрема, між 2002 і 2007 роками Туреччина мала найвищі середньорічні темпи зростання на душу населення, а також найвищі кумулятивні темпи зростання в регіоні. Крім того, показники зовнішньої торгівлі також покращилися, і Туреччина стала експортером промислових товарів. Ця економічна трансформація спонукала Туреччину до економічного залучення сусідніх регіонів і навіть за їх межі. Таким чином, економічні мотиви також були рушійною силою зовнішньої політики Туреччини [120].

З приходом до влади, уряд ПСР проводив більш активну зовнішню політику. Основною причиною такого ставлення було те, що з 2003 року національний потенціал Туреччини зріс, і турецькі правлячі еліти намагалися трансформувати його в політичний вплив на Близькому Сході. У міру зміцнення політичної позиції ПСР зовнішньополітична автономія уряду зростала.

Як зазначалося вище, коли 2002 року до влади прийшла ПСР, у Туреччині панували економічні потрясіння. ПСР скористалася цією ситуацією. Турецька громадськість хотіла випробувати нову партію, звинувачуючи попередні традиційні партії в економічних потрясіннях країни [213]. З початку 2003 року економічні умови у Туреччині почали процвітати, переважно завдяки однопартійному правлінню. Уряд ПСР побачив це

зростання економіки та прагнув більшого впливу поза Туреччиною. Після економічної кризи 2001 року чинний уряд розпочав структурні перетворення в економіці, особливо в банківській системі. ПСР наполегливо продовжувала цей процес і, зокрема, надавала першочергового значення фінансовій дисципліні. Так, економічні показники Туреччини постійно розвивалися у період 2003-2011 рр.

Згідно з таблицею, у 2003 році ВВП Туреччини становив 303 мільярди доларів. У 2008 році цей показник зріс до 730 мільярдів доларів, а в 2011 році, незважаючи на світову економічну кризу, у 2008 році – до 774 мільярдів доларів та зріс приблизно в 2,5 рази між 2003 і 2011 роками. Так само, якщо ВВП на душу населення в 2003 році становило 8,5 тисяч доларів США, у 2008 році воно зросло до 15 тисяч доларів США, а в 2011 році – до 17 тисяч доларів США розвитку [200]. Ці цифри важливі, оскільки офіційні представники ПСР часто наголошували на них, щоб продемонструвати, що Туреччина розвивалася під час їхнього уряду. Таким чином, впевненість ПСР у собі зросла [148, с.62]. Уряд під керівництвом Тайіпа Ердогана вважав, що Туреччина пережила великий розвиток з 2003 року. Це сприйняття або переконання можна було побачити в промовах і національних зверненнях Р. Т. Ердогана. Він вважав, що національна спроможність і міжнародна популярність Туреччини значно зросли під час правління ПСР, і що цю ситуацію можна спостерігати в усіх частинах суспільства. Він стверджував, що Туреччина вступила в нову фазу, яка прагне процвітати у всіх сферах. У своєму національному зверненні в 2009 році Р. Т. Ердоган заявив, що турецька економіка постраждала не так сильно від глобальної економічної кризи 2008 року, як розвинені країни, завдяки рішучим заходам, вжитим урядом.

Відчутно, що склалося враження, що національний потенціал Туреччини розвинувся під час правління ПСР.

Ахмет Давутоглу, радник прем'єр-міністра з 2003 по 2009 рік і міністр закордонних справ у 2009 році, вважає, що Туреччина повинна була мати більший вплив у своєму ближньому зарубіжжі. На його думку, турецькі

правлячі еліти мали вузьке уявлення про роль Туреччини у світовій політиці протягом ХХ ст. і не могли враховувати свідомість та історично-геополітичну глибину Туреччини. У цьому сенсі Туреччина повинна перебудувати та зміцнити відносини з ближнім зарубіжжям завдяки своєму культурному розмаїттю та геополітичній глибині.

З цією метою зовнішня політика Туреччини повинна була бути проактивною, а не реактивною, і бути центром тяжіння як для народів, так і для держав у сусідніх регіонах [65].

Під час свого першого правління позиція ПСР у системі була відносно слабкою, а армія мала вплив як у зовнішній, так і у внутрішній політиці. Армія зміцнила свої позиції в політичній системі, створивши підконтрольні їй органи, а також домінувала в РНБ. Проте протягом 2000-х років позиції армії в турецькій політиці поступово погіршувалися. Така ситуація давала можливість ПСР приймати зовнішньополітичні рішення без перешкод з боку інших державних інституцій.

Першою подією, яка сприяла підвищенню зовнішньополітичної автономії ПСР, були зміни до регламенту РНБ. Військові чиновники переважали цивільних членів в РНБ. Проте зі змінами, внесеними у жовтні 2001 року, в РНБ були включені віце-прем'єр-міністри та міністр юстиції, і таким чином кількість цивільних членів була збільшена. Ще одна поправка, яка була видана до внутрішніх положень РНБ від липня 2003 року, що стосувалася посади Генерального секретаря РНБ, яким раніше мав бути військовий чиновник. Згідно з поправкою, Генеральний секретар РНБ міг бути з числа цивільних в тому числі [94]. Ці зміни були досить важливими, оскільки уряд мав можливість позбутися впливу армії на визначення національних загроз. Крім законодавчих поправок, процес гармонізації з ЄС і справа Ergenekon послабили позиції армії в державі, одночасно зміцнивши цивільну владу.

Загальні вибори 2007 року відбулися 22 липня 2007 року, і ПСР отримала 46,6 відсотка голосів. У результаті 26 серпня Гюль був обраний

одинадцятим президентом Туреччини в третьому турі. А в серпні 2001 року ПСР отримала 34,3% голосів. Розглядаючи процес президентських виборів разом із загальними виборами 2007 року, можна висунути ідею про те, що ПСР зміцнила свої позиції. У порівнянні з загальними виборами 2002 року відбулося збільшення на 12,3 відсотка. Ця ситуація була вагомим показником підтримки громадськості.

Зростання національного потенціалу Туреччини та зміцнення позицій ПСР у внутрішній політиці дозволили уряду проводити більш активну політику в регіонах, особливо в Центральній Азії та на Близькому Сході. Таким чином, традиційні турецькі правлячі еліти дотримувалися статус-кво зовнішньої політики до 2000-х років. У цьому сенсі Схід та Азія протягом десятиліть не розглядалися як вектор зовнішньої політики традиційними акторами, і Туреччина проводила західноцентричну зовнішню політику щодо Азії та Сходу. Тургут Озал мав схожу проблему з традиціоналістами. Він критично ставився до бюрократії та вважав, що такий підхід, який застосовували військові та цивільні бюрократи, був перешкодою для змін, які він хотів запровадити [20]. У цьому відношенні традиціоналістське розуміння зовнішньої політики було першим викликом, з яким зіткнувся уряд ПСР. Однак після виборів 2007 року уряд став більш прихильним до Азії та розпочав альтернативну політику щодо регіону в результаті більшої самостійності у виробленні зовнішньої політики. Туреччина збільшила свою активність і здобула авторитет у регіоні між 2007 і 2011 роками; приклади такої безпрецедентної активності можна було побачити у відносинах Туреччини з Іраком, Іраном, Сирією та Лівією до початку арабського повстання. Ця активна політика також сформувала характер турецько-ізраїльських відносин.

Через економічну кризу 2001 року зовнішньополітична автономія уряду була низькою в першу каденцію ПСР, але під час другого етапу правління ПСР вплив Туреччини на Близькому Сході та в Центральній Азії поступово посилювався, відбувалося паралельно із зростанням національної могутності та підвищенням зовнішньополітичної автономії.

Міжнародне середовище регіональної зовнішньої політики Туреччини відноситься до зовнішніх факторів і динаміки на ширшій міжнародній арені, які впливають на підхід Туреччини до сусідніх регіонів і її взаємодію з іншими державами в регіоні. Існує взаємозв'язок між структурами міжнародної системи/порядку та тим, як держави визначають свої зовнішньополітичні інтереси, а потім діють відповідно до них. Зовнішню політику Туреччини з 2002 року, коли правляча ПСР прийшла до влади, можна частково прочитати як зусилля Туреччини адаптуватися до зовнішніх подій, що відбуваються на міжнародному та регіональному рівнях.

Протягом першого десятиліття правління ПСР Туреччина займала прозахідну, проєвропейську позицію у своїй зовнішній політиці зі стратегічних міркувань, з більшою активністю в незахідному середовищі, зокрема в Центральній Азії та на Близькому Сході. Туреччина не тільки була дуже віддана приєднанню до ЄС, але й дедалі більше демонструвала своє бажання підтримувати просування західних цінностей у незахідних країнах. «Європейська» зовнішня політика Туреччини в азійському та східному напрямках в першу каденцію є свідченням того, наскільки привабливим був ліберальний міжнародний світопорядок в очах турецьких осіб, які приймають рішення [143]. Приміром, її готовність взяти участь у очолюваній США «Ініціативі Великого Близького Сходу» також свідчила про те, що з початку зовнішньополітичний інтерес Анкари полягав у трансформації Близького Сходу для відображення ліберальних демократичних цінностей.

Враховуючи однополярний світопорядок, турецькі правителі припускали, що прийняття ліберально-демократичних цінностей західного міжнародного співтовариства забезпечить найбільш прийнятні рішення для структурних економічних, соціальних і політичних проблем Туреччини. Паралельно із посиленням зусиль з європеїзації та демократизації вдома, Туреччина розглядалася західними державами як успішний зразок для наслідування країнами у регіоні Близького Сходу. Трансформація середовища безпеки Гоббса на Близькому Сході в кантіанське вважалася життєво

необхідною для зусиль Туреччини щодо успішного завершення процесу економічного розвитку, а також збереження її територіальної цілісності та суспільної єдності.

У цей період близькосхідна політика Туреччини, безперечно, мала європейський характер. Подібно до мирного зростання та політики розвитку Китаю у Східній та Південно-Східній Азії, Туреччина хотіла допомогти трансформувати своє ближнє зарубіжжя, гарантуючи, що регіональні події не перешкоджатимуть внутрішньому процесу трансформації Туреччини. Туреччина проводила реалістичну зовнішню політику з ліберальним набором інструментів. Незважаючи на те, що доктрина «стратегічної глибини» та зовнішньополітична доктрина «нульових проблем із сусідами» правлячих еліт дехто вважав спробами Туреччини реалізувати неоосманську програму в імперській манері, у цю епоху турецька зовнішня політика не була імперською. Роль Туреччини на Близькому Сході була натхненна стратегічною мотивацією перетворити регіон на стабільне та безпечне середовище з європейськими цінностями та практикою, щоб сама Туреччина не відчувала загрози. Робота над пом'якшенням постійних проблем безпеки з сусідами на півдні, зокрема Сирією та Іраном, і допомога у створенні процесу регіональної інтеграції, подібного до ЄС, були одними з основних стовпів регіональної політики Туреччини на Близькому Сході [28]. Той факт, що авторитарний характер політичних режимів близькосхідних сусідів Туреччини не заважав турецьким особам, які приймають рішення, розвивати з ними функціональні відносини, що можна розглядати як ознаку того, що в цю епоху Туреччина прийняла реалістичну зовнішню політику.

Як давній член західної міжнародної спільноти, мета Туреччини не полягала в тому, щоб зіпсувати існуючий ліберальний міжнародний порядок. Незважаючи на те, що Туреччина, як і багато інших зростаючих держав, вважала поточний порядок несправедливим, турецькі правителі рахувалися з концепцією ліберального міжнародного порядку у своїй зовнішній політиці. Туреччину цілком влаштовували ліберально-демократичні цінності порядку.

Хоча відповідь Туреччини на російське вторгнення в Грузію влітку 2008 року була набагато м'якшою, ніж відповідь Сполучених Штатів і багатьох членів ЄС, Туреччина відчувала незручність у зв'язку з використанням Росією жорсткої сили, диктуючи свої умови сусіднім країнам. Анкара не вважала, що російський виклик постмодерністському порядку безпеки на європейському континенті був позитивним.

Після другої перемоги на парламентських виборах влітку 2007 року та обрання А. Гюля президентом, незважаючи на всю протидію, правителі ПСР відчували достатньо впевненості в собі, щоб розпочати процес трансформації, заснований на ідентичності, вдома та всередині країни. Це збіглося з поступовим погіршенням відносин Туреччини із західними гравцями та постійним зниженням переваги Заходу у світовій політиці після світової фінансової кризи 2008 року. Внаслідок охолодження відносин з ЄС і зростання розбіжностей із США Туреччина почала постійний пошук стратегічної автономії. Початок переговорів про вступ з ЄС у 2005 році не поставив Туреччину на безповоротний європейський шлях. Зростаюча європейська опозиція можливому членству Туреччини в ЄС та економічна криза в Європі зробила членство в ЄС ще менш привабливим. Погіршення відносин із США, здебільшого в контексті розходження стратегічних пріоритетів на Близькому Сході, ще більше послабило західний вимір у зовнішній політиці Туреччини [117].

Рішучість адміністрації Б. Обама скоротити американську присутність на Близькому Сході та криза 2008 року спонукала Туреччину відігравати більш активну роль у регіоні. Проте адміністрація Д. Трампа хотіла відігравати більш активну роль на Близькому Сході, зокрема в контексті міжнародних зусиль з перемоги над ІДІЛ, підтримувати Сирійські демократичні сили на півночі Сирії як стратегічного союзника та допомагати стримувати вплив Росії та Ірану на область. Рівень антиамериканізму в Туреччині ніколи не був таким високим, хоча Туреччина є давнім членом НАТО, з 1952 року.

У світлі погіршення відносин зі Сполученими Штатами та зменшення перспектив вступу Туреччини до Європейського Союзу турецькі керівники останнім часом інвестували набагато більше капіталу та енергії в покращення відносин з Росією та Китаєм. Здається, що підрив довіри західних держав значно зблизив Туреччину з Росією. В Анкарі вважають, що західні держави не в захваті від того, що Туреччина стає регіональним суперником, який постійно критикує легітимність західної політики. Саме на цьому тлі турецькі правителі все частіше заявляють, що світ більший, ніж п'ять, і що зусилля Туреччини щодо розвитку теплих і прагматичних відносин із незахідними зростаючими державами мають продовжуватися якомога швидше.

Конфлікти, такі як громадянська війна в Сирії та нестабільність в Іраку, безпосередньо впливають на зовнішню політику Туреччини. Присутність озброєних груп, загрози кордону та потенційне поширення насильства створюють виклики для безпеки Туреччини. У результаті міркування безпеки відіграють вирішальну роль у формуванні зовнішньополітичних рішень і дій Туреччини в регіоні. Туреччина брала участь у громадянській війні в Лівії, надаючи військову підтримку Уряду національної єдності (GNA) проти Лівійської національної армії (LNA), яку очолює генерал Халіфа Хафтар [86]. Участь Туреччини в Лівії обумовлена її інтересами в забезпеченні доступу до енергетичних ресурсів і розширенні свого впливу в Середземноморському регіоні. Туреччина протистоїть різноманітним терористичним групам, зокрема Робітничій партії Курдистану (PYD) та Ісламській державі (ІДІЛ). Конфлікти в сусідніх країнах можуть вплинути на діяльність і пересування цих груп, що вимагає участі Туреччини в регіональних зусиллях по боротьбі з тероризмом. У 2016 році Туреччина розпочала операцію «Щит Євфрату» на півночі Сирії, щоб дати відсіч ІДІЛ та очолюваним курдами Сирійським демократичним силам (SDF) [82]. Конфлікт у Сирії та занепокоєння з приводу курдських територіальних надбань спонукали Туреччину до проведення військових операцій для захисту своїх інтересів безпеки та впливу на ситуацію на своїх кордонах.

Тривалі конфлікти на Близькому Сході призвели до масштабної кризи біженців. Управління кризою біженців стало важливим аспектом зовнішньої політики Туреччини, оскільки країна шукає міжнародної підтримки та співпраці у вирішенні цієї гуманітарної проблеми. Триваюча громадянська війна в Сирії суттєво вплинула на зовнішню політику Туреччини. У 2016 році Туреччина та Європейський Союз досягли угоди щодо вирішення проблеми біженців. У рамках угоди Туреччина погодилася не допускати біженців до Європи в обмін на фінансову допомогу та лібералізацію візового режиму для громадян Туреччини. До 2014 року Туреччина стала приймаючою стороною для найбільшої кількості біженців у світі, і цей титул вона носить донині, наприкінці 2015 року на її території перебувало близько 2,5 мільйонів біженців [121]. Спричинена конфліктом криза біженців відіграла вирішальну роль у формуванні цієї угоди та відносин Туреччини з ЄС.

Значення НАТО у зовнішній політиці та політиці безпеки Туреччини зросло. На ранніх етапах «арабської весни» та раніше турецькі лідери стверджували, що Туреччина може стати взірцем для нових режимів на Близькому Сході та в Центральній Азії в їхніх зусиллях перейти від авторитарного минулого до демократичного майбутнього, де ліберальна демократія зможе мирно співпрацювати з ісламом. Вони також стверджували, що нарешті настав час Туреччини щодо лідерства в регіоні. Однак наслідки «арабської весни» поставили Туреччину перед надзвичайно складним середовищем безпеки та до межі випробували її лідерські можливості в сусідньому регіоні. Туреччина попросила своїх партнерів по НАТО розгорнути системи протиповітряної оборони в південно-східній Анатолії, а також погодилася на розміщення радіолокаційних засобів системи протиракетної оборони НАТО в Куречіку, Малатья. Те, що під час громадянської війни в Сирії Туреччина звернулася за підтримкою до НАТО та застосувала статтю 4 договору НАТО, що призвело до розгортання ракет НАТО Patriot уздовж її кордону з Сирією в 2012 році, продемонструвало, що

Туреччина покладається на парасольку безпеки НАТО в період регіональної нестабільності.

Участь Туреччини в миротворчих місіях під керівництвом НАТО, таких як Афганістан і Косово, відображає її відданість колективній безпеці та міжнародним миротворчим зусиллям. Нездатність сирійських опозиційних груп, особливо тих, які підтримує Туреччина, висунути реальний виклик режиму Асада, збільшення загрози з боку ІДІЛ на південних кордонах Туреччини і зростання впливу близькосхідних курдів як нового фактору в сфері безпеки - усе це показує, що якщо Туреччина не закріпить свою позицію в рамках правил безпекового середовища в Європі, то ризик втягнення в анархію на Близькому Сході різко зростає.

Деякі турецькі лідери, із занепокоєнням спостерігаючи, що ЄС рухається від однієї кризи до іншої, а також заперечення деяких членів ЄС щодо членства Туреччини, підняли можливість приєднання Туреччини до Шанхайської організації співробітництва (ШОС), а також встановлення зв'язків з Євразійським економічним союзом (ЄАЕС). Розширення енергетичної співпраці з Росією та оголошення про закупівлю систем протиповітряної оборони також викликали питання у багатьох спостерігачів на Заході щодо можливої зміни стратегічної орієнтації Туреччини від Заходу до Сходу. Проте, оскільки перспективи вступу Туреччини до ЄС постійно зменшувалися, НАТО стало більш важливим для підтримки зв'язку Туреччини із Заходом.

Зміни в глобальному політичному ландшафті і їх вплив на зовнішньополітичний підхід Туреччини визначили її як ключового гравця в регіональних справах, зокрема на Близькому Сході, в Центральній Азії та на Балканах. Ця зміна створила нові можливості для участі Туреччини в міжнародних відносинах. Посередницькі зусилля Туреччини в різних ситуаціях, таких як тристоронні саміти Афганістан-Пакистан-Туреччина, сирійсько-ізраїльські переговори, боснійсько-сербське примирення та взаємодія з політичними групами в Іраку та Лівані, а також Тегеранська

декларація, підписана з Іраном і Бразилією, в прикордонному конфлікті між Таджикистаном і Киргизстаном продемонстрував дипломатичні можливості Туреччини. Однак ці зусилля також виявили складність і непередбачуваність регіональної та глобальної політики XXI століття.

Агресивна війна Росії проти України теж вплинула на зовнішню політику Туреччини. З початку російського вторгнення Туреччина зміцнила свою позицію регіональної сили, яка може виступати посередником. Туреччина відіграла роль посередника в зерновій угоді між Україною та Росією. Генеральний секретар ООН Антоніу Гутерріш назвав угоду «маяком надії». Для моніторингу реалізації у Стамбулі створено Спільний координаційний центр (СКЦ), до якого увійшли представники України, Росії та Туреччини. Згідно звіту СКЦ з серпня 2022 по вересень 2022 року через цей центр було супроводжено 122 рейси з України та 144 рейси в Україну [111]. Ще одним сприятливим заходом Туреччини став обмін військовополоненими між Росією та Україною. У вересні 2022 року після посередництва Туреччини були звільнені понад 200 ув'язнених [181].

Ще з початку російсько-українського протистояння Туреччина вживає заходів, щоб представити себе як медіатора та гравця, який балансує між Сходом і Заходом, не будучи антиросійським. У минулому роль Туреччини в регіоні Чорного моря сприймалася як особлива. Хоча вона була союзником НАТО, вона не підтримувала американську присутність у регіоні та виступала проти інших союзників, таких як Румунія. Поточна турецька політика наголошує на її членстві в НАТО, водночас зберігаючи відкритими дипломатичні канали зі Сходом, з'єднуючи обидві сторони. Турецькі офіційні особи неодноразово заявляли, що Туреччина підтримує територіальну цілісність і суверенітет України. Хоча Туреччина офіційно не бере участі в санкціях проти Росії, вона також обережно намагається не дозволити будь-яким установам чи особам порушувати санкції.

Балансування та відмова брати участь в антиросійських санкціях викликана насамперед енергетичними міркуваннями. Енергетика має значний

вплив на зовнішню політику Туреччини, враховуючи її сильну залежність від імпорتنих енергоресурсів. Країна є чистим імпортером енергоресурсів, причому значна частка поставок нафти та газу надходить з Росії та Ірану. Забезпечення стабільного та надійного постачання енергетичних ресурсів має вирішальне значення для економічного зростання та національної безпеки Туреччини. Як результат, міркування енергетичної безпеки часто впливають на дипломатичні відносини Туреччини та взаємодію з країнами-експортерами енергоресурсів, в особливості, з Росією.

Стратегічне розташування Туреччини як транзитної країни для нафто- і газопроводів відіграє значну роль у її зовнішній політиці. Країна є ключовим енергетичним коридором, який з'єднує багаті енергетичними ресурсами регіони, такі як Центральна Азія, Каспійське море, Близький Схід, з їх споживачами в Європі. Роль Туреччини в трубопровідній політиці дає їй важіль впливу в регіональних справах і посилює її позиції як енергетичного центру між Заходом та Сходом. Задля цього, Туреччина активно бере участь у регіональних енергетичних проектах, які залучають її сусідів та інші країни. Наприклад, вона співпрацює з Азербайджаном щодо нафтопроводу Баку-Тбілісі-Джейхан (BTC) і Трансанатолійського газопроводу (TANAP), які мають вирішальне значення для транспортування енергетичних ресурсів Каспію та Центральної Азії на європейські ринки.

Туреччина прагне диверсифікувати джерела енергії, щоб зменшити свою залежність від обмеженої кількості постачальників. Для досягнення цієї мети Туреччина налагоджує партнерські відносини з різними країнами-експортерами енергоресурсів і досліджує альтернативні маршрути транспортування енергії, такі як Південний газовий коридор і проекти газопроводу «Турецький потік».

Енергетичні ресурси та події в Середземномор'ї мали значний вплив на зовнішню політику Туреччини в регіоні. Туреччина наполегливо відстоює свої права на розвідку вуглеводнів у районах, які вона вважає частиною свого континентального шельфу, що призвело до суперечок із сусідніми країнами,

такими як Греція та Кіпр. Енергетична діяльність Туреччини у Східному Середземномор'ї погіршила її відносини з Європейським Союзом (ЄС) та його державами-членами. ЄС висловив солідарність із Грецією та Кіпром у їхніх суперечках із Туреччиною щодо розвідки енергетичних ресурсів та морських кордонів, напруженість у відносинах між Туреччиною та ЄС.

Наполегливі дії Туреччини у відстоюванні своїх енергетичних інтересів призвели до конфронтації з сусідніми країнами та ускладнили регіональну динаміку. Прагнення до енергетичної безпеки, рішучість у територіальних претензіях, конкуренція з сусідніми країнами та геополітичні міркування відіграли свою роль у формуванні підходу Туреччини до її зовнішньої політики в регіонах.

Висновки до розділу 2

Турецька політична культура має значний вплив на зовнішню політику Туреччини. Історичний досвід, суспільні цінності та політична ідеологія Туреччини мають глибокий вплив на те, як країна взаємодіє з міжнародним співтовариством і переслідує свої зовнішньополітичні цілі. Кемалістська політична культура, яка виникла при створенні Турецької Республіки у 1923 році, сформувала основоположний принцип секуляризму, відокремивши релігію від держави та громадських інституцій. Централізованість в політичній культурі Туреччини, властива анатолійським сельджукам через історичні виклики, відзначається в історії країни, сприяючи періодам авторитарного правління та розвитку сильного централізованого управління. Важливість лідера політичної партії, а не самої партії, відображена в політичній культурі, і ця традиція натякає на значущість індивідуальних лідерських якостей.

Упродовж тривалого періоду Туреччина функціонувала за однопартійною системою до прийняття багатопартійності у 1946 році. Однак основні принципи кемалістської політичної культури відбилися на стратегії ПСР, яка, не відмовляючись від традиційних цінностей турецько-ісламської

культури, просуває ісламський консерватизм. Перемоги Ердогана на виборах демонструють прийняття консервативної позиції суспільством. Важливою є ідеологія неоосманізму, яка має за основу історичні та культурні зв'язки з колишніми територіями Османської імперії. Національна історія та культура стали перевагами у прагненні стати регіональним лідером за правління ПСР, що сигналізує зміну підходу від минулого кемалістського ізоляціонізму. Вводиться термін «*tarihdaş*» (люди, що мають спільну історію та імперський простір), щоб переосмислити постосманську ойкумену.

Ініціатива «Альянс цивілізацій» розглядається як переконливий контраргумент до концепції зіткнення цивілізацій. До 2010 року, до «арабської весни», Туреччина, під керівництвом ПСР, розвивала європейську орієнтацію та світську державність, що використовувалось для диференціювання від ісламістських партій та підвищення своєї легітимності в очах Заходу. Зокрема, стратегія пристосування була спрямована на послаблення впливу військових і кемалістського уряду та припинення кемалістського проекту формування нації. Але наслідки «арабської весни» викликали переоцінку амбіцій Туреччини у Близькому Сході. Після 2010 року зовнішня політика ПСР змінила напрямок, надаючи пріоритет безпеці та мілітаризації, віддаляючись від Заходу на користь Сходу, а також виступаючи за стратегічну автономію. Невдачі залучення на Близькому Сході підсилюють акцент на виживання та безпеку, відому як «*beka sorunu*». Через невдачі на Близькому Сході, Туреччина залучає інструменти м'якої сили через культурні зв'язки як стратегічний актив в Центральній Азії.

ПСР вважала, що Туреччина переживає системну кризу через силове нав'язування світської турецької ідентичності громадянам країни з боку кемалістської держави, що підкреслюється несумісністю режиму з ісламом. Програма ПСР була сприйнята як реформістська, особливо через обіцянку замінити Конституцію на нову ліберальну версію, відповідну вимогам ЄС. Заснуванням ПСР під назвою «консервативно-демократична» партія, яка прихильна до світського режиму та європейських цінностей, викликала

зацікавленість громадськості. Концепція «консервативної демократії» була сформульована, щоб уникнути конфлікту зі секуляристами. Головний фактором стало закриття ісламістських партій, таких як Партія благоденства та Партія процвітання, які відкидали секуляризм. ПСР уникла розпуску лише одним голосом. Однак з ростом впливу ПСР, Конституційний суд Туреччини перетлумачив принцип секуляризму [35].

Р. Т. Ердоган підтримував концепцію, що демократія є не метою, а засобом для досягнення режиму, який відповідає бажанням народу. ПСР відхилилася від традиційного дискурсу Національного погляду Н. Ербакана, заснованого на жорсткій критиці Заходу, і замість цього намагалась розвивати співпрацю з ЄС, чому сприяло потенційне членство Туреччини в ЄС. Відсутність ідентичності з приходом до влади ПСР пояснюється прагматичним підходом уряду та впливом кемалістської військової верхівки. У цей період ПСР висловлювала думку, що вступ Туреччини до ЄС міг би послужити доказом, що ЄС підтримує загальні цінності та інституції, а не заснований на спільній релігії. Це могло б відображати те, що ЄС будується на демократичних принципах, а не на релігійних, і приєднання до ЄС виступило б можливістю довести універсальність ісламських норм перед світовою громадськістю. Вибори 2007 року підтвердили підтримку ПСР серед населення, позначивши зміну в ролі військових у зовнішній політиці Туреччини. Витік документів про запланований державний переворот, спровокований прихильниками руху Фетхуллаха Гюллена, призвів до арешту багатьох учасників змови, що позначило закінчення впливу кемалістського істеблішменту та підтвердило позицію ПСР.

Відсторонення військових зміцнило владу ПСР у зовнішній політиці, що дозволило Ердогану втілити «неоосманські» прагнення. Туреччина переорієнтувалася на мусульманський світ, налагодивши відносини з режимом Асада, сприяючи ядерним переговорам між Заходом і Іраном, та активно займаючись торгівлею з країнами Центральної Азії, Перської затоки, Іраком, Сирією, Ліваном, Йорданією та Північною Африкою. Однак відставка

А. Давутоглу підтвердила авторитарний поворот Туреччини, розпочатий жорстоким розгоном демонстрантів 2013 року та невдалим державним переворотом 2016 року. Це дало привід для чисток проти дисидентів, ув'язнення держслужбовців, цензури та призвело до зміни в зовнішній політиці Туреччини, яка перейшла від «нульових проблем із сусідами» до «сусідів без проблем». Зовнішня політика Туреччини після відставки А. Давутоглу характеризується проактивним моральним реалізмом. Отже, зовнішню політику Туреччини можна поділити на два періоди: перший від 2002 до 2010 року, відзначався підходом «нуль проблем», який базувався на цивілізаційному підході, та другий, починаючи з 2010 року і до сьогодні, характеризується зміною пріоритетів, наполегливою стратегією та ґрунтується на моральному реалізмі.

Телеологія Туреччини зумовлена ключовими факторами, такими як стратегічна автономія, економічні інтереси, конфліктологія та боротьба з курдським сепаратизмом. Одним із основних документів, що формує цю політику, є «Червона книга», яка визначає стратегічні цілі Туреччини у регіоні, включаючи збереження автономії та розширення впливу в колишніх територіях Османської імперії. Стратегія автономії Туреччини найбільше зумовлена легітимізацією правління. Це не класична ізоляція, а радше спроба вести незалежну політику та поширювати вплив в регіонах колишньої османської спадщини.

Зростаюче невдоволення Туреччини ліберальним міжнародним порядком відображає тактику переговорів та прагнення до автономії. Цей дискурс має стратегічне значення для отримання підтримки різних соціальних класів. Особливо важливе для Туреччини є її лідерство в ісламському світі на підставі сунітської мусульманської ідентичності, яке спрямоване на захист та підтримку інтересів мусульман у всьому світі. Крім того, Туреччина активно прагне сприяти вирішенню конфліктів та забезпеченню стабільності в регіоні, використовуючи різноманітні стратегії – від миротворчої діяльності до військової участі під мандатами ООН та НАТО.

Використання військової потужності за кордоном, разом із сильною внутрішньою оборонною промисловістю, стало ключовою метою Туреччини.

Через підтримку опозиційних сил, які борються проти курдських груп, і активну позицію щодо територіального розподілу, Туреччина намагається контролювати вплив курдських груп у регіоні.

Зовнішню політику Туреччини формують взаємодія структурних (географічне положення, історичний досвід, національні стереотипи) та кон'юнктурних змінних (події внутрішньої політики та міжнародних відносин). Внутрішньополітичне середовище визначає регіональну зовнішню політику Туреччини через ключові елементи: урядові пріоритети, ідеологію, процес прийняття рішень, партійну політику, Раду національної безпеки, національну ідентичність, економічний фактор, курдське питання та внутрішню політику. Туреччина використовувала різні стратегії у своїй зовнішній політиці: спочатку – стратегію пристосування для уникнення конфронтації, після чого – успішну ізоляцію внутрішньої опозиції та впровадження нової програми зовнішньої політики. Після невдалого перевороту Туреччина використовувала стратегію мобілізації, зосереджуючи увагу на військових діях за кордоном для відволікання внутрішньої опозиції та відвернення уваги від внутрішніх проблем.

Стратегія пристосування тривала до 2007 та була пов'язана з впливом однополярного ліберального порядку як зовнішнього чинника та впливовості військових в Туреччині, як внутрішнього фактору. Мажоритарність ПСР з виборами 2007 року, як внутрішній чинник, та фінансова криза 2008 року та кризи в Європі, скорочення американської присутності на Близькому Сході, дозволило Туреччині запровадити стратегічну автономію в своїх зовнішньополітичних прагненнях.

Тривалі конфлікти на Близькому Сході спричинили кризу біженців, що стала важливим аспектом зовнішньої політики Туреччини, яка шукає міжнародної підтримки для вирішення цієї гуманітарної проблеми. Під впливом невизначеності відносин з ЄС та США, невдач на Близькому Сході,

турецькі лідери розглядали можливість співпраці з ШОС та ЄАЕС, а також активізацію дій в Центральній Азії. Активне залучення в Середземномор'ї та Центральній Азії пов'язане з енергетичною зацікавленістю Туреччини, що викликана зростаючою економікою Туреччини та прагненням стати енергетичним хабом, як внутрішніми чинниками. Нещодавно війна Росії проти України відіграла роль у формуванні зовнішньої політики Туреччини, зміцнивши її позицію регіональної посередницької сили.

РОЗДІЛ 3. ЦІЛІ ТА ЗАВДАННЯ ТУРЕЦЬКОЇ СТРАТЕГІЇ В ЦЕНТРАЛЬНІЙ АЗІЇ

3.1. Геополітичний вимір стратегії Туреччини у Центральній Азії

Для розуміння логіки і мотивів дій Туреччини важливо враховувати не тільки ситуативні, а й константні обставини. Мова йде про геополітичну стратегію країни, яка з недавніх років стала набувати ознаки стійкості і послідовності.

Геополітичні символи – один з основних елементів, які турецькі зовнішньополітичні діячі враховували через стратегічне розташування Туреччини. Тому це дослідження спрямоване на оцінку зовнішньої політики Туреччини з геополітичної точки зору. Геополітика розглядається як термін, який позначає важливість географії, яка впливає на політичні відносини між націями. Однак це слід оцінювати більш всебічно відповідно до сучасних подій, таких як глобалізація, поява нових суб'єктів на міжнародній арені, які ускладнюють оцінку відносин окремо.

Геополітика має на увазі важливість географії, яка впливає на відносини країн та рішень політиків щодо зовнішньої та внутрішньої політики. Одна з цілей геополітики полягає в тому, що політичне домінування – це питання не тільки наявності влади в сенсі людських або матеріальних ресурсів, а й географічного контексту, в якому ця влада здійснюється [95, с.1-2]. Географія країни може дати їй додаткову силу. Політики повинні знати, як їх оцінювати і використовувати. За словами Коліна Флінта, «спосіб, яким країна орієнтується на світ, називається геополітичним кодом» [90, с.55]. При визначенні геополітичного коду політик визначає свою позицію з геополітичної точки зору, оцінює можливості і недоліки географії, які його країна представляє. Тоді він може розробити зовнішню політику, яка визначає геополітичний код країни. К. Флінт продовжує висловлювати, що є п'ять основних розрахунків, які важливі для визначення геополітичних кодів країн: «а) хто наші нинішні і потенційні союзники; б) хто наші нинішні і потенційні

вороги; в) як ми можемо підтримувати своїх союзників та виховувати потенційних союзників; г) як можна протистояти нашим поточним ворогам та виникаючим загрозам; д) як ми виправдуємо чотири вищезазначені розрахунки перед нашою громадськістю та світовою спільнотою» [176, с.56]. Для підтримки поточних та потенційних союзників чи протидії ворогам потрібна низка засобів. На думку К. Флінта, економічні зв'язки, культурний обмін, науково-дослідницькі та військові зв'язки можуть бути такими засобами. Існують військові та невійськові засоби (санкції, бойкоти, дипломатія тощо), які можуть бути використані для протидії ворогам. Ці засоби можуть перетворювати позиції держав в союзників або ворогів. Геополітичні кодекси розрізняються залежно від масштабів, в яких розвиваються держави. За словами К. Флінта, «...для багатьох країн їх головною турботою є їх безпосереднє сусідство. Вони – друг чи ворог?» [176, с.58]. Тобто, перша шкала – це сусідство. У регіональному масштабі держави розробляють зовнішню політику, спрямовану на розширення її впливу за межі їх безпосередніх сусідів. Деякі країни, в основному світові лідери, мають глобальні геополітичні коди, і вони витрачають багато дипломатичної енергії на те, щоб переконатися, що країни перебувають «на борту» світового лідера [176, с. 58-59]. Ці шкали визначають область впливу країни, яка, в свою чергу, визначається її геополітикою. Нарешті, термін геополітика має оцінюватися в більш всеосяжній перспективі і, окрім власне крім політики, включає економічні, військові, культурні, освітні, дипломатичні відносини. Зовнішня політика країн складається з елементів з цих областей і залежить від геополітичного становища країни.

Багато представників класичної геополітичної думки дотримуються думки про те, що держави, які мають вихід до морських просторів, мають більше шансів на успіх, ніж континентальні держави, тобто так звані «окраїнні держави» мають величезну перевагу перед «центральною землею». Протягом багатьох століть моря і океани були і є торговими шляхами, які з'єднують одні держави з іншими, що забезпечує їм добробут і процвітання.

Такі держави в класичній геополітики називають талласократіями, вони динамічні, рухливі, схильні до технічного розвитку. Їх пріоритети - кочівництво (особливо мореплавання), торгівля, дух індивідуального підприємництва. Цивілізації такого типу швидко розвиваються, активно еволюціонують, легко змінюють зовнішні культурні ознаки, зберігаючи незмінною лише внутрішню ідентичність. На основі перерахованих вище ознак Турецьку Республіку буде обґрунтовано віднести саме до талласократичних держав. Наявність виходу країни відразу до кількох морів і факт володіння нею стратегічно важливими протоками, що з'єднують Чорне і Середземне моря, багато в чому зумовлюють спрямованість і зміст регіональної політики країни.

Своєрідність геополітичного положення Турецької Республіки, що представляє собою єдиний географічний регіон Малої Азії, накладає свій відбиток на визначення і здійснення її внутрішньої і зовнішньої політики. Туреччина знаходиться на стику Європи, Азії і Африки. Країна володіє морськими кордонами, протяжність яких істотно перевищує протяжність сухопутних.

Туреччина має дуже специфічне розташування, яке пропонує як можливості, так і труднощі. Географічна важливість такого розташування визначається тим, що її території опираються на Азію та Європу і вона межує з Близьким Сходом, пострадянськими державами та ЄС. Окрім того, Туреччина також омивається трьома морями (Чорним морем, Егейським морем і Середземним морем), є природним переходом між Європою та Азією, а також контролює протоки Босфор і Дарданелли.

Туреччина знаходиться на перетині сухопутних зв'язків між Європою, Азією і Африкою; навколо неї багато різних сусідів з різними характеристиками, режимами, ідеологіями і цілями [32, с.23]. Мустафа Айдин вважає, що кордон країни може бути джерелом сили і слабкості в залежності від їх довжини, кількості і намірів сусідів [32, с.25]. У сусідів Туреччини є характеристики, які призводять до відчуття відсутності безпеки, і це спонукає

Туреччину створювати альянси або прагнути до членства в альянсах. Проблеми безпеки Туреччини не тільки обмежують її зовнішньополітичні альтернативи, але і використовуються політиками як інструмент легітимізації. Географічне положення країни залежить не тільки від регіональних змін, але і від загальних системних характеристик. Баскін Оран вважає, що Туреччина розташована в точці, в якій осі світової влади розділили світ на дві частини. Наприклад, під час холодної війни Туреччина розташовувалася прямо на західному кордоні Радянського Союзу. У нинішній час вісь Північ – Південь – інша, заснована на економічних відмінностях, на відміну від колишніх осей, що впливали з ідеологічних відмінностей.

Геополітика Туреччини пропонує їй як переваги, так і недоліки. Завдяки своєму географічному положенню Туреччина завжди має можливості диктувати свої умови на переговорах з великими державами. Крім того, вона розташована між багатими природними ресурсами регіонами і ринками, необхідними для їх продажу та збуту. Ця ситуація дає їй можливість брати участь у транспортуванні природних ресурсів між регіонами. Кожен транспортний проект підвищує ефективність і значимість Туреччини на міжнародній арені. Географічне положення Туреччини також має деякі слабкі сторони, такі як той факт, що Туреччина може бути метою деяких терористичних груп, організованої злочинності, торгівлі людьми або міграції, які використовують територію Туреччини для переміщення з регіону в регіон. Цікаве припущення висловлює Баскін Оран, стверджуючи, що така країна, як Туреччина, яка має важливі економічні проблеми, і якщо вона вважає, що використання її геополітичного положення може забезпечити економічну допомогу, вона намагається використовувати це положення штучно і створити кризу безпеки, проводячи політику сек'юритизації [148, с.23].

Через своє геополітичне положення, Туреччину називають «центральною державою», що часто використовується військовими офіційними особами і навіть Р. Т. Ердоганом, що вказує на потенціал Туреччини займати більш центральне місце в світовій політиці. Проте ця

метафора бере початок з теорії Г. Маккіндера. Дослідник, по-перше, в 1904 році визначає ключову область, яка була перевизначена в 1919 році, висловлюючи, що «хто править Східною Європою, той командує Хартлендом; Хто править Хартлендом, той командує Світовим Островом [Азія, Європа, Африка]; Хто править світом? Острів управляє світом» [126, с.106]. Як видно, Г. Маккіндер надавав великого значення регіону, що оточує Туреччину. Дослідник Пинар Білгін, Ахмет Давутоглу та інші політики та стратеги вважали, що це місце відводилось Туреччині. Виникнувши в дискурсі військових геополітиків, метафора «центральної держави» перетворилася з інструменту внутрішньої політики, виробленої та використаної військовими, до інструменту зовнішньої політики.

Варто зазначити, що протягом ХХ ст. всередині Туреччини протистояли дві тенденції: секуляризм та ісламізм. Ідеологія кемалізму відкидала мультикультурну побудову Османської імперії, адже втрата територій за Севрським договором 1920 року повинна була компенсуватися вимогою моноетнічності турецької держави в Анатолії. Кемалізм відкинув не тільки етнічну меншість, а й арабську в'язь турецької мови, запровадивши латиницю. Скасовані були мусульманські релігійні суди та жіночий обов'язок носити паранджу, а чоловічий – фески. Таким чином, Ататюрк намагався сприяти входженню Туреччини до Європи, прагнучи перенаправити Туреччину від спадку Османської імперії в Європу. Ідеологічний підхід, сформований з моменту створення Республіки, повністю виключав геополітичні погляди і стратегії країни в регіоні. Геополітичні позиції Анкари також шикувалися по осі прозахідної орієнтації, а проголошене М. К. Ататюрком гасло «мир в своїй країні - мир у всьому світі» передбачало відмову від будь-яких реваншистських проектів і віддалення від тюрків радянської Середньої Азії та Кавказу. Тенденція на відчуження від тюркського світу Центральної Азії виявилася досить тривалою, а після Другої світової війни отримала новий імпульс – Туреччина стала членом НАТО, що автоматично визначило її в стан

геополітичних противників Радянського Союзу і ще більше віддалило від регіону.

Бачення М. К. Ататюрка не враховувало особливості географічного положення Туреччини – між Заходом і Сходом. Перше коригування було запропоновано Тургут Озалом. У той час як М. К. Ататюрк і покоління турецьких офіцерів, його послідовників, міркували в термінах Туреччини, яка була «придатком» Європи, Т. Озал говорив про Туреччину, чий вплив простягався від Егейського моря до Великої китайської стіни. На думку Т. Озала, Туреччина не повинна була вибирати між Сходом і Заходом. Вона географічно була розташована і там, і там, і, таким чином, політично повинна вміщати обидва «світи». Це стало можливим завдяки геополітичним змінам, викликаних розпадом Радянського союзу, що дозволило Туреччині переосмислити ціннісні засади, а також пріоритети ведення регіональної політики країни. Адже поблизу кордонів Туреччини з'явилися новостворені сусідні держави в Центрально-Азіатському регіоні, змінилася і ситуація на Близькому Сході, і на Балканах. Отже, створилися передумови для трансформації геополітичної ролі і стратегії Туреччини.

З 1990-х років турецький політичний істеблішмент став позиціонувати Туреччину як лімінальну державу, підкреслюючи її гібридну ідентичність та унікальну географію між цивілізаційними концепціями Сходу та Заходу як місця зустрічі різних культур. Така стратегія була спрямована на посилення економічного та політичного впливу Туреччини в цих регіонах та гарантування поставок енергетичних ресурсів. Прикладом свідомої перестановки Туреччини в рамках нової цивілізаційної геополітики як країни, яка гарантує європейську безпеку і одночасно пов'язує Схід із Заходом, було звернення президента Т. Озала до Парламентської асамблеї Західноєвропейського Союзу в Парижі в 1991 році. У своїй промові він визначив Туреччину як «перехідний міст європейської фортеці сучасної цивілізації та її ворота на Близький Схід» [150].

Відтак, один з головних принципів зовнішньої політики, яким намагалися дотримуватися в Туреччині протягом всієї епохи «холодної війни», «мир в Туреччині – мир у всьому світі» [29] втратив актуальність. Більш того, даний принцип з приходом до влади ПСР активно став критикуватись в країні. На відміну від зовнішньополітичної стратегії ХХ ст., правляча еліта ПСР почала асоціювати країну з Османською імперією і, відповідно, керуватися імперським мисленням. Вона вже не виступає в ролі «спостерігача» на світовій політичній арені, як було під час холодної війни, а стає активним актором. На відміну від політики часів холодної війни, сьогодні у Туреччині існує концептуальна основа зовнішньої політики.

Уже в 2001 році в світ вийшла робота колишнього міністра закордонних справ Туреччини А. Давутоглу під назвою «Стратегічна глибина». У книзі викладається принципово нова концепція зовнішньої політики республіки в новому тисячолітті. Проаналізувавши зовнішню політику Туреччини в період XV-XX ст., він зробив висновок, що країна отримала багату спадщину від Османської імперії. Саме ця історична спадщина і є «стратегічною глибиною», і у зовнішній політиці потрібно спиратися на неї. А. Давутоглу на 28-й конференції, присвяченій турецько-американським відносинам 2 червня 2009 року (перший місяць перебування А. Давутоглу на посаді глави турецького МЗС) зазначає: «Туреччина знаходиться в самому центрі Афро-Євразії. У цій центральній позиції – очевидні витрати у вигляді ризиків навколишньої нестабільності і колосальні переваги: безперервність географічного простору дає доступ до багатьох регіонів. Саме це я називаю «стратегічною глибиною» [64]. В якості теоретичної бази А. Давутоглу звертається до парадигми політичного реалізму. З точки зору автора, Туреччині необхідно навчитися лавірувати між інтересами Європи, США, Росії та Близького Сходу, користуватися вигодою свого геополітичного положення. Автор вважає, що Туреччині слід формувати і розвивати свою зовнішню політику, ґрунтуючись на своїй історії. А. Давутоглу заявляє, що для перетворення Туреччини в регіональну, а потім і світову державу їй слід ретельно продумувати і вивіряти

кожен крок, який вона робить у бік того чи іншого регіону, будь то Центральна Азія, Близький Схід, Південний Кавказ, Балкани або Європа. Тільки шляхом послідовних і продуманих дій Туреччина зможе зарекомендувати себе як надійного союзника, який вибудовує свою регіональну політику виходячи з політики пошуку взаємних вигід. Для досягнення цілей А. Давутоглу пропонує два методологічних підходи для зовнішньої політики: 1) гнучкий підхід до наявних проблем; 2) несуперечливість і системність. Останній підхід дозволяє сказати, що в якості теоретичної бази А. Давутоглу використовує не тільки реалізм, але і неореалізм. Його погляди також поділяв колишній міністр закордонних справ І. Джем (1997-2002 рр.), який стверджував, що Туреччина була позбавлена історичного сприйняття свого минулого [53].

Книга А. Давутоглу породила критичне ставлення до євроатлантичної політики періоду холодної війни. А. Давутоглу закликав до нової стратегічної теорії, яка допомогла б політикам Туреччини використовувати створені можливості після холодної війни, а саме геополітичний і геоекономічний вакуум. Він наголошував на природній сфері впливу і її стратегічній глибині, яку він знаходить на колишніх територіях Османської імперії шляхом непрямого посилення на метафору «стан як організм».

А. Давутоглу стверджує, що на світовій арені існують два типи поведінки держав: перші виступають в ролі спостерігача за міжнародними відносинами, а другі стають активними акторами. Зовнішня політика з моменту становлення республіки і аж до розпаду біполярної системи оцінюється як «мала держава», тобто країна, у якій немає геополітичних претензій і яка виступає в ролі спостерігача за міжнародними відносинами. За його словами, багата історична спадщина, географічне положення, економіка і культура можуть змінити статус «малої держави» на статус не тільки регіонального лідера, а й на велику державу [67].

А. Давутоглу стверджує, що після холодної війни Туреччина стала «мостом» та завдяки своєму особливому геополітичному розташуванню, вона має «можливість маневрувати в декількох регіонах одночасно, і вона

контролює область впливу в найближчих околицях» [65, с.78]. Туреччина повинна переосмислити геополітику і її геополітичне розташування не слід розглядати як стратегію захисту кордонів та статусу-кво. Замість цього, це слід розглядати як інструмент для перетворення регіональної ефективності в глобальну ефективність. Він також заявляє, що центральна країна з таким оптимальним географічним розташуванням не може визначити себе в оборонній формі [65, с.78]. Зважаючи на це, Туреччина повинна мати нову позицію щодо забезпечення безпеки для себе та своїх сусідів, і вона повинна гарантувати власну безпеку та стабільність беручи більш активну, конструктивну роль у забезпеченні порядку, стабільності та безпеки в його оточенні.

В опублікованій статті у журналі «Foreign Policy» 2010 року А. Давутоглу виклав п'ять принципів теоретичного обґрунтування геостратегії Туреччини [66]:

- 1) сприяння громадянським свободам, не підриваючи безпеку;
- 2) політика «нуль проблем» щодо сусідніх країн Туреччини;
- 3) розвиток відносин із сусідніми регіонами та за його межами;
- 4) прихильність до багатовимірної політики;
- 5) ритмічна дипломатія [65, с.79-82].

Він стверджує, що метою Туреччини є перетворення країни з центральної країни на глобальну державу [66, с.83]. Вибори Туреччини як однієї з непостійних членів Ради Безпеки ООН 17 жовтня 2008 року можуть бути результатом цієї політики. У цьому контексті, під впливом розбіжностей у міжнародному середовищі та баченні політичних діячів, здається, що геополітика в останні роки набуває більшого значення в зовнішній політиці Туреччини.

У 2009 році А. Давутоглу запропонував розглядати політику «нуль проблем з сусідами» в якості офіційного вектора розвитку відносин з сусідніми країнами. Офіційно МЗС Туреччини пояснює цю доктрину в таким чином, що розвиток і прогрес в сучасному світі можуть бути досягнуті лише

за допомогою безпеки і стабільності світової системи, Туреччина ставить цю мету в центр своєї концепції зовнішньої політики [68]. Цей підхід є відображенням політики «порядок вдома, порядок в світі» висунутий М. Ататюрком. Політика «нуль проблем з сусідами» є втіленням очікувань Туреччини щодо її відносин з сусідніми країнами. Туреччина хоче усунути всі проблеми в стосунках з сусідніми країнами або, принаймні, мінімізувати їх настільки, наскільки це можливо [68].

В цілому політика «нуль проблем з сусідами», як це впливає з офіційних документів і заяв, являє собою дії, спрямовані на забезпечення безпеки країни за допомогою інструментів «м'якої сили» і виключно дипломатичними засобами. Щодо даної політики А. Давутоглу зазначив: «Країні, яка постійно зазнає труднощів у відносинах з сусідніми країнами, практично неможливо вибудувати зовнішню політику на глобальному і регіональному рівнях...При встановленні відносин необхідно знайти точки дотику в культурі й економіці. Повинен бути розроблений комплексний план для розвитку економічних і культурних відносин, який дозволить подолати проблеми безпеки з сусідніми країнами» [197].

По суті, зазначена доктрина є не стільки керівництвом до дії, скільки пропонує один з варіантів реалізації регіональної політики. «Сусіди» являють собою не тільки країни, розташовані поблизу кордонів Туреччини, але і в широкому сенсі ті, з якими у неї є культурна та історична подібність. Італійський дослідник К. Фраппе підкреслює, що політика ПСР щодо країн Центральної Азії отримала свій стимул у зв'язку з обранням президента Турецької Республіки А. Гюля, який зробив країни ЦАР пріоритетом своєї зовнішньої політики.

Кілька геополітичних доктрин висвітлюють визначну роль Центральної Азії в рамках світової економіки та геостратегії. Деякі автори, такі як Г. Маккіндер та З. Бжезінський, наголосили на важливості «Heartland» (Євразійських Балкан), як «світової осі» та геополітичного простору, який надає впливу державі, яка її привласнить. В останні роки, в основному завдяки

виявленню великих запасів енергії в регіоні та розвитку подій, пов'язаних зі світовою та регіональною безпекою, припущення Макіндера та Бжезінського виявились небезпідставними.

Є багато факторів, які роблять Центральну Азію важливою для Туреччини. Перш за все, держави Центральної Азії утворюють географічний буфер між Росією і Китаєм і займають простір між Китаєм, Росією і Іраном – конкурентами в тій чи іншій мірі з Туреччиною. Усі держави Центральної Азії мають доступ до Каспійського моря, яке володіє великими запасами нафти і природного газу. Регіон є другим за обсягом запасів нафти в світі. Велика площа, що охоплюється Центральною Азією, становить близько 4 млн. км², що територіально є більше, ніж усі європейські країни разом узяті. Тут проживають багато різних етнічних груп, але тюркські групи переважають. Турецька «м'яка сила» успішно скористалася цим завдяки ряду популярних телевізійних серіалів турецькою мовою, університетським партнерствам і ісламському прозелітизму. Всі ці стратегії підвищили популярність Туреччини як на рівні верхівки суспільства, так і серед загалу в Центральній Азії, і, з огляду на геостратегічне значення Центральної Азії, це принесло дивіденди для зовнішньої політики Туреччини.

Переглядаючи наявну літературу, ми усвідомлюємо, що Центральна Азія є важливою альтернативою російській енергії, а відтак, важливою для європейської енергетичної диверсифікації. Енергетичне багатство Центральної Азії перетворило регіон на перетин напруги між державами, конкуренції між компаніями та регіональними учасниками. Великі держави та транснаціональні компанії хочуть бути присутніми в цій енергетичній «гонці». Доступ до запасів нафти, маршрут трубопроводів та дискусії щодо того, хто повинен будувати їх, стає частиною того, що деякі експерти називають «Нова велика гра», а точніше – «повернення Великої гри». В цей контекст також входить логіка оборонної та військової безпеки, а не лише енергетична конкуренція, що підсилює значення Центральної Азії для позарегіональних держав.

Туреччина, як і багато держав, не має своїх енергоресурсів. Без гарантійного забезпечення ними складно говорити про розвиток економіки. Тому Туреччина в першу чергу зацікавлена в країнах Центральної Азії, щоб отримувати ці енергоресурси. Правда, Баку-Джейхан вже вирішує ряд енергетичних питань Туреччини. Туреччина найбільш зацікавлена в енергоресурсах, особливо з Туркменістану та Казахстану. Не випадково до сьогоднішнього дня Туреччина – одна з перших прихильників того, щоб туркменський газ йшов через Туреччину.

За словами організаторів стамбульського економічного форуму «Європа і Центральна Азія» 2008 року, Туреччина повинна в майбутньому стати сполучною ланкою, так званим мостом між Центральною Азією і Європою [76]. Цьому сприяє і її географічне положення. І в тому, що стосується поставок нафти і газу з Центральної Азії до Європи, Туреччина вже грає важливу роль, а в майбутньому, можливо, її значення як транзитної країни ще збільшиться. За словами представника стамбульського економічного форуму Беніти Сірон, Туреччині належить грати важливу роль у майбутньому, як ланки, що з'єднує Європу та Центральну Азію. Вже реалізується багато проектів у сфері енергетичної безпеки і фінансовій галузі та існує потенціал для розвитку та для створення певного центру ділових відносин [76].

Туреччина сьогодні реалізує багатовекторну політику співпраці, спрямовану на держави Центральної Азії. У цьому регіоні стратегічними політичними партнерами для Туреччини є Казахстан, Киргизія, Туркменія і Узбекистан. Політична позиція Туреччини така, що країна намагається стати посередником між цими країнами і Заходом.

Побудову взаємодії з державами Центральної Азії сьогодні Туреччина розглядає, як спосіб задовільнити свої внутрішні проблеми та потреби через досягнення стратегічних завдань – проведення більш активної політики на регіональному та відповідно на міжнародному рівні, підвищення її геостратегічного значення в очах своїх західних союзників. Сьогодні ставка з боку Туреччини зроблена на реалізацію саме практичних і реальних проектів

і на заборону надмірно витратних і ефемерних глобальних планів. У роки правління кабінету Р.Т. Ердогана політика Туреччини стала більш активною і багатовекторною як на глобальному, так і на регіональному рівнях. Нова еліта стала робити більший акцент на підходах, заснованих на оцінці своїх реальних інтересів і можливостей.

Туреччина на сьогоднішній день розуміє, що, якщо у неї немає реальних перспектив членства в ЄС, то це дає право перейти на інші свої політичні шанси і можливості. Такою альтернативою для Анкари може стати тюркський світ (точніше, Центральна Азія), з яким вона має тісні культурні та історичні зв'язки, а також спільні економічні інтереси.

3.2. Енергетична політика Туреччини у регіоні

Використовуючи свою геополітичну перевагу, яка відображається в розташуванні у центрі енергетичних коридорів Схід-Захід, Північ-Південь і Південь-Північ, Туреччина прагне стати важливою країною транзиту енергії, енергетичним хабом і четвертим джерелом енергії в Європейському Союзі, після Північного моря, Росії та Близького Сходу [77, с.4]. Ставши новим енергетичним центром, ключовою країною, що сприяє транспортуванню нафти й газу між Європою, Каспійським регіоном, Близьким Сходом і Середземномор'ям, Туреччині відкриваються значні можливості впливу. Вже стратегічне розташування Туреччини на перетині центральноазіатських республік, які володіють багатими енергетичними ресурсами, Близького Сходу та європейських центрів споживання сприяє зростанню значення Туреччини в транзиті нафти. ПСР має намір посилити позиції Туреччини як регіональної держави, зміцнивши її позиції як критично важливого гравця в енергетичному секторі.

Енергетика є важливим питанням у турецькій політиці, як на внутрішньому, так і на міжнародному рівнях, що відображає потреби швидко зростаючої економіки, яка значною мірою залежить від імпорту енергоносіїв. Валовий внутрішній продукт Туреччини зріс на 171% між 1990 і 2008 роками.

Темпи зростання країни становили 9% у 2010 році та 8,5% у 2011 році [92]. Туреччина відновилася відносно швидко від економічної кризи, що почалася в 2008 році [162]. Це зростання, однак, відбулося за рахунок надзвичайно високої залежності від імпорту енергоносіїв, оскільки з дуже обмеженими внутрішніми запасами Туреччина імпортує майже всю нафту, яку споживає. Щоб проілюструвати це, у 2010 році виробництво енергії в Туреччині задовольняло лише 29% її попиту на енергію, що є однією з головних слабких сторін енергетичної безпеки країни, яка впливає на її зовнішню політику [183]. Проте такий дефіцит енергопостачання в Туреччині компенсується географічним положенням країни, розташованої між другим за величиною ринком газу – Європою, та значними запасами газу в Центральній Азії, Росії, Каспійському басейні. Таке розташування дає Туреччині можливість бути головним європейським газовим центром і ключовим учасником газової політики в усьому регіоні.

Розташування Туреччини забезпечує їй легкий доступ до поставок з Каспійського моря, Близького Сходу, Росії та Північної Африки. Представники Туреччини вважають, що 70% світових підтверджених запасів нафти і газу знаходяться в безпосередній близькості [169]. Країна відіграє важливу роль у транзиті нафти та газу з цих регіонів. Кілька трубопроводів доставляють значні обсяги нафти та газу з Росії та Азербайджану до Туреччини, куди Босфором транспортується велика кількість російської та казахської нафти. Туреччина також забезпечує важливий вихід іракської сирої нафти через трубопровід Кірчук - Джейхан, побудований наприкінці 70-х років.

Серед країн, що володіють значними запасами газу, виділяються країни Центральної Азії. Згідно з останнім звітом British Petroleum (BP), Туркменістан видобув 79,3 млрд кубометрів природного газу, Узбекистан - 50,9 млрд кубометрів, а Казахстан – 32 млрд кубометрів. Загалом ці три центральноазіатські республіки видобули 162 млрд кубометрів газу, що можна порівняти з видобутком Катару (177 млрд кубометрів) [43]. Отже, агрегування

цих газових ресурсів може мати значний вплив на світовому газовому ринку, і ця цифра є значною у порівнянні зі 100 млрд кубометрів російського газу, експортованого до Європи. Крім того, важливо відзначити значний обсяг підтверджених запасів у цих країнах, які за наявності необхідних інвестицій могли б збільшити їхні виробничі можливості. Однак проблеми з транспортуванням газу та відсутність внутрішнього споживання завадили розвитку нафтохімічного виробництва.

Через значні енергетичні запаси Центральної Азії, виникає «Нова велика гра» у 2000-х роках, яка на відміну від минулого століття, зосередилася на енергетичних маршрутах. Передбачалося, що Туреччина буде на боці Заходу в Центральній Азії проти Росії. Однак під час перебування на посаді президента А. Гюля та уряду ПСР Анкара зрозуміла, що втратила роль мосту між Західною та Центральною Азією. Навпаки, відносини Туреччини з Росією отримали особливе місце протягом останнього десятиліття. Росія стала 2-м за величиною торговим партнером Туреччини в 2013 році, а Туреччина також стала 6-м торговим партнером Росії в тому ж році [83]. Зростання економічних і торгових відносин, а також енергетичної політики між Анкарою та Москвою перетворили обидві країни зі «старих суперників на нових партнерів» [144]. Російський чинник став обов'язковим фактором зовнішньої політики Туреччини щодо Центральної Азії. Енергетика стала центром зовнішньої політики Туреччини в Євразійському регіоні через зростаючі промислові потреби.

Газова криза в Європі після російського вторгнення та виведення США з Афганістану, а також невизначеність навколо майбутнього ТАРІ (газопровід Туркменістан-Афганістан-Пакистан-Індія), схоже, змінили стратегічні плани Туреччини та стратегію країн Центральної Азії. Основні виробники вуглеводнів у Центральній Азії, особливо Казахстан, багатий на запаси нафти і Туркменістан, що володіє значними запасами природного газу, зобов'язалися диверсифікувати свої маршрути експорту енергії, віддаляючись від тих, які вони успадкували з радянського періоду, які вели до російського

ринку. Зараз ці країни мають чудову можливість розвивати інфраструктуру транспортування газу до західних регіонів і збільшувати експорт газу до Європи. Це узгоджується з нинішнім стратегічним фокусом Туреччини.

Згодом зростаючі обсяги каспійського газу також потраплятимуть до Європи маршрутами в обхід Росії. Але Європа зменшила будь-яку перевагу, яку вона могла мати в цьому регіоні через нездатність ЄС просувати послідовну енергетичну політику, політику, яка могла б перевершити суперечливі стратегії різних держав-членів ЄС. Зрештою, індивідуальні національні стратегії виявилися набагато важливішими. Туреччина, ймовірно, ставатиме все впливовішим учасником у визначенні рівня прибутку від експорту каспійського та центральноазійського газу та нафти, залежно від того, як швидко нові джерела газу та нафти почнуть транзит через Туреччину.

Тандем Туреччини та Азербайджану також збільшив використання транспортних мереж, які проходять через Центральну Азію з початку російського вторгнення в Україну. Туреччина, яка не межує з Центральною Азією, бачить свого сусіда Азербайджан, який має берегову лінію на Каспійському морі, як плацдарм для регіону, тим більше, що Азербайджан відвоював Нагірний Карабах у Вірменії. Хоча Туреччина вже запустила транспортний коридор у 2018 році для з'єднання з Туркменістаном та Афганістаном через Грузію та Азербайджан, так званий Лазуритовий коридор, нещодавня реконфігурація Закавказького регіону дає їй можливість отримати більш прямий доступ до Каспійського моря та Середньої Азії завдяки створенню Зангезурського транспортного коридору в обхід Вірменії. Створення Зангезурського коридору також викликало інтерес з боку Ташкента, який веде тристоронні переговори з Анкарою та Баку з цього приводу. Іншою центральноазіатською країною, яка уважно придивляється до Азербайджану та Туреччини, є Казахстан, для якого агресивна війна Росії проти України збільшує важливість Серединного коридору, який з'єднує Китай, Азербайджан, Туреччину та Європу [175]. У березні 2022 року Казахстан відкрив транспортний коридор Схід-Захід з Азербайджаном,

Туреччиною та Грузією, перш ніж відправити вантажний потяг у червні з Павлодара до Пайяса на півдні Туреччини через територію Туркменії та Ірану [11].

На даний момент існує інфраструктура, що дозволяє транспортувати газ з Азербайджанської Республіки до Європи. Газ, видобутий в Азербайджані, транспортується до Туреччини через Південно-Кавказький трубопровід, а потім закачується в Трансадриатичний трубопровід (TAP) на європейських кордонах через Трансанатолійський трубопровід. Південно-Кавказький трубопровід має потужність приблизно 25 млрд кубометрів на рік, але Азербайджан не може повністю використовувати цю потужність. У 2021 році загальний видобуток газу в Азербайджані склав 31,8 млрд кубометрів [43], з яких 12,7 млрд кубометрів було спожито всередині країни [43] та близько 18 млрд кубометрів було доступно для експорту.

Трансанатолійський газопровід (TANAP) є важливим проектом у газовій стратегії Туреччини. Він починається на кордоні між Туреччиною та Грузією, проходить територією Туреччини та з'єднується з Трансадриатичним газопроводом (TAP) на кордоні між Грецією та Туреччиною, постачаючи природний газ із газового родовища Шах-Деніз в Азербайджані до Європи. TANAP відіграє вирішальну роль у диверсифікації газопостачання Європи, а участь Туреччини в проекті зміцнює її статус енергетичного коридору в регіоні.

Відповідно до Меморандуму про взаєморозуміння (MoU) щодо стратегічного партнерства, підписаного між Європою та Азербайджаном 2022 року, прогнозувалося, що ця цифра досягне 12 млрд кубометрів у 2022 році. Однак бачення на 2027 рік, яке передбачає 20 млрд кубометрів [85], виглядає непрактичним, враховуючи поточні запаси газу Азербайджану.

Основний безпосередній підхід до досягнення цих цілей передбачає використання газових ресурсів Центральної Азії. Серед країн Центральної Азії Узбекистан і Казахстан уклали неформальний газовий альянс з Росією через зростання внутрішнього споживання і, зокрема, через дефіцит газу взимку.

Отже, вони стикаються з обмеженнями в експорті газу до Європи через їхнє географічне розташування. Проте Туркменістан має значні можливості для такого експорту, і Туреччина активно працює над реалізацією цієї мети.

Під час тристоронньої зустрічі в Авазі, Туркменістан, за участю президентів Туркменістану та Азербайджану, Р.Т. Ердоган повідомив, що розглядаються різні методи транспортування газу з Туркменістану до Азербайджану [12]. Хоча офіційно не оголошено, використання суден-носіїв на стисненому природному газі (СПГ) є одним із короткострокових рішень Туреччини взяти на себе цю роль.

Туркменістан, який у 2010-х роках повністю звільнився від Росії, переорієнтувавши свій газовий експорт на Китай з 2009 року, пов'язаний із величезним Галкинишським родовищем через Казахстан і Узбекистан. Хоча тоталітарний характер режиму в Ашгабаті досі перешкоджав будь-яким перспективам економічної співпраці з Брюсселем, ситуація може розвиватися у світлі війни Росії в Україні з втручанням Азербайджану. У січні 2021 року під егідою Туреччини Азербайджан зустрівся з Туркменістаном, щоб спільно розробляти родовище нафти і газу, розташоване в Каспійському морі. Середньострокова стратегія Туреччини передбачає розробку родовища Достлук за рахунок інвестицій з боку Азербайджану та європейських партнерів. Родовище, назване так в історичній угоді між Азербайджаном і Туркменістаном, здається, вирішило попередні суперечки. Туркменістан, ймовірно, підтримає розвиток, якщо в нього інвестуватимуть Азербайджан, Туреччина та Європа, оскільки країна може отримати дохід від експорту нафти та газу.

За попередніми оцінками, запаси газу на родовищі Достлук складають приблизно 100 млрд кубометрів [124]. Після створення інфраструктури видобутку вона зможе щорічно закачувати близько 5 млрд кубометрів газу в Південно-Кавказький трубопровід. Крім того, його розташування в центрі Каспійського моря, ближче до берегів Баку, робить будівництво трубопроводу менш дорогим і менш складним порівняно з Транскаспійським газопроводом.

Туреччина бере участь у спільних проектах з розвідки та видобутку з країнами Центральної Азії. Наприклад, турецькі компанії брали участь у проектах з розвідки нафти та газу в Казахстані. Турецька нафтова корпорація (ТРАО) бере активну участь у розробці нафтового родовища Кашаган у Казахстані, одного з найбільших у світі нафтових родовищ за останні десятиліття. Родовище, розташоване в Каспійському морі, має значні запаси нафти, і участь ТРАО підкреслює зацікавленість Туреччини у співпраці з країнами Центральної Азії у великих енергетичних проектах.

Крім того, експортні доходи від розробки родовища, включаючи приблизну оцінку в 60 мільйонів тон нафти, представляють численні можливості для розширення Транскаспійського трубопроводу від Туркменбаші до родовища Достлук. Туреччина передбачає поступовий розвиток Транскаспійського трубопроводу в рамках багатоетапної програми з метою досягнення експлуатаційної потужності 10 млрд кубометрів на рік. Однак його кінцевий план передачі 30 млрд кубометрів газу на рік наразі виглядає далеким від реальності [50].

Після російського вторгнення в Україну Туреччина звернула увагу на нову сферу експорту середньоазіатської нафти до Європи. Серед країн Центральної Азії Казахстан є найбільшим виробником нафти. Згідно зі звітом ВР за 2022 рік, на основі даних за 2021 рік, загальний видобуток нафти в Казахстані за той рік становив 1,811 млн барелів на день. Навпаки, Туркменістан і Узбекистан видобули 252 000 і 60 000 барелів відповідно, що значно менше, ніж у Казахстані [43, с.15].

Незважаючи на обмежений видобуток, Туреччина та Захід раніше досягли відносного успіху в експорті середньоазіатської нафти. Туркменська нафта раніше експортувалася через свои з Іраном та іншими методами. Однак з введенням санкцій проти Ірану нафта була перенаправлена до Баку через танкери, а потім експортована в інші пункти призначення через нафтопровід Баку-Тбілісі-Джейхан. Наразі, коли санкції стосуються Росії та подібні

проблеми постають перед Казахстаном, Туреччина, схоже, прагне зіграти подібну роль.

В серпні 2022 року було оголошено про переговори між казахською компанією KazMunayGas і азербайджанською SOCAR, з метою сприяння експорту казахської нафти через трубопровід BTC до Середземного моря та трубопровід Баку-Тбілісі-Супса (або WREP – Western Route Export Pipeline) до Чорного моря. Тим не менш, існуюча інфраструктура трубопроводу Баку-Тбілісі-Джейхан для казахстанської нафти все ще обмежена. Бачення, викладене урядом Казахстану щодо транспортування нафти через Каспійське море та трубопровід Баку-Тбілісі-Джейхан, становить 1,5 мільйона тонн, що дуже мало порівняно з видобутком нафти в країні в 86 мільйонів тонн, що становить приблизно 1,74% від загального обсягу [128]. Однак попередні оцінки показують, що це бачення може не бути реалізованим до 2023 року через перебої в транспортуванні нафти з порту Актау до Баку, обмеження на завантаження та розвантаження нафти та обмеження транспортування нафти в Каспійському морі.

Як член Ради співробітництва тюркомовних держав (Тюркська рада), Туреччина бере участь в енергетичній платформі Тюркської ради, метою якої є сприяння енергетичній співпраці між країнами-членами. Платформа сприяє діалогу та спільним проектам в енергетичному секторі, сприяючи регіональній інтеграції.

Останніми роками Туреччина активно займає стратегічну роль у геоекономічному ландшафті Центральної Азії. Минулого року ці зусилля стали дедалі прагматичнішими та принесли більш сприятливі результати. Туреччина скористалася російським вторгненням в Україну для просування своїх геоекономічних проектів в енергетичному секторі.

У газовому секторі очікується, що Туреччина отримає обмежену частку туркменського газу для збільшення потужності Південно-Кавказького газопроводу. Однак для більш істотної ролі та збільшення частки в довгостроковій перспективі Туреччині потрібно буде інвестувати в

Кавказький регіон і орієнтуватися в складних умовах Каспійського моря. Зміни в геополітичній динаміці Південного Кавказу можуть стати каталізатором, прискоривши та сприяючи амбіціям Туреччини в цьому регіоні.

Хоча це багато обговорювалося, але без прогресу з 1990-х років, Туреччина все ще сподівається на створення Транскаспійського газопроводу, який міг би додати до цього енергетичного коридору постачання з Туркменістану та Казахстану. Встановлення таких зв'язків значною мірою сприятиме баченню Туреччини як енергетичного центру для ширшого регіону, таким чином зміцнюючи її глобальне значення. Дійсно, у 2007 році ПСР запропонувала створити між Туреччиною та державами Центральної Азії інституцію на кшталт Організації країн-експортерів нафти, але зосереджену на регіональних постачальниках газу, хоча здається, що прогресу на цьому фронті немає [77]. Проте геополітика постачання енергоносіїв у Центральну Азію, де Росія та Китай відіграють таку важливу роль, ускладнює позицію Туреччини.

З іншого боку, нафтовий сектор створює для Туреччини більші виклики. Зараз Туреччина може транспортувати лише близько одного відсотка казахстанської нафти. Значна частина казахстанської нафти, що транспортується по трубопроводу Баку-Тбілісі-Джейхан, надходить до порту Батумі в Грузії, а Туреччина отримує обмежену частку. Інфраструктура для завантаження нафти в Каспійському морі разом із обмеженими можливостями Баку-Тбілісі-Джейхан заважає Туреччині відігравати більш впливову роль.

Однак нафтовий сектор, на відміну від газового, потребує менше інвестицій для транспортування, а його повернення капіталу відбувається швидше через вищі ціни та більші доступні потужності. Зосередження на цьому секторі може призвести до поточного розвитку без серйозних перешкод. Зокрема, європейські споживачі казахстанської нафти можуть збільшити закупівлі в Казахстані замість Росії, щоб стабілізувати світовий нафтовий ринок.

Однак у цій сфері Туреччина стикається з потенційною конкуренцією з боку Ісламської Республіки Іран, яка може стати альтернативним шляхом для Баку. Іран вже має інфраструктуру для завантаження нафти в Неку та має досвід угод про обмін нафтою з Казахстаном. Якщо Іран займе більш прагматичний підхід, це може обмежити роль і позицію Туреччини в енергетичній геополітиці Центральної Азії. Крім того, Казахстан прагне диверсифікувати свої експортні маршрути та розширити потужності експорту нафти через Каспійське море в рамках своїх стратегічних цілей.

З іншого боку, через розпочату агресію проти України Кремль більше не може постачати Європу природним газом через газопроводи «Північний потік». Енергетична стратегія Туреччини викликала певний спротив Росії. Найпомітнішим є сенатор Олександр Башкін, який нещодавно написав, що Москва не дозволить будівництво Транскаспійського газопроводу з Туркменістану до Азербайджану, важливої частини будь-якого майбутнього сполучення з Туреччиною. Башкін звинувачував у своїй позиції екологічні проблеми, але геополітичний підтекст був очевидним [24].

3.3. Проблеми безпеки Туреччини у регіональній зовнішньополітичній стратегії

Як ми вияснили в першому розділі, відповідно до припущень теорії комплексу регіональної безпеки, внутрішня динаміка таких комплексів визначається ступенем дружби чи ворожнечі серед його членів [48, с.12]. Країни Центральної Азії не розглядають одна одну як потенційних ворогів, ні як союзників з точки зору традиційної (військової) безпеки. Отже, відсутні відносини воювання та ворожнечі та тенденції регіональної структуризації; регіональна безпека просто не розглядається з точки зору дилеми безпеки.

На практиці вестфальські норми сучасної системи міжнародних відносин захищають країни Центральної Азії від традиційних загроз безпеці між собою та сусідніми країнами [105]. Жоден конфлікт у Центральній Азії та її околицях не перевищував державних кордонів. Вони не мали

міждержавного або регіонального охоплення. У зв'язку з цим, такі конфлікти можна розглядати як репрезентативні приклади: громадянська війна в Таджикистані (1992-1997 рр.), з обмеженою участю інших країн Центральної Азії у ролі миротворців; протистояння між Талібаном і Північним Альянсом в період з 1994 по 2001 рік; війна в Афганістані, яка мала обмежений вплив на країни Центральної Азії, включаючи невелику кількість біженців та дислокацію об'єднаної таджицької опозиції на території Афганістану; і конфлікт у південних областях Киргизстану в червні 2010 року, прикордонний конфлікт між Киргизстаном та Таджикистаном.

Незважаючи на відсутність серйозних конфліктів, Центральна Азія знаходиться в оточенні трьох проблемних зон, вже охоплених конфліктом або тих, що загрожують перейти в розряд таких в будь-який момент. Мова йде насамперед про Північний Кавказ, Синьцзян-Уйгурський автономний район Китаю і, звичайно, Афганістан. Останній становить найбільшу небезпеку. Таким чином, основне джерело загроз і викликів знаходиться за межами регіону, і, як вважається, це зовнішня небезпека. Спектр ризиків найрізноманітніший: від експансії релігійного фундаменталізму, тероризму та неконтрольованої міграції до наркотрафіку і незаконної торгівлі наркотиками та зброєю [145]. Між деякими країнами регіону також існують такі проблеми, як заморожені конфлікти, прикордонні проблеми. Саме тому американський політолог Збігнев Бжезинський у своїй книзі «Велика шахівниця» назвав Центральну Азію частиною «Євразійських Балкан». Отже, загрози безпеці регіону є міжнародно-сек'юритизованими та пов'язані з діяльністю неурядових суб'єктів.

Комісія з питань безпеки та співробітництва в Європі та у форматі програми НАТО «Партнерство заради миру» включала країни Центральної Азії в периферію. Окрім периферійної ролі Центральної Азії в західній архітектурі безпеки, периферійний характер регіону в першу чергу проявляється у виконанні комунікативної ролі. За словами З. Бжезинського, регіон Євразійських Балкан знаходиться по обидва боки неодмінної

транспортної мережі, яка має пряму мету об'єднати найбагатші території Євразії і індустріально розвинені регіони на Заході з далекими пунктами на Сході [44, с.150]. Для Центральної Азії ця функція стає очевидною у багатьох проектах, пов'язаних з відновленням так званого Шовкового шляху. Транспортна політика Туреччини по реалізації проекту «Транскаспійський середній коридор Схід-Захід», також відомий як «Серединний коридор», фактично направлена на створення швидкісних залізничних ліній, які могли б перевозити вантажі зі східних частин Азії до Європи. Коридор, який ще не завершено, спрямований на розширення ринків збуту, створення великих економічних масштабів та сприяння розвитку регіонального співробітництва Туреччини з країнами Центральної Азії [17]. Замість того, щоб прагнути контролювати географічний регіон, трубопроводи, маршрути танкерів, нафтові консорціуми і підписані контракти є нагородами Нової великої гри [132]. Розробка таких проектів вкотре доводить прагматичний підхід Туреччини, стратегія якої зосереджена на регіональній економічній політиці.

Окрім власне вже згаданих економічних причин, що надає устремління Туреччині в Центральну Азію, є релігійний радикалізм та Ісламська держава в Іраку та Леванті (ІДІЛ / Даїш). Джерела ЗМІ вказують, що 2000-4000 жителів Центральної Азії приєдналися до екстремістських угруповань у Сирії, подорожуючи територією Туреччини. Співтовариство Центральної Азії стурбоване тим, що Туреччину широко сприймають як безпроблемний транзитний шлях до ІДІЛ.

Головним національним інтересом Туреччини сьогодні є внутрішня безпека, пов'язана з боротьбою проти тероризму, та економічна безпека, яка співвідноситься з реалізацією ініціативи по перетворенню Туреччини в енергетичний хаб та транспортний вузол. В зв'язку з цим, важливість регіону Центральної Азії підвищується. На думку Г. Моргентгау, захистити національні інтереси можливо в тому числі і за допомогою «збройної дипломатії», аби переконати в тому, що їх законним інтересам нічого не загрожує. Для захисту своїх стратегічних інтересів, Туреччина налагоджує

взаємодію з центральноазіатськими державами у військово-політичній сфері як в багатосторонньому, так і в двосторонньому форматі.

Відповідно до одного з аналізів, Туреччина сьогодні розділяє особливу стурбованість з приводу дестабілізуючих факторів, таких як екстремістські рухи, незаконний оборот наркотиків і зброї, а також терористична діяльність в республіках Центральної Азії. Таким чином, уряд Туреччини надає фінансову допомогу і військову підготовку цим країнам в нарощуванні потенціалу [208].

Туреччина могла б надати велике сприяння в зміцненні безпеки регіону, так як вона має значний досвід протидії екстремістським і терористичним угрупованням на Близькому Сході. Багато експертів, уповноважені особи вказують на ризик того, що ІДІЛ може відродитися з новою силою в Афганістані, поширивши свою діяльність і на південну частину Центральної Азії. Відповідно, країни регіону зацікавлені в розвитку співпраці з різними сторонами в справі забезпечення регіональної безпеки. У зв'язку з цим одним з кращих партнерів виступає Туреччина, як етнічно близька і сильна у військово-технічному плані країна.

В рамках багатостороннього діалогу, в січні 2013 року в Баку за ініціативою Туреччини була заснована Євразійська асоціація правоохоронних органів з військовим статусом. Туреччина, Азербайджан, Киргизстан і Монголія є членами-засновниками. Скорочена назва ТАКМ складається з ініціалів чотирьох країн. Основа організації була закладена в 2011 році в Анкарі. Головний офіс організації знаходиться в Анкарі. Метою її створення є розвиток співробітництва і солідарності між правоохоронними органами з військовим статусом. Організація націлена на співпрацю в справі протидії організованій злочинності, терористичній і контрабандній діяльності, активності радикальних груп. Особливо підкреслюється некоректність порівняння даної асоціації з НАТО або ОБСЄ, оскільки на відміну від них ТАКМ має намір діяти строго в територіальних межах країн-учасниць. Діяльність асоціації «не спрямована проти будь-якої країни або організації»

[31]. Така «армія», як стверджувало видання, що об'єднує правоохоронні органи з військовим статусом, налічуватиме 2 мільйона 800 тисяч солдатів. Турецькі і азербайджанські експерти кваліфікували проект як орієнтований на вирішення завдань правового характеру: протидії торгівлі людьми, наркотиками, бандитизму і інших злочинів міжнародного характеру.

Наразі Тюркська рада та інші платформи тюркського світу не проводять активної політики по безпековим проблемам, проте вони повинні вийти на перший план як діючий механізм для можливого рішення в майбутньому. Рішення проблем може бути досягнуто при взаємному співробітництві всіх міжнародних організацій і держав регіону для встановлення довіри.

Найголовнішою перепорою на шляху до розвитку нових та задіяння існуючих тюркських інтеграційних структур для рішення безпекових питань в Центральній Азії є РФ. Сьогодні вона – одна з небагатьох світових держав, яка продовжує серйозно впливати на безпеку Центральної Азії, а саме Казахстану, Киргизстану і Таджикистану в рамках Організації Договору про колективну безпеку (ОДКБ), та інших структур, включаючи ШОС.

Туреччина є єдиною країною НАТО, яка бере участь у Шанхайській організації співпраці (ШОС), хоча і не є повноправним членом, ставши в 2013 році «партнером по діалогу». Навіть на тлі війни Росії в Україні, та можливих ревізійністських дій РФ в Центральній Азії, Туреччина не відмовляється від своїх амбіцій стати повноправним членом ШОС. Готуючись до участі в Генеральній асамблеї ООН у Нью-Йорку, президент Туреччини Реджеп Тайп Ердоган натякнув на потенційну зацікавленість Туреччини у приєднанні до Шанхайської організації співпраці (ШОС), блоку, очолюваного переважно Росією та Китаєм, незважаючи на членство Туреччини в НАТО. Ердоган підкреслив прагнення Туреччини утвердитися як глобальний суб'єкт, а не жорстко приєднуватися до Заходу або Сходу. Він зауважив: «Європейський Союз поставив нашу міцну країну в 52-річний період очікування на порозі. Цілком природно, що ми шукаємо альтернативні шляхи» [98].

Враховуючи погляди західного світу на Росію — особливо після її вторгнення в Росію — і на Китай, Туреччина планує знаходитись в двох таборах одночасно, притримуючись політики рівноваги. Проте членство в ШОС було б кроком у неправильному напрямку, особливо коли Туреччина переживає такий критичний час у відносинах із західним світом. Такі заяви Ердогана служать двом чітким цілям. По-перше, з наближенням виборів він прагне використати націоналістичні настрої, щоб здобути підтримку серед антизахідно налаштованих громадян Туреччини. По-друге, у світлі недостатньої підтримки з боку США та європейських союзників президент намагається донести, що він має можливість змінити напрямок країни в інші сфери.

На тлі війни Росії в Україні у вересні 2022 року в Самарканді відбувся 22-й саміт Шанхайської організації співробітництва (ШОС). Самаркандський саміт можна було б оцінити як часткове розчарування для Росії. Незважаючи на позитивні заяви щодо розширення співпраці та тонку критику західних санкцій, які містяться в підписаних угодах, Москва не отримала однозначної політичної підтримки, на яку розраховувала. Промовистим свідченням зниження впливу Кремля став той факт, що Путіну довелося чекати початку двосторонніх переговорів з лідерами Індії, Ірану, Туреччини, Азербайджану та Киргизстану. Як наслідок, у сприйнятті міжнародних спостерігачів і російських еліт, саміт ШОС ненавмисно відобразив послаблення позицій Росії та її президента всупереч намірам Кремля. Президент Туреччини Р. Т. Ердоган відіграв вирішальну роль у сприянні обмеженим домовленостям між Росією та Україною, і він передав лідерам ШОС, що тривають зусилля «для якнайшвидшого вирішення конфлікту дипломатичними засобами» [156].

На тлі ескалації напруженості в Центральній Азії через активні дії Росії на пострадянському просторі Сі Цзіньпін висловив чітку позицію під час свого візиту до Астани. Він заявив, що «Китай однозначно підтримує Казахстан у захисті його національної незалежності, суверенітету та територіальної

цілісності, а також підтримує ініціативи Казахстану щодо реформ, спрямованих на підтримку національної стабільності та прогресу» [156].

Ми вважаємо, що бажання Туреччини долучитися до ШОС викликане спробами закріпитися в Центральній Азії, адже Казахстан, Киргизія і Узбекистан поки залишаються членами ШОС. Варто пам'ятати, що історично Росія і Туреччина були суперниками за вплив у Центральній Азії. Туреччина просуває в регіоні ідею «спільного тюркського дому». Вона активно просуває перехід від кирилиці до латиниці в Середній Азії. Якщо Туреччина приєднається до ШОС, вона не тільки знову фізично зв'яжеться з Центральною Азією, але й зможе використати свої історичні, мовні, культурні та етнічні зв'язки з тюркомовними країнами, щоб компенсувати домінуючий російський культурний, економічний і геополітичний вплив. Приєднання Туреччини до ШОС відображає розширення НАТО на схід, наприклад, деякі дослідники вважають Туреччину просто «троянським конем» НАТО всередині ШОС [42].

Членство Туреччини в Північноатлантичному альянсі (НАТО) відкриває нові можливості для співпраці та взаємодії з країнами Центральної Азії. Завдяки ініціативності Туреччини, Казахстан, Киргизстан і Таджикистан беруть участь в програмі військового співробітництва з НАТО «Партнерство заради миру». Туреччина виступає як оператор НАТО в регіоні. Сьогодні турецьке посольство в Бішкеку є контактним представником НАТО. Туреччина приймає у себе навчальний центр НАТО «Партнерство заради миру» в Анкарі, де військовослужбовці з різних країн Центральної Азії неодноразово відвідували курси і семінари з метою забезпечення стратегічної і тактичної підготовки і навчання військового і цивільного персоналу країн-партнерів НАТО відповідно до принципів і завдань програми. Протягом останніх двох десятиліть збройні сили Туреччини брали участь у багатьох миротворчих місіях, що проводились під егідою НАТО, ОБСЄ та ООН. За чисельністю армії, Туреччина володіє другою найбільшою силою серед країн-

членів НАТО з 461 500 активними військовими [55], проте вона не має жодної значної військової співпраці з центральноазіатськими республіками.

Оскільки Туреччина зосереджена на доступі до запасів нафти і природного газу Центральної Азії, їй не потрібно обирати сторону в конфліктах в Центральній Азії. Саме тому Туреччина в більшій чи меншій мірі виступає в ролі нейтрального арбітра: встановлює функціональні політичні зв'язки з цими країнами за допомогою встановлення пріоритетів двосторонніх відносин, концентруючись при цьому на збереженні їх незалежності і залишаючись нейтральною перед обличчям конфліктів між ними. Приміром, роль та підтримка в етнічному прикордонному конфлікті в Фергані 2021 року, була переважно дипломатичними та гуманітарними. Туреччина висловила стурбованість ескалацією насильства та закликала до мирного вирішення конфлікту.

Продажі одного з найпотужніших і найприбутковіших експортних товарів Туреччини – військової зброї – високо підняли престиж країни в Центральній Азії. Ця зброя була використана Україною для ураження російської військової техніки, Азербайджаном у конфлікті з Вірменією за Нагірний Карабах у 2020 році та в інших конфліктних зонах. Додатково, інтерес до Туреччини в Центральній Азії зростає завдяки її безпілотникам. Такі, країни, як Туркменістан, придбали значну кількість турецьких безпілотників Bayraktar TB2. Киргизстан також придбав турецькі безпілотники у 2021 році та встановив нову базу для них недавно. Таджикистан і Узбекистан також проявили зацікавленість у турецьких безпілотниках, тоді як Казахстан навіть планує розпочати власне виробництво турецьких безпілотників Anka [73]. Символічно, як знак відходу від радянського минулого, Туркменістан вперше в 2021 році представив свої бойові безпілотники Bayraktar TB2 під час військового параду 27 вересня, присвяченого 30-річчю незалежності країни від Радянського Союзу [151].

У той час як Москва веде агресивну війну проти України, Анкара створює нові стратегічні партнерства з Казахстаном і Узбекистаном, а проекти

зв'язку зіграли ключову роль у їх формуванні. Анкара також бере активнішу участь у багатосторонніх ініціативах, таких як Організація тюркських держав (OTS – Organization of Turkic States) і Транскаспійський міжнародний транспортний маршрут [78].

Найбільш розвиненими стали відносини з Казахстаном, з яким Туреччина підписала понад 80 двосторонніх угод та протоколів. Угода про стратегічне партнерство, підписана у 2009 році, відкрила шлях для посилення динаміки двосторонніх відносин між двома країнами. Рада стратегічного співробітництва високого рівня, створена в 2012 році, стала інституційним механізмом подальшого розвитку стратегічних відносин між двома країнами.

Хоча Казахстан є членом Організації договору колективної безпеки під керівництвом Росії (ОДКБ), казахстанські військові сили беруть участь у навчаннях НАТО. Крім того, Туреччина робить свій внесок у військові навчання під керівництвом НАТО під назвою «Степовий орел», які проводяться в Казахстані з 2003 року. Казахстанський військовий персонал, а також Спецназ повітряно-десантних військ проходили навчання за програмами «Командос», «Спецназ», «Снайперська підготовка» та «Внутрішня безпека», які проводили турецькі інструктори, а також брав участь у двосторонніх та багатонаціональних військових вправах, таких як Киш-2019, що пройшов в провінції Карс в Туреччині [5]. У вересні 2018 року Туреччина і Казахстан провели спільні військові навчання «Степовий орел». Ці навчання були спрямовані на посилення тактичних і стратегічних можливостей збройних сил обох країн. У травні 2021 року Туреччина і Казахстан провели спільні військово-морські навчання «Блакитна Батьківщина-2021». Ці навчання мали на меті посилити безпеку на морі та зміцнити потенціал військово-морських сил обох країн.

Казахстан систематично отримував військову підтримку від Туреччини, що передусім реалізовувалося шляхом підписання угоди про безоплатну військову допомогу в жовтні 2003 року між цими державами. Згідно цієї угоди, Казахстану була надана безкоштовна допомога, що включала військову

техніку, навчальні засоби тощо, на загальну суму 1,5 мільйона доларів [130]. Відповідно до угоди, підписаної в 2003 році, Туреччина зобов'язалася фінансувати всю військову участь Казахстану в програмі «Партнерство заради миру», що проводиться НАТО [10]. Туреччина допомагала у будівництві військово-морської бази в Актау та будівництві порту в Єралієво, а також постачала комунікаційне обладнання, особливо в частині посилення казахстанських спецназівців та військово-морських можливостей. У червні 2005 року Туреччина надіслала Казахстану додаткову військову техніку та обладнання на загальну суму 1,3 мільйона доларів. Гучна передача турецької техніки, в якій взяли участь генерал-майор Абай Тасбулатов, заступник міністра оборони Казахстану та посол Туреччини в Казахстані Танер Себен, відбулася в Алмати під час церемонії з нагоди прогресу у двосторонній військовій допомозі Туреччина до Казахстану. Посол Себен зазначив, що з 1998 року Туреччина надала військово-технічну допомогу казахстанським збройним силам на 6,5 мільйонів доларів. Ця допомога включає моторні човни, комп'ютери та інше військово-технічне обладнання. Більше того, кількість казахстанських військовослужбовців, які проходять навчання у військових установах Туреччини, зростає, і, як видається, має зростати ще більше. Ця передача обладнання є частиною постійної програми сприяння безпеці між Туреччиною та Казахстаном, яка передбачає співпрацю із США з метою координації допомоги, спрямованої на суттєве покращення антитерористичного потенціалу казахстанських військових протягом наступних п'яти років [129].

Туреччина ділиться також своїм досвідом зокрема через організацію програм військової підготовки, залучення Казахстану до участі у військових навчаннях. За даними 2008 року, понад 300 казахських офіцерів закінчили Військову академію Турецької Республіки. З 2004 року курси турецької мови читали у Військовому інституті іноземних мов при Міністерстві оборони Казахстану. Турецькі спеціалісти також навчали казахстанський батальйон

спецназу у центрах військової освіти Казахстану. За цією програмою пройшли навчання понад 400 казахстанських військовослужбовців [168].

У військово-технічній сфері також відзначається розвиток відносин між Казахстаном і Туреччиною. Міністерство оборони Казахстану спільно з компанією ASELSAN працюють над створенням систем озброєння для потреб казахстанської армії. Крім цього, був підписаний протокол про утворення спільної робочої групи, де беруть участь фахівці обох країн. Інша угода з компанією ASELSAN відзначається тим, що турецька сторона зобов'язалася підтримати впровадження сучасної системи зв'язку у казахстанській армії. У 2013 році дві країни створили спільне підприємство Казахстану ASELSAN Engineering, 50% акцій якого належить Національній компанії «Kazakhstan Engineering», 49% акцій турецькій військово-промисловій компанії ASELSAN і 1% Турецькому підсекретаріату оборонної галузі. Компанія розташована в районі спеціальної економічної зони «Астана-нове місто». Компанії виробляють оборонні електрооптичні вироби, пристрої лазерної розвідки, системи зброї з дистанційним управлінням, прилади нічного бачення та протипілотні апарати, системи радіозв'язку. Вони також модернізують танки (Т-72А, Т-72Б), системи зв'язку, розташування та інші системи для вертольотів Мі-17. Частина продукції експортується до Туреччини, Росії, Узбекистану та Киргизії [14].

Айбек Барисов, який є головою Асоціації підприємств оборонної промисловості Казахстану, відзначив Туреччину як приклад для наслідування патріотизму та здорового економічного націоналізму в усіх аспектах, пов'язаних з вітчизняними товарами. Він підкреслив, що казахстанські військові виробники наразі віддають перевагу переходу на стандарти НАТО, зазначивши, що альянс підтримує найсучасніші стандарти оборонної промисловості. Він пояснив, що стандарти НАТО представляють собою більш сучасний еталон. Як яскравий приклад, один із наших заводів, Kazakhstan Paramount Engineering, спеціалізується на виробництві колісних транспортних

засобів. Їх автомобіль Barys 8x8 здатний витримати вибух 10 кг тротилу (тротилу), що перевищує стійкість проти протитанкових мін [177].

У 2019 році Туреччина та Казахстан за підсумками переговорів підписали план військового співробітництва на 2019 рік, який включає в себе 17 заходів, зокрема питання військової підготовки і навчання, проведення спільних навчань, оборонної промисловості, миротворчих операцій, військових, наукових і технічних досліджень та ін. [4].

На відміну від співпраці з іншими центральноазіатськими республіками, політичні відносини Туреччини з Узбекистаном були дуже нестабільними через надання Туреччиною притулку узбекському опозиціонеру та через підозри щодо причетності Туреччини до спроб вбивства президента Узбекистану Іслама Карімова. Це заважало подальшій активізації двостороннього співробітництва у військовій сфері. До приходу ПСР, відносини були недовірливими та нестабільними у політичному відношенні.

Проте вже з 2002 року, було підписано кілька інших угод про військове співробітництво. У 2002 році за угодою, Туреччиною була надана безоплатна військова допомога, яка становила 1,2 млн. дол. США. В 2003 році була підписана угода по підготовці фахівців з боротьби з тероризмом, а в 2017 році – Угода про військову освіту. Під час візиту до Узбекистану в березні 2002 року начальник Генерального штабу збройних сил Туреччини Хусейін Ківрікоглу підписав угоду з узбецькою стороною, яка передбачала надання республіці безоплатної військової допомоги на загальну суму 1,2 млн. доларів США [123].

У період 2018-2019 рр. турецькі фахівці за підтримки Турецького агентства з питань співробітництва та координації (ТІКА) організували практичні тренінги для Асоціації національної гвардії Узбекистану, присвячені боротьбі з тероризмом, захисту спеціальних підрозділів та людей. Варто також згадати про потрійні військові навчання Узбекистан-Туреччина-Пакистан, які проводились на гірському хребті «Форіш» 22-27 квітня 2019 року та проводились між сторонами вперше [13].

Останнім часом Узбекистан не тільки почав закуповувати турецьку військову техніку, але й намагався розпочати спільне військове виробництво. У 2017 році турецька Nurol Makina та узбекистанські компанії UzAuto підписали меморандум про виробництво в Узбекистані 100 військових машин платформою Ejder Yalçın 4 × 4 [127]. За словами Енгіна Айколя, генерального директора компанії «Нуrol Макіна», Туреччина продала Узбекистану 24 військових машини в 2018 році. Після випробувань Нуrol Макіна обрав відкриту башту, озброєну 7,62-мм кулеметом, для збройних сил Узбекистану [187].

Відносини з Киргизією помітно активізувалися з приходом до влади ПСР. 14 жовтня 2005 року в Анкарі було підписано міжурядову угоду про надання безоплатної військової допомоги збройним силам Киргизії. 25 листопада того ж року в Бішкеку начальник управління тилу Генштабу Збройних сил Туреччини генерал-лейтенант Юрдаер Олжа і заступник міністра оборони КР генерал-майор Борис Югай підписали протокол. Відповідно до протоколу турецька сторона планувала в 2005 році надати військово-технічну допомогу Киргизстану на суму понад \$ 800 тис. Під час візиту делегації Генштабу Збройних сил Туреччини також відбулася церемонія передачі матеріально-технічної допомоги в рамках Угоди від 2003 року на суму близько \$ 1,5 млн [40].

А в 2007 році Киргизстан отримує 2 мільйони доларів військово-технічної та фінансової допомоги від Туреччини, знаменуючи значний крок у їх військовому партнерстві. У червні 2008 року підписана ще одна угода, згідно з якою Туреччина виділяє 1 мільйон доларів на подальшу модернізацію киргизької армії. В 2009 році між Міністерством оборони Киргизстану та Генеральним штабом Туреччини підписано протокол, який передбачав надання військово-технічної допомоги, зокрема транспортної техніки, засобів зв'язку, сигналізації, приладів нічного бачення, снайперських гвинтівок, спеціалізованого одягу [40].

У 2007 році Киргизька Республіка стала частиною ініціативи «Планування та аналіз», яка спрямована на посилення співпраці між Киргизстаном і НАТО. Ця програма зосереджена на впровадженні відповідних заходів для приведення збройних сил Киргизстану до міжнародних стандартів. Також окреслюється участь окремих підрозділів силових структур Киргизстану в миротворчих операціях. Фінансування виділяється на участь особового складу Міноборони Киргизії в курсах за програмою «Партнерство заради миру», а також на вдосконалення методів боротьби з тероризмом. Крім того, виділено ресурси для підтримки участі Киргизстану в різних інших заходах у рамках НАТО «Партнерство заради миру» [122].

Близько 100 громадян Киргизстану в 2014 році здобули військову освіту в Туреччині. Примітно, що в 2019 році Туреччина виділила лише два місця для військовослужбовців Збройних Сил для Киргизької Республіки строком на 5 років. Азербайджан виділив стільки ж місць для Киргизії. У 2015 році колишній керівник Генерального штабу Збройних Сил Киргизької Республіки А. Алимкожоев домовився з Туреччиною [3]. З 2016 року Туреччина буде виділяти більше квот на військову підготовку для Киргизії. Крім того, військові представники Киргизстану в Туреччині почнуть працювати в штабі НАТО в Ізмірі. Сторони домовились побудувати у Киргизстані Військовий інститут для підготовки офіцерів [155]. Турецькі поліцейські також навчають своїх киргизьких партнерів методам боротьби зі злочинністю шляхом організації семитижневих навчальних курсів. Ці курси призначені для військовослужбовців Міністерства внутрішніх справ Киргизстану та внутрішніх військ прикордонної служби. Існує також співпраця у військовій медицині, в рамках якої Туреччина підтримувала Киргизстан медичним обладнанням та ліками, крім підготовки фахівців.

У 2012 році Туреччина погодилася надати Киргизстану військову допомогу для боротьби з тероризмом, незаконним обігом наркотиків, нелегальною міграцією та зміцнення секторів оборони та безпеки [189]. У 2013

році Туреччина також запропонувала, щоб Киргизстан перетворив військову базу НАТО «Манас» в комерційний аеропорт.

Військова співпраця між Туреччиною та Туркменістаном почала розвиватися переважно за останнє десятиліття. В оборонній політиці Ашхабаду контакти з Туреччиною в основному здійснювались за наступними двома цілями: торгівля зброєю та загальна підготовка офіцерів. З 2010 року Туреччина стала основним постачальником зброї Туркменістану. За останнє десятиліття Туркменістан закупив у Туреччини військову техніку різного значення: військова техніка «Land Rover Defender» для перевезення вантажів, придбана у турецької компанії Otokar, багатофункціональний ВМС Vuran та броньовані бойові машини ВМС Amazon [202].

Туреччина допомогла Туркменістану модернізувати свій флот. З 2010 року турецька суднобудівна компанія «DEARSAN» продала морським та прикордонним військам Туркменістану «Тузла» класу 10 патрульних катерів класу 6, штурмового моторного човна, 5 аварійно-рятувального катера «SAR» [2]. Контракт, крім закупівлі патрульних кораблів, передбачав часткову передачу технології їх виробництва туркменській стороні. У зв'язку з цим основні модулі, блоки управління та озброєння кораблів в даний час виробляються на верфях і підприємствах Туреччини, а остаточна збірка корпусів і монтаж основних систем проводиться в Туркменістані на спеціальному суднобудівному і судноремонтному заводі в Кенарі, Балканська провінція. Турецька компанія «Dearsan Shipyard» є основним партнером Туркменістану в галузі військово-морського будівництва. Раніше повідомлялося, що на додаток до вищезазначеного проекту, компанія в червні 2014 року підписала контракт на поставку шести малих ракетних катерів, які в 2017 році ввійшли до складу ВМС Туркменістану. Згідно з контрактом, підписаним з Туркменістаном у 2019 році, турецькі компанії Gülhan та Dearsan повинні побудувати 92-метрову корвету в порту Туркменбаші [1].

За період з 2008 по 2017 роки, Туреччина експортувала військоове обладнання та зброю до Туркменістану на суму 396 мільйонів доларів США

[33]. Отже, Туркменістан став головним торговим партнером Туреччини у цьому секторі, випереджаючи Саудівську Аравію та Об'єднані Арабські Емірати. Для порівняння, варто зазначити, що лише Казахстан закупив в Туреччині військову техніку на суму приблизно 7 мільйонів доларів США в рамках співпраці з іншими тюркомовними країнами Центральної Азії, в той час як Узбекистан та Киргизстан не входять до цього переліку [33, с.70].

В заключення, слід відзначити, що Туреччина підтримує стабільні військово-технічні зв'язки на двосторонньому рівні в Центральній Азії, які відрізняються від оборонних аспектів співпраці. Головною перепорою для впливу на безпекову ситуацію в Центральній Азії є те, що всі держави Центральної Азії, крім Узбекистану, є членами Організації Договору про колективну безпеку, яку очолює Росія. Саме тому уряди Центральної Азії не розглядають Туреччину як військового союзника, готового вирішити проблеми безпеки в регіоні. Після закриття американського транзитного центру Манас Росія відновила свою фактичну військову присутність у ключових місцях Центральної Азії. Військова присутність у Центральній Азії та співпраця у галузі безпеки є одним із головних геополітичних пріоритетів Росії, і через значні стратегічні розбіжності між Анкарою та Москвою, як, наприклад, у Сирії, турецьке військово-співробітництво в Центральній Азії не зможе розвиватися активно.

3.4. Цивілізаційний та культурний аспекти регіональної політики Туреччини

На тлі інтеграційних процесів, які активізувалися по всьому світу на початку ХХ ст., Туреччина вирішила скористатися своїм шансом «згуртувати» навколо себе держави близькі їй в культурному плані, де більшість населення становили мусульмани та тюрки. Якщо кемалізм, який пропагувався попередньою владою, дав Туреччині світську і націоналістичну структуру та вів країну на Захід, то з ПСР та її ісламістська ідеологія веде її на Схід, наповнюючи її новим змістом. У книзі «Стратегічна глибина: глобальна

позиція Туреччини», А. Давутоглу він відіграв вирішальну роль у формуванні концептуальної основи зовнішньої політики, підкресливши, що на початку минулого століття Туреччина відмовилася від османської спадщини, зміцнивши нову ідентичність як національної держави, а в епоху холодної війни питання про культурну ідентичність мало лише номінальний характер. Тим не менш, закінчення холодної війни спричинило геополітичні зрушення, які висунули це питання на перший план. Територіальні конфлікти в таких регіонах, як Балкани, а також Кавказ, в основному носять сліди історичної спадщини. Таким чином, історична спадщина Османської імперії покладає на Туреччину обов'язок геокультурної та геополітичної відповідальності, спонукаючи до реконфігурації турецького стратегічного мислення. Відновлення зв'язку зі своїм історичним корінням відкриє для Туреччини нові перспективи та шляхи, тим самим додаючи більш конструктивної сутності її зовнішньополітичному підходу [67, с.409].

Сприйняття Центральної Азії як не однорідного, а монолітного регіону є домінуючим як в очах турецьких політичних еліт, так і турецького народу. Однак це не лише просте питання розуміння, а й фактичний результат переплетення історичних, культурних, релігійних, політичних, географічних та мовних зв'язків. Громадська думка Туреччини з багатьох причин дуже чутлива до тюркських громад Центральної Азії та Кавказу. Перш за все, регіон важливий з точки зору географії. По-друге, Центральна Азія сприймається як «батьківщина етнічних турків» або іншими словами, як прабадьківщина етнічного тюркського населення.

Політика Туреччини щодо країн Центральної Азії пов'язана із загальною культурною спадщиною сунітського ісламу школи юриспруденції Ханафі, за винятком Азербайджану, і тюркських мов, за винятком Таджикистану, який формує основу для розвитку відносин між Туреччиною і цими країнами. Турецька мова є найбільш схожою мовою до азербайджанської і туркменської мов, які разом утворюють огузьку гілку тюркської мовної сім'ї.

Примітно, що в турецькій мові немає відмінності між етнонімами «тюрк» і «турок»: «тюрк» по-турецьки означає турків, як представників турецького народу, і турків, як представників мовної спільності тюркських народів. Отже, етнічними «турками» в Туреччині є ті, що походять з тюркського населення колишньої Османської імперії (болгарські турки та фракійські турки) та інших груп турецького походження, що проживають за межами Туреччини та кордонів колишньої Османської імперії. Проте зараз світова література розмежовує терміни «турецький» та «тюркський». І справді, ці народи з часом втратили своє спільне історичне існування. Незважаючи на те, що вони все ще мають певну історичність, обговорити ці народи неможливо у спільному історичному наративі. Цілком відмінні від анатолійських турків, тюркські громади в Центральній Азії не змогли зберегти свій стан та незалежність, адже вони зазнали впливу та управління Російською імперією.

Російське вторгнення в Центральну Азію активно здійснювало політику асиміляції в регіоні. Також, різні «тюркські» мови були виготовлені для «тюркських» народів під радянським ярмом замість однієї загальної літературної мови, завдяки чому кожній країні доводилось використовувати інший і чіткий кириличний алфавіт. Видалення загального алфавіту стало суттєвим відступом від можливих ліній зв'язку та взаємодії між Анатолією та Центральною Азією.

Сьогодні ж Туреччина реалізовує і координує діяльність в області «м'якої сили», використовуючи тюркський фактор, через проведення самітів, через національні інститути та міждержавні об'єднання.

Серед національних інститутів варто виокремити наступні: Міністерство закордонних справ, Турецьке агентство з міжнародного співробітництва та розвитку (ТІКА), Турецький Червоний Півмісяць (Kızılay), Фонд Юнуса Емре та Управління у справах релігій (скорочено - Діанет).

Тюркська рада щорічно проводить саміти на вищому рівні, а питання кожного саміту призначаються стратегічною метою інтеграційного

об'єднання. Рада націлена на формування єдиної політичної та соціально-економічної позиції тюркського світу на міжнародній арені.

Через внутрішньопартійні розбіжності у правлячій на той момент Партії націоналістичного руху та кризи, з 2001 року почався етап застою, під час якого не організовувалися саміти, перестали проходити курултаї. Таким чином, ідея тюркської інтеграції стала втрачати свою актуальність для ТР. З приходом до влади ПСР, відновлюється робота самітів та, відповідно, починається другий етап міжтюркських зустрічей. Саміт керівників тюркських республік пройшов в Анталії в листопаді 2006 року. Як і на попередніх заходах, в Туреччині зустрілися президенти Азербайджану, Казахстану, Киргизії і Туреччини. Від імені Туркменістану був присутній посол Республіки в ТР, а Ашхабад не надіслав свого представника. Позиція Ташкента, яка зовсім відмовилась від участі в самітах, істотно підривала ідею тюркської єдності, але не послабила прагнення Анкари зблизити тюркські країни.

Паралельно самітів тюркських держав проводяться курултаї, з'їзди представників громадських організацій тюркських держав і громад всього світу. Коли в 2002 році до влади в Туреччині прийшла ПСР, вона відмовилася від ідеї проведення курултаїв, проте в 2006 році ісламісти відновили їх проведення. Цікаво зауважити, що багато важливих інтеграційних рішень висловлювалися в ході курултаїв. Наприклад, ідея утворення політичної спілки була запропонована в Баку на XI Курултаї в 2007 році, коли на той час прем'єр-міністр ТР Р. Т. Ердоган виступив з ініціативою створення політичного союзу для координації зусиль тюркомовних держав на важливих зовнішньополітичних напрямках [201].

Ще більша ступінь інтеграції виникла після ІХ саміту глав тюркомовних держав в місті Нахічевань в 2009 році, на ньому була присутня четвірка найбільш зацікавлених в зближенні країн: Азербайджан, Казахстан, Киргизія і Туреччина, яких, через активну участь, в наукових колах стали найменувати тюркською четвіркою. Турецький президент висловив надію розширити склад

учасників на наступних зустрічах. Найважливішими досягненнями зустрічі стали рішення про створення нової інституційної структури – Ради співробітництва тюркських держав (Тюркської ради) – і підписання установчого договору нової міжнародної міжурядової організації зі штаб-квартирою в Стамбулі [137]. Таким чином, починаючи з 2011 року змінився формат зустрічей лідерів тюркських країн, тепер вони стали збиратися на самітах Ради співробітництва тюркомовних країн.

Перша зустріч в рамках Ради співробітництва тюркомовних країн відбулася в Алмати в 2011 році в складі «тюркської четвірки»: Казахстану, Азербайджану, Киргизії та Туреччини. В ході зустрічі було проведено бізнес-форум і підписано Угоду про створення Ділової ради тюркомовних країн. Ділова рада об'єднує представників великих компаній тюркських країн. Рада має виконувати дві основні функції: усунення існуючих бар'єрів і митних перешкод у взаємній торгівлі, а також розробка нових проектів.

Другий саміт Ради співробітництва тюркомовних країн проводився в серпні 2012 році в Бішкеку і основною темою стало обговорення освіти, наукового і культурного співробітництва. Серед досягнень саміту варто виокремити вирішення питання по інституціоналізації Тюркської ради в зв'язку з підписанням Декларації про фінансування Секретаріату Тюркської ради та підписання угоди з Турецькою академією в Астані та про заснування Фонду турецької культурної спадщини в Баку [186].

Третій саміт відбувся в Габалі (Азербайджан) в 2013 році, в ході зустрічі пріоритет був відданий обговорення транспортних мереж і сполученню між країнами. Турецький президент зазначив, що економічна і культурна інтеграція тюркського світу залежить від розвитку транспортної інфраструктури, що цілком співзвучно з транспортною політикою Туреччини по Транскаспійському коридору Схід-Захід (Серединний коридор) [193]. Головним пріоритетом, на його думку, має стати перетворення тюркського світу в центральний регіон глобальної економіки. Він позначив своє бажання представляти тюркський світ цілісно на 4-му саміті Тюркської ради і

звернувся до Узбекистану і Туркменії з закликом взяти участь у наступному саміті [179].

Вже на саміті в Бодрумі в 2014 році на попереднє запрошення президента ТР А. Гюля, прибув президент Туркменістану. Зустріч була присвячена темі туризму. В ході саміту була підписана Декларація, в якій особливо наголошувалося сильна воля до зміцнення і консолідації солідарності, заснованої на загальній історії, мові, культурі, традиціях тюркомовних народів. Вказувалося, що сторони націлені на посилення політичної та економічної безпеки країн-учасниць відповідно до принципів суверенності і територіальної недоторканності й непорушності кордонів [184].

На ювілейному саміті Ради співробітництва тюркомовних держав, що відбувся 2019 року в Баку, в якому взяли участь президенти Азербайджану, Туреччини, Казахстану, Киргизії та вперше в якості повноправного члена – Узбекистан можна вважати подією більш ніж примітною через ряд важливих причин. По-перше, президентом Казахстану Назарбаєвим було запропоновано відмовитися від терміна «тюркомовні» і перетворити Раду в Організацію тюркських держав (OTS) та розробити програму «Тюркське бачення 2040», над якою працював секретаріат Ради [157]. По-друге, у своєму виступі на саміті президент Туреччини Р. Т. Ердоган заявив про те, що «6 держав, ми - одна нація: Казахстан, Киргизстан, а також Азербайджан; ми не бачимо Узбекистан і Туркменістан окремо від себе. Географія Туркестану – це наша прабатьківщина. Ми дуже велика сім'я з 300 мільйонів чоловік, які говорять однією мовою, сповідують одну релігію, мають спільну історію, культуру і цивілізацію. Брати і сестри серед казахів, киргизів, узбеків, таджиків і туркменів, дивлячись на Туреччину з тієї ж точки зору, я знаю, що вони бачать нашу країну як свій власний будинок. Я вірю, що ця зустріч ще більше зміцнить зв'язки любові та братерства» [19]. Нагадаємо, досі працювала концепція «дві держави - одна нація», що стосувалася тільки Туреччини і Азербайджану. За всіма ознаками, мова йде про відродження ідей

пантюркізму, спробі почати їх реалізацію в конкретних сучасних політичних і геополітичних умовах.

Варто зазначити, що ідея інституціоналізації співпраці між тюркськими державами довгий час була неприйнята Туркменістаном та Узбекистаном. Туркменістан відстоював позицію залишатися нейтральним, що він розглядає як основу своєї зовнішньої політики. Ашхабат раніше делегував чиновників нижчого рангу для участі в попередніх самітах тюркських держав. Прагнучи захистити процес державотворення Узбекистану від зовнішніх впливів, уряд І. Карімова обмежував свої відносини з багатьма країнами, в тому числі з Туреччиною, адже турецькі релігійні та національні впливи сприймалися владою як загроза унікальному характеру нової національної держави Узбекистан. У свою чергу Узбекистан бойкотував саміти тюркських держав через кризу в турецько-узбецьких відносинах. Коли Шавкат Мірзієєв прийшов до влади після смерті Карімова в 2016 році, двосторонні відносини Туреччини з регіональним покращились. Ш. Мірзієєв двічі відвідував Туреччину в якості глави делегацій високого рівня, а президент Туреччини Р. Т. Ердоган здійснив державний візит до Узбекистану [167]. Більше того, Узбекистан запровадив безвізовий режим для громадян Туреччини, а не незначний крок з огляду на традиційну чутливість Узбекистану до присутності іноземців на його території [211]. Туркменістан лише в 2014 році набув членства в Тюркській раді, а Узбекистан – в 2019 році.

Сьогодні Рада співробітництва тюркських держав відіграє роль парасольки, адже різні тюркські організації збираються навколо неї, як центральної структури. Структурами Тюркської ради є: секретаріат в Стамбулі, Рада міністрів закордонних справ, Рада президентів, Рада старійшин (аксакалів) тюркомовних держав, Парламентська асамблея (TURKPA) в Баку, Тюркська академія в Нур-Султана і Міжнародна організація тюркської культури (TURKSOY) в Анкарі. Активний внесок в діяльність організації вносить Міжнародний фонд тюркської культури і спадщини.

Парламентська Асамблея тюркомовних країн (також Рада старійшин, Всесвітня асамблея тюркських народів) була створена за ініціативою Н. Назарбаєва у 2008 році. Асамблея займається координацією співпраці в усіх сферах на рівні парламентів. Угода про створення Парламентської асамблеї тюркомовних країн була прийнята на конференції голів парламентів в Стамбулі 20 листопада 2008 року з місцем перебування в Баку [178]. У Статуті Парламентської асамблеї тюркомовних країн (TURKPA) обмовлялися такі цілі: розвиток співпраці, забезпечення підтримки в організації самітів, вироблення спільних політичних поглядів, обмін досвідом законодавчої роботи [178].

Міжнародна організація по спільному розвитку тюркської культури і мистецтва (TURKSOY) заснована в 1993 році в Алмати. Характеризуючи діяльність цієї організації можна провести аналогію між ЮНЕСКО та TURKSOY. Однак на відміну від ЮНЕСКО, TURKSOY не обмежується культурно-просвітницькою сферою і ще займається питаннями політичного і торгово-економічного характеру. Кожна країна-член представлена на рівні міністра культури в організації. Наріжні камені TURKSOY засновані на спільності мови, історії та культурних цінностях; за допомогою цих цінностей TURKSOY зміцнює відносини між членами, зміцнюючи загальні зв'язку тюркського спадщини [158]. Для цього TURKSOY організовує пам'ятні заходи, що вінчають загальну тюркську культуру і історію, а також святкування свята Навруз.

TURKSOY вважає мистецтво найважливішим елементом діалогу та спілкування. В зв'язку з цим, TURKSOY організовує ряд арт-заходів: оперні дні, з'їзди фотографів, з'їзди скульпторів, з'їзди літературних журналів тюркського світу, конкурси оповідань імені Махмут Кашгарли і семінари стосовно нематеріальної культурної спадщини; а також обмін репертуарами, диригентами і музикантами між Молодіжним оркестром Тюркського світу (заснований в 2010 році) і Молодіжним хором (заснований в 2015 році) [158]. Окрім мистецтва, TURKSOY також пропагує культуру як основу для діалогу

та спілкування між своїми членами: наприклад, були оголошені культурні столиці тюркського світу (Нур-Султан у 2012 р.). Для того, щоб ще більше розширити сферу свого культурної дипломатії, з 2014 року TURKSOY просуває такий формат взаємодії як З'їзд тюркомовних журналістів, який проводиться на щорічній основі. Часом ідеї, висловлювані на круглих столах з'їзду журналістів, розлітаються по новинним каналам, інтернет порталам та газетам.

Серед інших складових тюркської інтеграційної системи в плані популяризації спільності культур тюркських народів важливою є Тюркська Академія, що займається вивченням тюркології та створенням спільного тюркської історичної свідомості і складанням системи вивчення єдиної тюркської історії. На ІХ саміті глав тюркомовних держав, який відбувся в Нахичевані в 2009 році Президент Республіки Казахстан Нурсултан Назарбаєв запропонував створити міжнародний науково-дослідний центр із завданням проводити дослідження з тюркського світу, так званої «Академії тюркського світу» (АТМ), а в рамках Академії: Центр тюркської історії та культури, Центр вивчення тюркської мови, центри Тюркської бібліотеки і Тюркського музею. За словами президента Республіки Казахстан, Академія повинна була сприяти вивченню тюркської історії, культури, щоб показати внесок тюркського народу в світову цивілізацію.

У церемонії відкриття унікального наукового центру взяли участь президенти Казахстану Нурсултан Назарбаєв та Туреччини Абдулла Гюль та відомі вчені-тюркологи. На ІІ саміті Тюркської ради, що відбувся 22-23 серпня 2012 року в столиці Киргизької Республіки, Президент Республіки Казахстан Нурсултан Назарбаєв, Президент Турецької Республіки Абдулла Гюль, Президент Киргизької Республіки Алмазбек Атамбаєв та прем'єр-міністр Азербайджанської Республіки Артур Расізаде підписали угоду про надання міжнародного статусу Тюркській академії. Після завершення процедур ратифікації, Тюркська академія, яка функціонувала в Казахстані з 2010 року, отримала статус міжнародної 28 серпня 2014 року. Зближенню тюркських

народів сприяло і поява журналу, видаваного Академією тюркського світу. «Turkic Weekly», тюркський тижневик, вперше з'явився в 2015 році. Його видання було націлене на регулярне інформування новинами тюркського світу. Таким чином, спільними зусиллями лідерів тюркських країн вдалося вибудувати не лише культурний, а й інформаційний діалог.

Фонд Спадщина Тюркської Культури зі штаб-квартирою в Баку був створений в 2015 році з ініціативи Президента Азербайджану Ільхама Алієва і за підтримки глав держав Казахстану, Киргизстану і Туреччини, спрямована на розширення історичних і культурних зв'язків між тюркомовними народами, поглиблення двостороннього і багатостороннього співробітництва. Будучи однією з організацій Тюркського ради, фонд охороняє, досліджує і розвиває тюркську культуру і спадщину за допомогою фінансування різних заходів, проектів і програм. Варто зазначити, що регламент Міжнародного фонду турецької культури та спадщини був прийнятий на саміті Тюркського ради в Бішкеку 23 серпня 2012 року.

Окрім власне апелювання до культурної спільності, ПСР активно використовують релігійну приналежність в зовнішньополітичній стратегії в Центральній Азії. Особливо важливу роль в цьому контексті відіграє вже згадане Управління у справах релігій (Діянет). Протягом останнього десятиліття його структура та діяльність стали все більш синхронізованими з політикою Ердогана та ПСР. Дійсно, у безпрецедентній мірі Діянет зараз активно бере участь у громадських дискусіях у Туреччині щодо будь-яких політичних та соціальних питань, але робить це здебільшого як «рупор» правлячої партії. А. Давутоглу вважає, що секуляризм попередніх урядів Туреччини заважав Туреччині вступати в міцніші відносини з мусульманами Центральної Азії, а отже, використовувати значний соціально-культурний ресурс. Сьогодні ж релігія та релігійні актори зайняли чільне місце у зовнішній політиці Туреччини з тих пір, як А. Давутоглу став важливою особою, яка приймає рішення. В цьому відношенні релігійний державний апарат Туреччини Діянет грає багатогранну і активну роль в Центральній Азії. Слід

зазначити, що Діянет побудував і відремонтував безліч мечетей в Азербайджані, Киргизії і Казахстані. Тут також слід згадати, що Туреччина і Діянет в основному активні в тюркських країнах Центральної Азії, оскільки вони не могли проводити всеосяжну політику в інших країнах через відсутність спорідненості і загальної релігії.

З приходом до влади ПСР ще більш інтенсивно Діянет організовує зустрічі Євразійської ісламської ради (Avrasya Islam Surasi), щоб об'єднати мусульман Євразії, яка була історичною спадщиною і встановити між ними зв'язок. На цих зустрічах на запрошення Діянет проводяться обговорення ісламських практик, освітньої діяльності, регіональних проблем релігії. Співпраця між групами і країнами, нові перспективи і ісламофобія – одні з найбільш часто обговорюваних питань на цих щорічних зустрічах. Особливу важливість мало проведення 6-ої Євразійської ісламської ради, що проходила 5-9 вересня 2005 року в Стамбулі з 59 учасниками з-за кордону і 64 учасниками зсередини країни. Рада відзначила, що вперше акцент був зроблений на питанні ідентичності. Такі теми, як релігія, культура та ідентичність від Османської імперії до Турецької республіки, релігія, культура та ідентичність в Центральній Азії були детально обговорені на сесіях досвідченими науковцями з виступами та презентаціями в спробі закласти основу для проблеми ідентичності.

Окрім того, за підтримки Діянета відбувається реконструкція та побудова релігійних споруд в Центральній Азії. У Киргизстані Діянет фінансував будівництво Бішкекської центральної мечеті імама Сарахсі. Президент Ердоган відвідав його інаугурацію в 2018 році [198]. В Ашгабаті політика Діянета призвела до будівництва однієї з найбільших мечетей Туркменістану. Нарешті, Діянет розповсюдив велику кількість релігійної літератури на місцевих мовах, щоб забезпечити народи Центральної Азії кращою основою ісламської освіти. В результаті цієї багатосторонньої стратегії Діянет успішно розповсюдив турецький варіант ісламу в Центральній

Азії, який закріплений прямо в школі юриспруденції та вченнях аль-Матуриді, і гармонійно співіснує з державними структурами.

Діянет – не єдиний діяч, який вніс свій внесок в поширення ханафітського сунізму в регіоні. Турецькі неурядові організації, особливо в формі релігійних орденів, також зіграли вирішальну роль. Для контексту, такі турецькі релігійні ордена зобов'язані багатьма своїми основними прихильниками цього регіону, враховуючи, що багато рис ісламу в Анатолії виникли в Центральній Азії. Цей історичний релігійний зв'язок привів до схожості в анатолійському і центральноазіатському варіантах ісламу, особливо в суфізмі. Дійсно, дуже відомий Орден Накшбанді, що діяв в Туреччині з часів середньовіччя, виник на території сучасного Узбекистану. Найвідоміша турецька гілка Накшбанді, діюча в Центральній Азії, – Осман Нурі Топбаш. За підтримки асоційованого фонду цей релігійний лідер і його представники заснували невеликі культурні та релігійні центри, які зіграли важливу роль у відродженні ісламу у всій Центральній Азії. Це співтовариство проявляє велику активність в різних містах Казахстану, зокрема, де його ініціативи варіюються від гуманітарної допомоги до освіти і підготовки нових духовних лідерів.

Турецький орден Накшбанді під духовним керівництвом Сулеймана Хільмі Тунахана викликав жвавий інтерес до Центральної Азії. Орден Тунахана, добре відомий своїми курсами Корану в Туреччині, завжди приділяв першочергову увагу підвищенню грамотності на арабській мові для читання Корану, що вони вважають основною вимогою для істинного мусульманина. Фінансуючи нові можливості для зростання в державах Центральної Азії, громада Тунахана проявляла особливу активність в Казахстані і Киргизстані, де вона заснувала кілька невеликих медресе і навчила нових імамів, які зараз діють в різних частинах Євразії. Нарешті, послідовники Саїда Нурсі також займають чільне місце серед турецьких духовних НПО, що діють в Центральній Азії. У цього релігійного співтовариства є різні гілки, які

спеціалізуються на різних видах діяльності, таких як освіта, благодійні ініціативи та дослідження.

Таким чином, релігійна діяльність Туреччини в Центральній Азії мала два ефекти. По-перше, Туреччина використовувала іслам як інструмент зовнішньої політики для зміцнення своїх двосторонніх відносин з державами регіону. По-друге, завдяки багатосторонній стратегії Туреччини турецькі НПО внесли свій вклад в розвиток помірнього ісламу в регіоні.

Ще одна важлива подія у відносинах між Туреччиною і Центральною Азією пов'язана з гюленістською організацією, непрозорою ісламською мережею, яка підтримує освітні та комерційні ініціативи і дотримується вчення Фетуллаха Гюлена. Створення мережі освітніх закладів гюленістською організацією по всій Центральній Азії стало можливим завдяки підтримці тодішнього президента Тургутта Озала, який розглядав такі навчальні заклади як ефективні інструменти м'якої сили. Ще в 1999 році Узбекистан закрив школи, пов'язані з цією організацією, і вигнав усіх представників Гюлена. Туркменістан наслідував їхній приклад у 2011 році і закрив гюленістські школи. Гюленістська організація могла реалізовувати свої ініціативи в Центральній Азії з відносною легкістю, поки вона залишалася в добрих стосунках з турецьким урядом і зводила свою участь у внутрішній політиці до мінімуму. Однак, організація дедалі більше політизувалася в Туреччині, починаючи з 2013 року, і розвивала більш конфронтаційні відносини з політичним істеблішментом. Спроба державного перевороту в Туреччині в липні 2016 року ознаменувала перелом для організації як у Туреччині, так і в Центральній Азії. Через свою участь у спробі державного перевороту FETÖ була оголошена терористичною організацією, яка була визначена Гюленістською терористичною організацією, і її діяльність у Туреччині була заборонена. Її імідж у великій Центральній Азії також був заплямований, і влади Таджикистану та Казахстану закрили школи FETÖ за наполяганням Анкари. Киргизстан був менш схильний виконувати директиви Туреччини,

хоча місцева влада змінила назву та статус шкіл, і зараз вони перебувають під суворим наглядом.

В освітній та культурній сферах Туреччина здійснює різні ініціативи щодо зміцнення відносин з центральноазіатськими республіками. Можливо, найбільш значущим було заохочення Туреччини відмовитись від кирилиці на користь латинського алфавіту [88]. Узбекистан, Азербайджан і Туркменістан прийняли алфавіти на основі латиниці порівняно рано, тоді як Казахстан нещодавно затвердив указ про новий алфавіт. Перейшовши з арабського на латинський алфавіт на початку ХХ ст., Туреччина надала технічну допомогу для цієї реформи і послужила прикладом подібних змін у Центральній Азії. Під наглядом Асоціації турецьких мов та Міністерства культури кілька комітетів Туреччини навіть сформулювали та запропонували нову спільну тюркську абетку для пострадянських держав. Хоча Узбекистан, Азербайджан та Туркменістан не прийняли цього точного варіанту, їхні відповідні алфавіти насправді були досить близькі до запропонованого загального алфавіту. У будь-якому випадку, реформа алфавіту в Центральній Азії мала успіх для Туреччини, оскільки ці реформи сприяли більш ефективному спілкуванню.

Що стосується турецьких навчальних закладів у Центральній Азії, то слід підкреслити роль двох державних університетів, створених Анкарою в Казахстані та Киргизії. Першим державним турецьким університетом, який розпочав свою діяльність у Центральній Азії, був Університет ім. Ахмета Єсеві, розташований у південному казахстанському місті Туркестані з філіями в Шимкенті та Кентау. Вибір імені та місця розташування в Туркестані був не випадковим. Справді, у своїй первісній спробі викликати почуття братерства з Центральною Азією на початку 90-х років, турецькі політики формували духовну фігуру Ахмета Єсеві (1093-1166), який зіграв важливу роль у розвитку ісламської містики, загальної для як в Центральній Азії, так і в Анатолії. Розташований поблизу мавзолею Єсеві в Туркестані, університет здобув освіту для багатьох нових еліт Казахстану і продовжує відігравати важливу роль у двосторонніх відносинах Туреччини з країною, а в 2020 році

університету був присвоєний особливий статус [114]. Подібним чином Туреччина відкрила Університет Манас в Киргизстані в 1995 році. Назва університету відповідає епосу Манаса – великій літературній праці, що описує подвиги ключової фігури в історії та національній ідентичності Киргизстану.

Як важливий аспект діалогу Тюркська рада починаючи з 2017 року запустила Програму обміну «Орхун», яка надала студентам та викладачам альтернативний тип обміну (наприклад, Erasmus + KA107 та Програма обміну Мевлана) між університетами тюркського світу. Програма обміну Орхун, яка передбачає обмін студентами та викладачами вищих навчальних закладів членів Тюркської ради, розроблена Турецькою радою, була підписана на засіданні держав-членів, яке відбулося в Киргизько-турецькому університеті Манас 6-7 квітня 2017 року [149]. Пілотний проект Програми обміну Орхун розпочався на першому етапі для студентів магістрантів кафедри міжнародних відносин та політології з 2017-2018 навчального року. У цьому контексті було підписано двосторонні протоколи між університетами-учасниками. Чинною програмою обміну орхунськими університетами є Азербайджан: Бакинський державний університет; Казахстан: Міжнародний турецько-казахський університет імені Ходжі Ахмета Єсєві, Казахський національний університет імені Аль-Фарабі, Л. Гумілевський національний університет Євразії; Киргизстан: Киргизько-турецький університет Манас, Міжнародний університет Киргизстану; Туреччина: Університет імені Ататюрка, Стамбульський університет. Програма обміну Орхун в майбутньому може стати одним із ефективних інструментів культурної дипломатії Туреччини, яка б дала тюркському світу міцну спільну основу у вищій освіті.

Проведений аналіз показує, що політика «м'якої сили» за останні два десятиліття придбала ключове значення для реалізації пріоритетів зовнішньої політики Туреччини. Спочатку політика «м'якої сили» Туреччини формується на підставі історичної, культурної і мовної спільності країн Центральної Азії. За останнє десятиліття Туреччиною був вироблений комплекс форм реалізації «м'якої сили», що довела свою ефективність. Примітним аспектом є те, що

Туреччина використовує не лише національні інституції для реалізації стратегії «м'якої сили», а й її прагнення створити міждержавні об'єднання на багатосторонній основі. Поєднання політичних, освітніх та релігійних ініціатив Туреччини щодо Центральної Азії зробило Анкару важливим гравцем в регіоні.

Висновки до розділу 3

Політики визначають свою геополітичну позицію, враховуючи можливості та обмеження географії своєї країни. Туреччина, розташована між Європою, Азією і Африкою, володіє великими морськими кордонами та багатими природними ресурсами. За правління ПСР, Туреччина більше не виступає в ролі «спостерігача» на світовій політичній арені, як було під час холодної війни, а стає активним актором.

Спадщина від Османської імперії і є «стратегічною глибиною», під якою розуміється розташування Туреччини у самому серці Афро-Євразії. Ця центральна позиція призводить до видимих витрат у вигляді ризиків навколишньої нестабільності, але також надає колосальні переваги: неперервність географічного простору дозволяє мати доступ до різних регіонів.

Центральна Азія має велике значення для Туреччини та виступає як географічний буфер між Росією і Китаєм, область, що має значний потенціал щодо нафти і газу. Це створює енергетичну конкуренцію в регіоні, відому як «повернення Великої гри». Через інфраструктурні проекти Туреччина планує виступити як зв'язувальна ланка або міст між Центральною Азією і Європою, і її географічне положення сприяє цій ролі.

Енергетичний дефіцит Туреччини компенсується її географічним положенням – вона розташована між Європою, другим за обсягом газового ринку, і регіонами з великими запасами енергоносіїв в Центральній Азії та Каспійському басейні. Через війну Росії проти України, центральноазійські країни, такі як Казахстан і Туркменістан, зобов'язалися розширювати

маршрути експорту енергії, відходячи від спадщини радянського періоду, яка вела до російського ринку. Ці країни мають можливість розвивати інфраструктуру для транспортування газу до західних регіонів і збільшувати експорт газу до Європи, що відповідає стратегічному фокусу Туреччини.

Реконфігурація Закавказького регіону надає Туреччині можливість здобути прямий доступ до Каспійського моря та Середньої Азії завдяки створенню Зангезурського транспортного коридору, обходячи Вірменію. В контексті російського вторгнення, значимість Трансіранського транспортного коридору (TITR) або Середнього коридору, що з'єднує Китай, Азербайджан, Туреччину та Європу, набуває ще більшої ваги. Трансанатолійський газопровід (TANAP) відіграє важливу роль у стратегії Туреччини в газовій сфері. Посередницька роль Туреччини між Туркменістаном та Азербайджаном по вирішенню конфлікту щодо родовища Достлук демонструє економічну та енергетичну зацікавленість Туреччини.

Інфраструктура для відвантаження нафти в Каспійському морі, разом із обмеженими можливостями трубопроводу Баку-Тбілісі-Джейхан, створює перешкоди для того, щоб Туреччина зможе грати більш вагому роль. Однак, на відміну від газового сектору, нафтовий сектор вимагає менше інвестицій для транспортування, і здійснення повернення капіталу відбувається швидше завдяки вищим цінам і доступнішим потужностям. Спрямування уваги на розвиток цього сектору може сприяти досягненню поточного прогресу без значних труднощів.

Між Туреччиною та країнами Центральної Азії наявна обмежена оборонна співпраця через залученість країн регіону в ОДКБ та ШОС. Бажання Туреччини приєднатися до Шанхайської організації співробітництва (ШОС) обумовлене її прагненням зміцнити свою присутність в Центральній Азії, оскільки Казахстан, Киргизія та Узбекистан залишаються членами ШОС. Членство Туреччини в НАТО створює можливості для активної співпраці з країнами Центральної Азії, підтриманої ініціативами та програмою «Партнерство заради миру». Туреччина виступає як оператор НАТО в регіоні,

сприяючи підготовці військового та цивільного персоналу через навчальний центр у себе в країні. Важливо зазначити, що воєнні зв'язки можуть сприяти зміцненню миру як у регіоні, так і за його межами, особливо враховуючи досвід миротворчих місій Туреччини в останні десятиліття. Сучасна Туреччина активно здійснює великі проекти для посилення свого оборонного потенціалу. Очевидно, Туреччина зацікавлена реалізовувати спільні програми з країнами Центральної Азії, не тільки для збільшення військово-технічної співпраці, але й для зміцнення політичної присутності в регіоні. Це може бути спрямовано також на захист енергетичних інтересів Туреччини. Туреччина більше використовувала важелі м'якої сили через підтримку для модернізації збройних сил країн регіону шляхом фінансової підтримки, надання грантів на освіту та перепідготовку військовослужбовців.

Османська спадщина Туреччини має великий вплив на неї, ставлячи перед нею значне геокультурне та геополітичне навантаження. Як «батьківщина етнічних турків», Туреччина має обов'язок сприяти співпраці і підтримці тюркської спільноти, яка розкидана по різних країнах, особливо в Центральній Азії. Сьогодні ж Туреччина реалізовує і координує діяльність в області «м'якої сили», використовуючи тюркський фактор, через проведення самітів, через національні інститути та міждержавні об'єднання. Серед національних інститутів варто виокремити наступні: Міністерство закордонних справ, Турецьке агентство з міжнародного співробітництва та розвитку (ТІКА), Турецький Червоний Півмісяць (Kızılay), Фонд Юнуса Емре та Управління у справах релігій (скорочено - Діянет).

Значущим було заохочення Туреччини відмовитись від кирилиці на користь латинського алфавіту. Узбекистан, Азербайджан і Туркменістан прийняли алфавіти на основі латиниці порівняно рано, тоді як Казахстан нещодавно затвердив указ про новий алфавіт. Через Діянет та Турецький орден Накшбанді ПСР активно використовує релігійну приналежність в зовнішньополітичній стратегії в Центральній Азії.

Через інструменти м'якої сили, Туреччина намагається просунути свої політичні та економічні інтереси: створення політичної спілки було запропоновано в Баку на XI Курултаї в 2007 році, а на третьому саміті Ради співробітництва тюркомовних країн Р. Т. Ердоган зазначив, що економічна і культурна інтеграція тюркського світу залежить від розвитку транспортної інфраструктури, що співзвучно з транспортною політикою Туреччини по Транскаспійському коридору Схід-Захід (Срединний коридор).

РОЗДІЛ 4. РЕАЛІЗАЦІЯ ТУРЕЦЬКОЇ СТРАТЕГІЇ В ЦЕНТРАЛЬНІЙ АЗІЇ

4.1. Інститути та механізми турецької політики в Центральній Азії

Політика Туреччини в Центральній Азії здійснюється через різні інституції та механізми як на урядовому, так і на неурядовому рівнях. Ці організації відіграють різні ролі в просуванні інтересів і цілей Туреччини в регіоні. Міністерство закордонних справ Туреччини є основним урядовим органом, відповідальним за формування та реалізацію зовнішньої політики Туреччини. Він відіграє центральну роль у формуванні взаємодії Туреччини з країнами Центральної Азії та координації дипломатичних зусиль у регіоні. Особливо важлива роль міністра закордонних справ, заяви та візити якого демонструють політичні наміри Туреччини в регіоні.

З початку правління ПСР, Абдулла Гюль обіймав посаду міністра закордонних справ Туреччини з 2003 по 2007 рік, перш ніж стати президентом Туреччини. Під час перебування на посаді міністра закордонних справ він відіграв значну роль у формуванні політики Туреччини щодо Центральної Азії. Вже в перший рік своєї каденції, у 2003 році, Абдулла Гюль відвідав Казахстан, Туркменістан та Узбекистан. Абдулла Гюль відвідав Казахстан у травні 2003 року. Під час свого візиту він зустрівся з президентом Казахстану Нурсултаном Назарбаєвим та іншими високопосадовцями, щоб обговорити двосторонні відносини та вивчити можливості для розширення економічної співпраці, зокрема в енергетичному секторі. Гюль відвідав Туркменістан у вересні 2003 року. Під час свого візиту він провів зустрічі з президентом Туркменістану Сапармуратом Ниязовим та іншими офіційними особами, щоб обговорити двосторонні відносини та економічне співробітництво, зосередившись на величезних енергетичних ресурсах Туркменістану та його потенціалі для постачання природного газу до Туреччини. Під час свого візиту в Узбекистан у жовтні 2003 року, Гюль зустрівся з президентом Узбекистану Ісламом Карімовим та іншими офіційними особами, щоб обговорити

двостороннє співробітництво в торгівлі, інвестиціях, енергетиці та інфраструктурних проектах. Вони також обговорили регіональні проблеми та шляхи посилення співпраці в рамках Ради співробітництва тюркомовних держав (Тюркська рада). Гюль знову відвідав Казахстан у березні 2004 року. Під час цього візиту він зустрівся з президентом Нурсултаном Назарбаєвим та іншими офіційними особами для подальшого зміцнення політичних та економічних зв'язків між Туреччиною та Казахстаном. Вони також обговорили енергетичні проекти та питання регіональної безпеки. В 2006 році міністр відвідав Туркменістан та Узбекистан. Будучи міністром закордонних справ, А. Гюль відіграв важливу роль в урочистому відкритті трубопроводу Баку-Тбілісі-Джейхан (BTC) у 2006 році. Трубопровід, який транспортує каспійську нафту до Середземного моря через Туреччину, є ключовим енергетичним проектом, який покращує енергетичний транзит Туреччини.

Головний ідеолог при ПСР, Ахмет Давутоглу обіймав посаду міністра закордонних справ Туреччини з 2009 по 2014 роки, і під час своєї роботи він відіграв значну роль у формуванні політики Туреччини щодо Центральної Азії. Підхід А. Давутоглу до зовнішньої політики, який часто називають «Нуль проблем із сусідами» та «Стратегічна глибина», наголошував на зміцненні відносин Туреччини з сусідніми регіонами, включаючи Центральну Азію. У вересні 2009 року Ахмет Давутоглу розпочав значне турне Центральною Азією, відвідавши Казахстан, Узбекистан, Киргизстан і Туркменістан. Під час цього туру він провів зустрічі на високому рівні з лідерами цих країн, підкресливши прихильність Туреччини зміцненню політичних, економічних і культурних зв'язків. А. Давутоглу відіграв вирішальну роль у розвитку енергетичної співпраці з Туркменістаном. У 2011 році Туреччина і Туркменістан підписали знакову угоду про збільшення експорту природного газу до Туреччини. Угода мала на меті посилити енергетичну безпеку Туреччини та зробити енергетичні ресурси Туркменістану більш доступними для європейських ринків через Туреччину. Під керівництвом А. Давутоглу Туреччина відкрила нові посольства в кількох країнах Центральної Азії,

включаючи Таджикистан і Киргизстан. Цей крок продемонстрував прагнення Туреччини до поглиблення дипломатичних зв'язків і розширення співпраці з цими країнами.

Оскільки Туреччина все більше відходила від своїх європейських і американських союзників, країна прагнула зміцнити свої партнерські відносини та мережі альянсів. В березні 2021 року міністр закордонних справ Туреччини Мевлют Чавушоглу зустрівся з кожним із своїх п'яти колег із Центральної Азії. Після відвідин Туркменістану, Узбекистану та Киргизької Республіки 5-10 березня глава турецької дипломатії прийняв свого казахстанського колегу Мухтара Тілеуберді в Анкарі 17 березня. Потім 28-30 березня він вирушив до Таджикистану. Кожна з цих можливостей служила можливістю надати світові сигнал, що Туреччину необхідно враховувати в контексті Центральної Азії.

Середньоазіатський порядок денний Мевлюта Чавушоглу справді політичний, але також комерційний та економічний. Турки прагнуть розвивати торгівлю в Центральній Азії, створюючи точки збуту для свого бізнесу та полегшуючи транзит товарів, що надходять з Китаю через виконання «Серединного коридору». 5 березня глава турецької дипломатії вибрав Ашгабат для початку свого дипломатичного туру по Центральній Азії. Як повідомляє агентство Anadolu, пріоритетом для турецької делегації були питання логістики та транспорту в Туркменістані. Після візиту до Туркменістану міністр закордонних справ Туреччини М. Чавушоглу провів три дні в Узбекистані. Він відвідав Самарканд, щоб підкреслити важливість турецько-узбецьких відносин перед тим, як продовжити поїздку до Ташкента. 7 березня М. Чавушоглу та його узбецький колега Абдулазіз Камілов урочисто відкрили нове генеральне консульство Туреччини. Це означає покращення турецько-узбецьких відносин з 2016 року, коли президент Узбекистану Шавкат Мірзієєв прийшов на посаду. На відміну від свого попередника Іслама Карімова, нинішній узбецький президент проводить відкриту

зовнішню політику, дружню щодо Туреччини та її центральноазіатських сусідів.

У 1992 році президенти шести тюркомовних держав, Азербайджану, Казахстану, Киргизстану, Туреччини, Туркменістану та Узбекистану, зустрілися в Анкарі на Першому саміті глав тюркомовних держав. 21 листопада 2008 року Стамбульська угода, підписана Туреччиною, Азербайджаном, Киргизстаном і Казахстаном, заснувала TURKPA (Парламентська асамблея тюркомовних країн) для зміцнення та розвитку міжпарламентської співпраці [15]. Механізм співпраці між тюркськими державами отримав більш інституційне підґрунтя, коли 3 жовтня 2009 року чотири держави підписали Нахічеванську угоду, яка заснувала Раду співробітництва тюркомовних держав, яка називається «Тюркська рада» або «Türk Keneşi». Алматинський саміт у 2011 році був першим із серії самітів Тюркської ради. Її роль як парасолькової організації для інших тюркських організацій співпраці, таких як Парламентська асамблея тюркомовних держав (TURKPA), Міжнародна організація тюркської культури (TURKSOY), Фонд тюркської культури та спадщини та Тюркська академія, сприяла посиленню тюркської співпраці на парламентському, культурному, академічному та науковому рівнях.

У 2010-2012 рр. Тюркська рада заснувала Тюркську академію та Фонд тюркської культури та спадщини як афілійованих партнерських організацій. Тюркська рада сприяла кращій культурній співпраці та збільшенню обсягів торгівлі між державами-членами. На саміті в Чолпан-Аті в 2018 році Угорщина отримала статус спостерігача, що зробило організацію більш помітною в західному світі [159]. На саміті в 2019 році Узбекистан став державою-членом.

8-й саміт Ради співробітництва тюркомовних держав (Тюркська рада) відбувся 12 листопада 2021 року в Туреччині під темою «Зелені технології та розумні міста в епоху цифрових технологій» на острові демократії та свободи, що неподалік від Стамбула. Саміт ознаменувався ухваленням важливих

рішень в історії організації, три з яких доречно виділити. По-перше, статус спостерігача було надано Туркменістану. Хоча тюркські держави не приховували своєї зацікавленості у приєднанні Туркменістану до організації як члена, статус Туркменістану як нейтральної держави не дозволяє йому стати повноправним членом організації. Тим не менш, в останні роки Туркменістан активно мобілізував свій статус спостерігача в багатосторонній дипломатії. У 2020 році він отримав статус спостерігача у Світовій організації торгівлі (СОТ), а у 2021 році – у Конференції із взаємодії та заходів зміцнення довіри в Азії (СІСА) [131]. По-друге, організація була перейменована в «Організацію тюркських держав» (OTS – Organization of Turkic States). Під час прес-конференції під час саміту президент Туреччини Реджеп Таїп Ердоган оголосив, що Рада буде перейменована на Організацію тюркських держав. Він висловив переконання, що ця нова назва та структура призведуть до розвитку, зміцнення та активізації діяльності організації. Перейменування Тюркської ради означає важливу та фундаментальну трансформацію [180]. Юридично відсутність терміну «організація» у назві міжнародної організації не перешкоджає її функціонуванню як міжнародної організації. Протягом останніх 12 років Тюркська рада наполегливо працювала над створенням механізмів співпраці між державами-членами в різних сферах і прагнула залучити до своєї діяльності тюркомовні держави, які не є членами. По-третє, на саміті країни-члени схвалили «Тюркське бачення світу-2040» [170].

Враховуючи процес соціальної та культурної інтеграції, що веде до політичної інтеграції під егідою OTS, колективна тюркська ідентичність і спільні культурні цінності вважаються головними рушійними силами інтеграції та колективного бачення майбутнього, викладеного в Документ Turkic World Vision-2040. Згідно з офіційним баченням, OTS передбачає кращі внутрішньоорганізаційні консультації з питань регіональної та світової зовнішньої політики, що становлять спільний інтерес у політичній сфері, а також посилення співпраці з європейськими інституціями на чолі з Вишеградською групою через внески Угорщини як країни-спостерігача. OTS

також виступає за поглиблену співпрацю в боротьбі з тероризмом, безпекою кордонів, міграцією та боротьбою зі злочинністю у сфері безпеки, а також за вільний рух капіталу, товарів і послуг, а також внутрішньорегіональні інвестиції в економічну сферу. Крім того, OTS також передбачає колективні ініціативи для підвищення економічного потенціалу в регіоні, такі як консолідація Середнього коридору, просування Зангезурського коридору, розвиток проектів стратегічної енергетичної інфраструктури та проектів в багатьох інших областях [196].

Крім того, прийнявши цей документ, сторони погодилися забезпечити ефективну співпрацю та координацію з іншими організаціями, такими як TURKSOY, TURKPA, Turkic Culture and Heritage Foundation і Turkic Academy для просування співпраці в культурній, академічній та парламентській сферах. Водночас ці організації є незалежними міжнародними організаціями, які займаються певними напрямками співробітництва. Важливо координувати відносини між цими партнерськими організаціями та OTS, перш за все, з метою підвищення рівня співпраці та розвитку відносин між тюркськими державами, що вважається основною метою OTS. По-друге, не всі країни-члени або спостерігачі в OTS сьогодні беруть участь у діяльності вищезазначених партнерських організацій. У зв'язку з цим важливо, щоб діяльність цих партнерських організацій координувалася в рамках єдиної структури, а саме OTS.

В рамках OTS перспективною є Рада міністрів закордонних справ (CFM) у відповідних випадках або ситуаціях. Очікується, що в майбутньому організація проводитиме зустрічі CFM, присвячені питанням безпеки, з метою ухвалення підсумкових документів, які представляють колективну позицію держав-членів. Такий підхід означає значний крок до практичної співпраці тюркських держав у сфері безпеки.

Конкретний приклад такого підходу можна було побачити під час позачергової зустрічі міністрів закордонних справ OTS 27 вересня 2021 року в Стамбулі, ініційованої міністром закордонних справ Туреччини Мевлютом

Чавушоглу. Під час зустрічі міністри обмінялися думками щодо ситуації в Афганістані та її регіональних і глобальних наслідків. Вони також поділилися своїми оцінками щодо стабілізаційних зусиль, гуманітарних зусиль міжнародної спільноти в Афганістані, створення інклюзивної адміністрації, координації для запобігання перетворенню Афганістану на притулок для тероризму, заходів проти ризику збільшення нелегальної міграції з Афганістану та забезпечення захисту прав людини для усіх.

11 січня 2022 року було скликано позачергову онлайн-зустріч міністрів закордонних справ щодо заворушень у Казахстані та спроб порушити конституційний лад країни. Під час цієї зустрічі М. Чавушоглу наголосив на нагальності просування політичної та економічної інтеграції в рамках OTS. Він посилався на «Turkic World Vision-2040» і підкреслив важливість безпеки та стабільності як основних передумов для розвитку та співпраці. У зв'язку із загостренням ситуації президент Касим-Жомарт Токаєв обійняв посаду голови Ради безпеки Казахстану та звернувся за військовою підтримкою до держав-членів Організації Договору про колективну безпеку (ОДКБ) для проведення антитерористичної операції на основі відповідних статей договору. Ці події показують, що безпекова співпраця між державами-членами організації ще не вийшла на повністю багатосторонній рівень. Натомість країни-члени, як правило, віддають перевагу двосторонньому співробітництву в галузі безпеки, масштаби якого значно відрізняються. Наприклад, співробітництво у сфері безпеки між Туреччиною та Азербайджаном не можна порівняти з співробітництвом між Туреччиною та Казахстаном чи Киргизстаном. Тісне партнерство у сфері безпеки між Туреччиною та Азербайджаном було очевидним під час 44-денної війни в Нагірному Карабасі, де вони діяли разом як союзники. М. Чавушоглу підкреслив, що Туреччина надала підтримку Азербайджану як на полі бою, так і в дипломатичних дискусіях.

З розпадом Радянського союзу, Туреччина вирішила надати допомогу новим республікам, що призвело до створення Агентства міжнародного розвитку та співробітництва Туреччини (ТІКА). Спочатку ТІКА була створена

для надання допомоги Туреччини новим незалежним державам Центральної Азії. Однак сьогодні організація має ширші цілі, спрямовані на підтримку різних аспектів, таких як регіональна стабільність, економічні та політичні реформи, регіональна та глобальна інтеграція, двосторонні відносини та енергетична співпраця. У 2005 році приблизно 50 відсотків допомоги Туреччини Узбекистану було спрямовано на соціальну інфраструктуру, тоді як у Туркменістані це співвідношення становило 40 відсотків, у Киргизстані – 63 відсотки, у Таджикистані – 82 відсотки, у Казахстані – 58 відсотків [118]. ТІКА виконує багато функцій, включаючи надання власного бюджету допомоги, управління допомогою від інших державних міністерств (наприклад, Міністерства освіти), координацію допомоги з неофіційних джерел моніторинг комерційних партнерств. Згодом допомога регіону Центральної Азії зменшилася у відсотках від загальної допомоги Туреччини в усьому світі, приділяючи все більше уваги Африці та регіону MENA. Наприклад, у 1992 році майже вся допомога Туреччини була спрямована на Середню Азію. До 2005 року 55 відсотків проектів ТІКА здійснювалися в країнах Кавказу та Центральної Азії, але в 2010 році цей показник знизився до 36 відсотків [63]. Допомога регіону під керівництвом уряду ПСР нижча, ніж за попереднє десятиліття, що викликає запитання щодо відновлення інтересу Туреччини до регіону.

4.2. Роль двосторонніх відносин із центрально-азійськими державами у реалізації регіональної стратегії Туреччини

Прихід ПСР до влади показав, що турецький уряд почав ставитися до своїх тюркських «братів» більш практичним чином. Туреччина надала перевагу двостороннім відносинам та інвестуванню в певні економічні сфери центральноазійських республік, а не участі у великих регіональних форумах.

Завдяки двосторонній співпраці Туреччина може просуватися в різних галузях економіки та вирішувати окремі питання безпеки. За винятком Туркменістану, який нібито займає нейтральну позицію, усі республіки

Центральної Азії та Туреччина підписали документи Ради стратегічної співпраці високого рівня та Угоди про стратегічне партнерство, які в основному використовуються для управління двостороннім співробітництвом.

Казахстан є країною, де взаємини між Туреччиною та країнами Центральної Азії досягли найвищого рівня розвитку та стабільності. Цьому послугувала політична стабільність правління нацією Нурсултана Назарбаєва від незалежності до весни 2019 року, коли К.-Ж. Токаєв став президентом Казахстану, а також спроби Н. Назарбаєва повернути тюркську самобутність Казахстану.

Интерес до Казахстану та тісна дружба між Р. Т. Ердоганом і Н. Назарбаєвим істотно вплинули на зростання двосторонньої співпраці. Плани ПСР щодо Центральної Азії вперше були реалізовані з Казахстаном після виборів 2007 року. Після підписання Угоди про стратегічне партнерство під час візиту Президента Казахстану Назарбаєва у жовтні 2009 року двосторонні відносини були підведені до статусу стратегічного партнерства. Крім того, Нахічеванський договір, який був підписаний того ж року за допомогою Н. Назарбаєва та Р. Т. Ердогана, надав Раді тюркомовних країн офіційну ідентичність.

Найзначніші зусилля для покращення зв'язків між двома країнами були зроблені в 2012 році. Під час візиту на той час прем'єр-міністра Р. Т. Ердогана до Астани в травні 2012 року було досягнуто домовленості про Раду стратегічної співпраці високого рівня (YDSK). Її програма включала 14 інвестиційних проектів на загальну суму 1,5 млрд доларів США [104]. Між двома країнами була побудована залізнична мережа Жезказган-Бейнеу із залізницею Ахалкалакі (Грузія)-Карс (Туреччина). У підсумку обидві сторони можуть позитивно оцінити виконання трирічної програми. У 2014 році товарообіг між двома країнами досяг 3,5 мільярдів доларів США [104].

Друге засідання YDSK відбулося 15–17 квітня 2015 року під час візиту Р. Т. Ердогана до Казахстану в якості президента разом із групою із семи міністерств, вищих урядовців та бізнесменів. Стратегічні відносини з

Казахстаном були формалізовані через систему YDSK. Після другого засідання, відбувся казахстансько-турецький бізнес-форум, в якому взяли участь понад 400 представників компаній, а також представники уряду та бізнесу. На бізнес-форумі було підписано 19 проектів на загальну суму 800 мільйонів доларів США. Після саміту співпраця двох країн значно зміцнилася завдяки поглибленим економічним переговорам. Між Казахстаном і Туреччиною вже реалізовано 35 інвестиційних проектів вартістю 3,4 млрд доларів [104].

З метою розширення масштабів економічного співробітництва обидві країни прийняли подальшу ініціативу, відому як Нова синергічна спільна економічна програма, а також ратифікували протокол Плану дій на 2017-2020 роки під час 10-ї сесії Міжурядової спільної економічної програми між Туреччиною та Казахстаном. Уряд Казахстану висловив бажання залучати інвестиції та знання в ключових секторах, визначених у його державних програмах. Нова синергія продовжувала співпрацювати з відомими турецькими конгломератами і включала портфолію з 26 підприємств, що охоплювали такі сфери, як текстиль, сільське господарство, туризм і харчова промисловість.

Також не менш важливим є проведення бізнес форумів та заохочення турецьких інвестицій. В березні 2022 року у столиці Казахстану в рамках робочого візиту віце-президента Турецької Республіки Фуата Октя відбулася казахстансько-турецька бізнес-конференція. Понад 250 лідерів промисловості, урядових організацій і недержавного сектора з двох країн відвідали зустріч. Метою заходу стало створення форуму для вивчення потенціалу торговельної та інвестиційної співпраці між Казахстаном і Туреччиною, а також для сприяння діловим відносинам між цими двома країнами. Наразі у Казахстані функціонує понад 3700 фірм з турецьким фінансуванням. Загалом спільно реалізовано 58 значущих проектів на загальну суму майже 2 мільярди доларів. Інфраструктура, харчова промисловість, фармацевтика, гірничо-металургійний сектор та інші галузі промисловості успішно розпочали

проекти. Є 55 перспективних ініціатив вартістю понад 1 мільярд доларів, які також розробляються спільно, і є 27 проектів вартістю приблизно 2,5 мільярда доларів, які знаходяться на стадії виконання [113].

В обмін на турецькі споживчі товари та будівельні матеріали Казахстан забезпечує Туреччину сировинними ресурсами, включаючи зерно, нафту та природний газ, а також метали. Туреччина організувала «Національний день Туреччини» під час міжнародної виставки ЕХРО-2017, яка проходила в Казахстані в 2017 році. Крім того, жителі країн, де Казахстан не має представництва, можуть отримати візові послуги через турецькі посольства в Латинській Америці та Африці.

Казахстан був першою країною, яка заявила про свою підтримку Туреччини та уряду ПСР після спроби державного перевороту 15 липня 2016 року. А 5 серпня Назарбаєв здійснив візит, який мав вирішальне значення для того, щоб висловити свою підтримку Туреччині. Цей жест можна розглядати як продовження зв'язків з Казахстаном у плідному та довгостроковому напрямку з ПСР. Ердоган висловив вдячність Казахстану за зусилля доброї волі під керівництвом Назарбаєва. Незважаючи на створення навчальних закладів, заснованих послідовниками Фетхуллаха Гюлена, який вважається лідером повстанців, Казахстан вирішив підтримати ПСР.

Узбецько-турецькі відносини залишалися відносно неактивними до 2016 року через ізоляціоністську політику, якої дотримувався тодішній президент Іслам Карімов. І. Карімов обережно ставився до будь-яких міжнародних організацій, форумів чи угод, які потенційно могли б обмежити його автономію у прийнятті суверенних рішень. Приймавши модель імпортозаміщення, контролюючи ціни та запровадивши валютні обмеження, режим підтримував певну економічну стабільність, але обмежував можливості для населення.

Узбекистан виступав як держава з відносно закритим режимом, де відзначалася сильна державна мобілізація та контроль. Президент І. Карімов надавав перевагу встановленню багатосторонніх відносин для конкретних

проектів. Зокрема, можна відзначити його тісну співпрацю зі Сполученими Штатами у питаннях боротьби з терористичними мережами в Афганістані, а також спільні зусилля з розміщення корейських та американських автомобільних підприємств для підсилення внутрішнього потенціалу країни. Проте іноземні інвестиції залишалися обмеженими та недостатніми. Стосовно Туреччини, виникли підвищені сумніви, що були спричинені прийняттям в Туреччині відомого опозиціонера Мухаммеда Саліха.

Туреччина відмовила у видачі двох підозрюваних, мотивуючи це стурбованістю щодо недостатньо справедливого судового розгляду. Це рішення призвело до того, що узбецька влада ввела візовий режим та припинила співпрацю з Турецьким агентством співробітництва та координації (ТІКА). У 2005 році насильницька реакція узбецького уряду на мирні протести в Андижанській області призвела до напруги. Туреччина засудила дії Узбекистану під час цих подій, виступивши від імені ООН. В результаті Узбекистан утримався від участі в ініціативах, які очолювала Туреччина, зокрема, відмовився від участі в Тюркській раді у 2009 році. Цей розрив зв'язку призвів до того, що турецьких лідерів було виключено зі спільних зустрічей в Узбекистані, таких як зустрічі TURKSOY.

У 2012 році почалася відлига напруженості між Узбекистаном і Туреччиною, яка ознаменувалося розмовою між міністром закордонних справ Туреччини та його узбецьким колегою в ООН. Ця взаємодія призвела до розробки плану співпраці з 2013 по 2015 рік. Згодом шляхи двох президентів перетнулися під час Олімпійських ігор у Сочі 2014 року, що зрештою спонукало Туреччину знову надіслати свого посла в Узбекистан. Контекст двосторонньої співпраці набув значення після терактів у 2016 році, коли громадяни Узбекистану були причетні до нападів як на аеропорт Стамбула, так і на нічний клуб Рейна [188]. Реагуючи на ці критичні інциденти, президент Р. Т. Ердоган відвідав Ташкент в 2016 році. Незважаючи на розбіжності в політичних перспективах, торгівля між Узбекистаном і Туреччиною тривала.

Послідовний експорт Узбекистану бавовни до Туреччини зміцнив його позицію як п'ятого за величиною торгового партнера Туреччини.

У 2016 році, після смерті І. Карімова, під керівництвом нового президента Шавката Мірзієєва відбулася чітка зміна підходів, яка охопила як внутрішній прогрес, так і глобальні зв'язки. Офіційний візит президента Шавката Мірзієєва до Туреччини в жовтні 2017 року став важливим моментом. Він підкреслив відсутність взаємної підтримки, яка стала очевидною протягом двох десятиліть перерви [71]. Його слова втілювали прагнення відродити колись глибокий зв'язок між двома країнами. Ця зміна в перспективі швидко спричинила посилення двосторонніх зв'язків.

Туреччина, у своїх зусиллях, відновила співпрацю з Турецьким агентством міжнародного співробітництва та координації (ТІКА), зміцнюючи зв'язки через його підтримку лідерства Узбекистану в контексті президентства турків та споріднених громад (УТВ). У сфері дипломатичного співробітництва спрощення Узбекистаном візового процесу для громадян Туреччини відбувалося паралельно із запровадженням Туреччиною системи спрощення візового режиму для населення Узбекистану. Цей альянс розширився, щоб охопити зв'язки з різними організаціями, включаючи Управління у справах релігії, Раду вищої освіти (ҮӨК), Інститут Юнуса Емре та Офіс громадської дипломатії.

Загалом понад 700 турецьких компаній взялися за проекти в Узбекистані, успішно завершивши понад 100 проектів на суму 1 мільярд доларів США. Турецький Ексімбанк відіграв важливу роль у наданні кредитів Національному банку Узбекистану, забезпечуючи вирішальне фінансування для лібералізації економіки. Хоча успіхи, досягнуті за останні два роки, можуть не відповідати широкому співробітництву Узбекистану з Китаєм, яке включає понад 100 угод на суму 20 мільярдів доларів, важливо відзначити різкий контраст з економічними відносинами двадцятирічної давності. В економічному секторі дві країни підписали понад 50 угод на суму 3 мільярди доларів США [30].

15 травня 2017 року Р. Т. Ердоган і Ш. Мірзієєв провели другу зустріч на саміті в Пекіні за китайською ініціативою «Один шлях – один пояс». Обидві сторони зосередилися на ініціативах щодо співпраці в різних сферах, включаючи комерцію, інвестиції та туризм, які, за прогнозами, складають близько 2 мільярдів доларів.

Участь Узбекистану в Раді співробітництва тюркомовних країн і створення Ради стратегічного співробітництва високого рівня продемонстрували трансформацію в політичній сфері, започатковану Ш. Мірзієєвим. Угода між двома країнами щодо трудових мігрантів спонукала узбецьких громадян переорієнтувати свою трудову діяльність з російського на турецький ринок праці. Діяльність турецької агенції з надання допомоги ТІКА пожвавилася завдяки цій політичній позиції, ініціювавши понад 700 проектів в Узбекистані до 2018 року. Співпраця поширилася на низові проекти на міському рівні. У вересні 2019 року мери Ташкента та Анкари зустрілися, щоб підписати угоду про співпрацю, засновану на братських зв'язках, що зрештою сприяло запуску понад 30 проектів на загальну суму 3,5 мільярда доларів [116].

Емоційний резонанс слів Мірзієєва під час вищезгаданого візиту підкреслив відродження давніх зв'язків між народами. У дипломатичному, економічному та політичному планах обидві країни зробили значний крок у пожвавленні партнерства, розвитку співпраці в різних сферах. Таким чином, зміна керівництва в Узбекистані стала переломним моментом у його відносинах з Туреччиною.

Туреччина є першою у визнанні суверенітету Туркменістану після розпаду СРСР, встановивши дипломатичні відносини через урочисте відкриття свого посольства в цій країні. Це визнання було доповнено приєднанням Туреччини до політики нейтралітету Туркменістану. Однак відносини зазнали турбулентності через непослідовну зовнішню політику С. Ніязова, виклики, з якими стикалися турецькі громадяни в Туркменістані, і невдалі спроби Туреччини виступити посередником у непорозуміннях між Азербайджаном і Туркменістаном. Політичний клімат «охолонув», оскільки

спроби примирити обидві нації занепали. Проте після відходу С. Нізова в грудні 2006 року відносини почали відроджуватися під керівництвом президента Гурбангулі Бердимухамедова. Примітно, що прогрес їхніх зв'язків підкреслюють взаємні візити на високому рівні з 2010 року.

У квітні 2014 року рішення президента Абдулли Гюля відвідати Туркменістан і наступний офіційний візит президента Туркменістану до Туреччини в червні того ж року ознаменували значний поворотний момент. Під час останнього візиту президент Туркменістану взяв участь у 2014 році у четвертому засіданні Турецької ради, підкреслюючи поглиблення відносин. Крім того, Г. Бердимухамедов був присутній на інавгурації президента Р. Т. Ердогана в серпні 2014 року, що свідчить про активізацію стосунків між двома країнами.

Р. Т. Ердоган під час свого першого офіційного візиту до регіону Центральної Азії в якості президента відвідав Туркменістан у листопаді 2014 року, інтенсивно обговорюючи шляхи посилення взаємних економічних зв'язків і збагачення їхніх уже встановлених культурних контактів. Згодом Г. Бердимухамедов тричі відвідав Туреччину в 2015 році, відзначаючи 100-річчя святкування Чанаккале та 6-го міжнародного турецько-туркменського форуму. Слід зазначити, що президент Ердоган взяв участь у конференції «Політика нейтралітету: міжнародне співробітництво заради миру, безпеки та розвитку», яка відбулася в Ашгабаті в грудні 2015 року на відзначення 20-ї річниці нейтралітету Туркменістану [194].

Туреччина створила тристоронній механізм, спрямований на вирішення суперечок навколо родовищ в Каспійському морі між Туркменістаном і Азербайджаном. У рамках цього в 2012 році колишній міністр енергетики Танер Йилдіз вів переговори з відповідними міністрами Азербайджану та Туркменістану. Згодом було ініційовано серію тристоронніх зустрічей. Інавгураційний раунд відбувся в травні 2014 року в Баку, а потім друга зустріч в Ашхабаті 25 січня 2015 року. Третя зустріч відбулася в Анкарі 28 серпня 2015 року, де Туреччина відігравала активну посередницьку роль. Цей

тристоронній процес переговорів, якому сприяла посередництво Туреччини, є надзвичайно важливою спільною спробою у вирішенні проблем.

Візит Г. Бердимухамедова до Туреччини 3-4 березня 2015 року призвів до пропозиції підняти тристоронній механізм із зустрічей на рівні міністрів закордонних справ до зустрічей на високому рівні. Такий підхід знайшов резонанс. Подальшим зміцненням зв'язків став офіційний візит Г. Бердимухамедова до Баку 8 серпня 2017 року, який завершився підписанням угоди про стратегічне партнерство та співпрацю між двома сторонами.

Синергія між Азербайджаном і Туркменістаном має значні переваги для Туреччини. Вирішення проблеми і зближення цих тюркських націй уздовж західного та східного узбережжя Каспійського моря відкриє для Туреччини шляхи з'єднання з Центральною Азією та іншими азіатськими регіонами. Отже, геополітичне значення Туркменістану для Туреччини поширюється на диверсифікацію джерел енергії, безпеку попиту та постачання енергії та полегшення доступу до азіатських ринків через Каспійське море. Започаткування Туреччиною тристороннього механізму вирішення прикордонної суперечки між Туркменістаном та Азербайджаном навколо родовища Достлук продемонструвало її прагнення сприяти співпраці. Перехід від зустрічей на рівні міністрів до зустрічей на вищому рівні означає зростаюче значення цих переговорів. Цей механізм має стратегічне значення для Туреччини не лише з точки зору регіонального зв'язку, але й у диверсифікації джерел енергії та зміцненні енергетичної безпеки.

Можна зазначити, що раннє визнання Туреччиною Туркменістану, а потім дипломатична взаємодія, заклали основу для багатогранних відносин, які визначаються взаємною повагою та спільною спадщиною. Стикаючись з труднощами протягом багатьох років, їхні зв'язки поновилися завдяки постійним візитам на високому рівні, зміцненню економічних, політичних і культурних зв'язків.

Ключовий зрушення у двосторонніх відносинах з Киргизстаном відбувся в 2010 році після двох киргизьких революцій. Призначення лідера

опозиції Алмазбека Атамбаєва прем'єр-міністром тимчасового уряду 7 квітня 2010 року стало значним поворотним моментом. Згодом відносини між Туреччиною та Киргизстаном піднялися на новий рівень. Один із перших офіційних візитів А. Атамбаєва був до Туреччини, де він шукав допомоги від Р. Т. Ердогана в зусиллях зі стабілізації після революції. Рішення новообраного президента Сооронбая Джеєнбекова зробити Туреччину своїм першим міжнародним напрямком після його інавгурації у 2017 році ще більше підкреслює зміну геополітичних пріоритетів. Спільні політичні механізми, такі як Рада стратегічного співробітництва високого рівня та бізнес-форуми Туреччини та Киргизстану, сприяють посиленню економічного та культурного співробітництва. Примітно, що на першому засіданні Стратегічної ради Туреччина «пробачила» Киргизстану борг у розмірі 51 мільйона доларів США та надала додаткові 10 мільйонів доларів [112]. Туреччина також планувала створити в Киргизстані заклади турецької військової академії. Ці платформи надали обом країнам можливості для зміцнення економічних зв'язків і культурного обміну, що веде до взаємної вигоди. Одним із найважливіших результатів цієї зустрічі стало рішення про скасування візового режиму між двома країнами [192].

На той час прем'єр-міністр Р. Т. Ердоган та члени його уряду відвідали Киргизстан у квітні 2013 року. Крім того, протягом багатьох років киргизько-турецькі відносини зазнавали динамічних змін і впливів. Зміна геополітичного ландшафту та різні політичні позиції ключових гравців зіграли вирішальну роль у формуванні траєкторії цих відносин.

Друге засідання YDSK було проведено в Киргизстані з 9 по 11 квітня 2013 року, коли там перебували Р. Т. Ердоган та інші члени її адміністрації. Третя зустріч під головуванням Р. Т. Ердогана та А. Атамбаєва відбулася 3 червня 2014 року в Туреччині. У зв'язку з цим Киргизстан отримав фінансову допомогу від Туреччини під час V конференції Турецької ради для планування Всесвітнього турецького спортивного саміту та будівництва Центру культури кочівників [192].

Однак позитивний імпульс, який спостерігався на початку 2010-х років, зіткнувся з проблемами у зв'язку зі зміною геополітичних обставин. Приєднання президента Киргизії А. Атамбаєва до Росії під час російсько-турецької кризи ознаменувало відхід від попередньої теплоти у киргизько-турецьких відносинах. Це геополітичне зміщення підкреслило складність зовнішньополітичних міркувань Киргизстану, оскільки регіональна та глобальна динаміка вплинула на його взаємодію з Туреччиною.

Крім того, наслідки спроби державного перевороту в Туреччині 15 липня принесли додаткову напругу у відносини. Твердження турецьких офіційних осіб про причетність ФЕТО до державного перевороту в Киргизстані та бездіяльність установ, афілійованих з ФЕТО, погіршили довіру між двома країнами. Ці події показали, як внутрішні та зовнішні чинники можуть впливати на двосторонні зв'язки.

Розвиток киргизько-турецьких відносин підкреслює складну взаємодію між геополітичними змінами, внутрішніми міркуваннями та регіональною динамікою. Початковий оптимізм і співпраця, які спостерігалися на початку 2010-х років, наштовхнулися на перешкоди через зміни пріоритетів зовнішньої політики Киргизстану та зміни геополітичних реалій. Киргизько-турецькі двосторонні зв'язки також залежать від взаємодії Киргизстану з основними глобальними зацікавленими сторонами, такими як Сполучені Штати, Китай і Росія. У країні є дві російські військові бази, які мають значний вплив. Крім того, багато киргизьких громадян вибирають трудову міграцію до Росії через спільні мовні та культурні особливості, тим самим зміцнюючи вплив Росії. Китай також має значну присутність, реалізуючи варті уваги інфраструктурні проекти та пропонуючи адаптовані умови оплати, вигідні Киргизстану. Росія та Китай виступають основними партнерами Киргизстану з імпорту, що обмежує участь турецьких інвесторів у великих підприємствах.

У цьому регіоні взаємодія між Туреччиною і Таджикистаном формується завдяки низці факторів, як внутрішніх, так і зовнішніх. Внутрішні розколи в Таджикистані також спонукали його керівництво домагатися

допомоги Туреччини в управлінні діячами опозиції, які шукали притулку в Туреччині після свого від'їзду з рідної країни. Таджикицька мова не є частиною тюркської мовної сім'ї, що є перешкодою для таджицьких трудових мігрантів, часто змушуючи їх від'їздити до сусідніх країн, таких як Росія та Казахстан, у пошуках сезонної роботи. Постійність викликів, таких як торгівля наркотиками та повстання, ще більше підриває внутрішню згуртованість нації. Варто зазначити, що хоча між цими двома країнами існує політичне партнерство, головний напрямок їхніх зусиль спрямовано на зміцнення економічних зв'язків, які їх пов'язують.

Дві країни ведуть активну торгівлю, Туреччина стала четвертим за величиною торговим партнером Таджикистану [52]. Таджикистан переважно експортує до Туреччини бавовну та алюміній, а імпортує текстиль та різноманітні споживчі товари. Таджикистан також вивчає можливість залучення значних турецьких будівельних фірм до участі на місцевому ринку, охоплюючи як інфраструктурні проекти, так і споживчий сектор. Через активне економічне співробітництво, обидві країни офіційно оформили свою співпрацю шляхом створення таджицько-турецької міжурядової комісії з економічного співробітництва, яка збиралася десять разів з моменту її заснування, останнє засідання відбулося в Анкарі в 2018 році. Вони також визнали необхідність перегляду існуючої двосторонньої Угоди про взаємне заохочення та захист інвестицій [190].

Турецьке агентство співробітництва та координації (ТІКА) у Таджикистані спонсорувало понад 300 проектів, особливо в медицині [89]. У 2013 році, незважаючи на внески понад п'яти мільйонів сомоні у вигляді податків до державного бюджету, ліцей «Шалола» змінив статус у 2015 році. Ліцеї перетворено на школи для обдарованих дітей. Причиною цієї зміни було те, що «Шалола» була пов'язана з «Хізматом» руху Гюлена [9].

Крім того, інтенсивні курси турецької мови проводяться в центрі TOMER при посольстві Туреччини в Душанбе. Проте таджицько-турецьке

співробітництво в галузі освіти не таке широке. Мовна неоднорідність між країнами певною мірою знизилася попит на турецькі школи в країні.

4.3. Вплив Туреччини на формування регіональної підсистеми міжнародних відносин

Регіоналізм можна визначити в контексті міжнародних відносин як вираження спільної ідентичності та мети. Це поєднується зі створенням і впровадженням інституцій, які виявляють регіональну ідентичність і формують діяльність у цьому конкретному регіоні.

Регіони слід розуміти як результат історичних процесів, які піддаються різноманітним впливам. Фактори, що формують регіони, можуть виникати всередині самого регіону або з зовнішніх джерел. Для аналітичних цілей ми можемо виділити чотири етапи цього процесу: територіальне формування, яке передбачає визначення кордонів регіону як гнучких, так і жорстких; символічне формування, що включає використання імен та інших символічних елементів; інституційне формування, де інституції відіграють роль у створенні та збереженні регіональних характеристик; утвердження ідентичності регіону як невід'ємної частини регіональної системи та суспільної свідомості. Таким чином, регіон набуває чіткої «ідентичності».

Деякі подальші аналітичні відмінності допомагають концептуалізувати «ідентичність» регіонів, зрозуміти регіональні наративи ідентичності та – що навіть важливіше – досліджувати ідентичності емпірично. Ідентичність регіону відноситься до таких особливостей природи, культури та мешканців, які відрізняють регіон від інших. З іншого боку, можна аналітично виділити регіональну ідентичність мешканців, тобто ототожнення людей з регіоном. Це те, що часто називають регіональною свідомістю. Люди, про яких йдеться, можуть жити в регіоні або поза ним. Регіональна свідомість є ієрархічним явищем, але не неминуче зафіксованим на певних існуючих регіональних рівнях, і це може базуватися на природних або культурних елементах, які були

класифіковані, часто стереотипно, регіональними активістами, установами чи організаціями як складові ідентичності регіону [154].

Усі регіони мають не лише територіальну форму (розпливчасті чи більш чіткі межі), але й символічну форму, яка проявляється в соціальній практиці, яка виробляє та відтворює регіон і яка використовується для побудови наративів ідентичності та для символізації регіону. Назва регіону – яка часто є результатом політичної чи культурної боротьби – та численні інші символи (герб, пісні, певні культурні та природні об'єкти, міфи) можуть мати вирішальне значення, і їх значення також можуть змінюватися в різних просторових масштабах. Конкретна інституційна форма, низка інституцій та інституційних практик, які використовуються для підтримки територіальної та символічної форм, також є ключовим елементом у процесі розбудови регіону. Інституційна сторона проявляється також у таких елементах, як політичне представництво, практика планування, управління та місцеві форми соціальної політики, системи освіти, асоціації, що діють у громадянському суспільстві, місцеві та регіональні ЗМІ, навіть література та романи. Очевидно, що соціальні практики та свідомість людей просто стають певним чином «регіоналізованими» в різних просторових масштабах у таких практиках. Відносини влади є частиною цієї складності. Хоча ці інституції часто є вирішальними у виробничих і відтворювальних відмінностях між регіонами та різними соціальними групами («ми», «вони»), вони цілком можуть бути розташовані за межами регіону. Історичні елементи та міфотворчість можуть бути тут вирішальними також.

Закінчення холодної війни призвело до нової хвилі регіоналізму, коли держави відчували себе менш обмеженими біполярними поділами. Туреччина знайшла можливість заповнити вакуум влади в Центрально-Азіатському регіоні, залишеному Радянським Союзом.

Приблизно в цей час Джозеф Най виступив із концепцією м'якої сили. Най стверджував, що «...визначення влади втрачає акцент на військовій силі та завоюваннях, які відзначали попередні епохи. Фактори технології, освіти та

економічного зростання стають більш значущими в міжнародній владі, тоді як географія, населення та сировина стають дещо менш важливими» [138, с.154]. Крім того, держави, які використовують «м'яку силу», можуть зустріти менший опір їхнім бажанням. Якщо культура та ідеологія держави є привабливими та менш загрозливими, інші держави можуть бути більш схильні прийняти їх і наслідувати.

Якщо до розпаду Радянського союзу, Центральна Азія визначалась як регіон лише географічно, то після розпаду та з поширенням впливу Туреччини та нарративу про тюркський світ, регіональна система отримала ідеологічну основу. Коли розпався СРСР, Туреччина поспішила підтримати нові незалежні країни Центральної Азії. Унікальна привабливість Туреччини для киргизів, казахів, узбеків і туркменів полягає в тому, що, як і всі країни Центральної Азії, крім Таджикистану (який лінгвістично та культурно близький до Ірану), вони бачить і є частиною загальної тюркської цивілізації. Ідея союзу тюркських країн існує вже більше століття і набула нового імпульсу після появи в Центральній Азії нових тюркомовних країн. Концепція тюркського націоналізму в чистому вигляді, пантюркізм, розглядалася як загроза як Російською імперією, так і Радянським Союзом, тому ніколи не існувало єдиного Туркестану, що об'єднує тюркські народи Середньої Азії: територія розпалася на дрібніші етнічні республіки, які були ізольовані від Туреччини.

Одним із можливих підходів до змістовного наповнення поняття «тюркський світ» може вважатися концепція, що розгортається на основі ознаки територіальності, тобто виходячи з території розселення тюркомовних народів. Ця концепція, що була керівною для турецьких політиків часів дезінтеграції Радянського Союзу залишається такою і сьогодні. Якби такий коридор був створений, він потенційно міг би забезпечити Туреччині альтернативний шлях до Центральної Азії в обхід Ірану. Причина в тому, що Туреччина та Азербайджан вже мають тісні політичні, культурні та економічні зв'язки, а створення Зангезурського коридору сприяло б безперервному сухопутному шляху з Туреччини до Азербайджану, а отже, до Центральної

Азії. Карта «тюркського світу» продемонструвала, як Зангезурський коридор з'єднав Туреччину з Центральною Азією, яку 17 листопада 2021 року подарував лідер парламентської Партії національного руху Туреччини Девлет Бахчелі президенту країни Р. Т. Ердогану [59].

Поняття «тюркський світ» пов'язане зі зверненням до мовної ідентичності. Мова є одним із загальновизнаних індикаторів самоідентифікації для людей. С. Хантінгтон, який виділив тюркську субцивілізацію в рамках ісламської цивілізації, відзначав мову як важливу ознаку цивілізаційної ідентичності [101]. Однак у міжнародній політиці територія тюркського світу має бути обмежена територіями держав, де офіційною мовою визнана тюркська. Казахстан, Киргизстан, Туркменістан та Узбекистан можна розглядати як частину тюркського світу у Центральній Азії.

Один із основних мотивів турецької політики у тюркомовному просторі полягає у прагненні підвищити ступінь тотожності тюркських мов. Цей процес починається з переходу з кирилиці на латиницю та далі до загального алфавіту. Незважаючи на значні труднощі, таких кроків може бути досягнуто. У результаті керівниками радянського Казахстану та Туреччини було запущено процес формування «тюркського світу» у міжнародно-політичному просторі, причому тюркська мовна близькість стала його рушійною силою.

Після трьох хвиль реформи алфавіту політика латинізації в Центральній Азії більше століття залишалася в центрі національних, соціальних і політичних питань. Започаткований першими поколіннями тюркських інтелектуалів проект латинського алфавіту був задуманий як відхід від ісламського минулого та крок до соціально-культурного відродження тюркських народів Російської імперії. Парадоксально, але ця емансипаційна місія розвивалася протягом першого десятиліття радянського режиму. Кількість прихильників латинізації зросла останніми роками із зростанням казахського націоналізму. Державні чиновники знову підняли ідею переходу на латиницю в 2002 році, але лише в 2007 році тодішній президент Н. Назарбаєв зайнявся цим питанням. Пройшли роки і нарешті, в 2017 році Н.

Назарбаєв видав указ про створення нового алфавіту для казахської мови на основі латинського алфавіту — крок, який російська держава визнала тривожним. Тим часом, Киргизстан докладав небагато зусиль для латинізації. Хоча таке ставлення можна простежити до російського населення країни, вплив російської держави також відіграє певну роль.

Для прискорення процесу досягнення мовної єдності тюркських держав і переходу до єдиного алфавіту була створена «Комісія спільного алфавіту». Рішення були прийняті на «Майстерні спільного алфавіту тюркського світу» — заході, що відбувся в Бурсі в 2022 році в річницю Дня мови, і ці рішення були представлені Організації тюркських держав (OTS). Семінар пройшов під головуванням голови Асоціації турецької мови (ТДК) Гюрера Гюльсевіна за участю Біналі Ілдірима, голови Ради старійшин OTS та заступника голови ПСР [195]. За словами керівника Міжнародної тюркської академії, тюркські мови — це група близькоспоріднених мов, які утворюють мовну сім'ю в межах алтайської мовної групи, яка об'єднує нації, що поширюються на трьох континентах.

Важливою причиною формування регіону також слід вважати ідеологію тюркізму. Спільна історія, мова, культура та географія, що поділяються тюркськими державами, роблять тюркський світ колективною ідентичністю та цінністю, а не просто спільнотою із загальними інтересами. Коріння ідеї створення спільної спільноти в тюркському світі сягає XIX ст. через вже існуючі колективні ідентичності та цінності, на цій спадщині тюркські держави об'єднуються на принципах суверенної рівності та розуміння спільної долі на самітах глав держав тюркомовних країн з 1992 року. Якщо «паносманізм» може відображати минулу могутність Османської імперії, то «пантюркізм» викликає більше складність у зовнішній політиці Туреччини. «Пантюркізм» — це ідеологічний напрям, який базується на ідеї об'єднання тюркських націй під керівництвом Туреччини з метою створення держави Великий Туран. Туреччина прагне реалізувати свої інтереси шляхом комбінування різних елементів, таких як пантюркізм, неоосманізм та

панісламізм, залежно від обставин та періоду часу. Історичне минуле, загальні культурні та релігійні цінності і сьогодні виступають потужним фактором зближення тюркських держав і народів. Така стратегія включає використання національних, імперських та релігійних факторів, що дозволяє Туреччині гнучко вести свою зовнішню політику та знаходити оптимальні шляхи для досягнення своїх цілей.

Голова Національної розвідувальної організації Туреччини Хакан Фідан вказував на повільне виживання у суспільній свідомості своєї країни пантюркістського стереотипу про те, що всі тюркські народи говорять на різних діалектах турецької мови і, отже, є етнічними турками. Аж до середини 2000-х років, за його словами, терміни «казахські турки» та «узбецькі турки» використовувалися в наукових та офіційних публікаціях, а мовний та етнічний фактори визначали специфіку її зовнішньополітичного дискурсу [87].

На початку 2010-х років культурний фактор пантюркізму для Туреччини став одним із важливих елементів її зовнішньої політики щодо Центральної Азії. Шляхом об'єднання пантюркізму, неоосманізму і панісламізму Туреччина прагнула використовувати культурні та ідейно-політичні засоби для просування своїх інтересів у регіоні. Вона активно інвестувала у освіту, науку, релігію, медицину та спорт тюркомовних держав, використовуючи тюркоцентричні інтеграційні платформи.

До 2021 року прояв «колективного пантюркізму» став очевидним на саміті Тюркської ради, де учасники схвалили перейменування на «Союз тюркських держав» (OTS). На цій події було наголошено на важливості модернізації тюркської цивілізації та створення спільного культурно-просвітницького простору. Присутні лідери підтримали ідею присвоєння місту Туркестану статусу духовної столиці «тюркського світу» та реалізацію інших стратегічних проектів у галузі економіки, транспорту, енергетики та інфраструктури.

Туреччина продовжує використовувати «м'яку силу» та інвестувати у різні сфери, щоб привернути увагу молоді та створити прихильників

протурецьких поглядів. Вона прагне політичної інтеграції з тюркськими народами, використовуючи свою культурну привабливість та геополітичний статус. Організація Тюркських держав, створена на базі Тюркської ради, стала новим етапом в історії тюркського світу. Туркменістан увійшов до її складу на правах країни спостерігача.

Не менш важливою є інституційне закріплення ідеології тюркизму. Особливо важливою стала Нахічеванська угода у 2009 році та Стамбульська декларація у 2010 році. Однак, хоча програма визначала Росію як сусіда, тюркські держави зображувалися як такі, що мають унікальне місце через їх спільну з Туреччиною культуру [38, с.187]. Ця різниця була ще більше підкреслена в програмі 2007 року, в якій країни Центральної Азії вважалися братами і сестрами Туреччини, за що країна відчувала історичну відповідальність [38, с.187]. Анкара усвідомила, що недооцінила вплив багатьох десятиліть комунізму, а також їхньої тривалої ізоляції від Туреччини на культуру та мислення народів Центральної Азії. Тому уряд вирішив натомість зосередити свої зусилля на економічному, освітньому, культурному співробітництві та розвитку турецького бізнесу в регіоні. Так, міжнародна організація під назвою «Рада співробітництва тюркомовних держав» (Тюркська рада) була створена з метою «підтримання миру, зміцнення безпеки» (Нахічеванська угода, стаття 2) у регіоні тюркського світу. На 8-му саміті Тюркської ради, що відбувся у Стамбулі у 2021 році, його було перейменовано в Організацію тюркських держав (OTS). Крім OTS, яка є політичною організацією, з метою розвитку та розповсюдження етнічних, мовних, релігійних, культурних, географічних та історичних цінностей, спільні для тюркських держав і товариств була створена Міжнародна організація тюркської культури (TURKSOY) у 1993 році, Парламентська асамблея тюркських держав (TURKPA) у 2008 році, Тюркська академія була створена у 2010 році, а Фонд турецької культури та спадщини у 2012 році. Таким чином, у тюркському світі виникли інституційні механізми

співробітництва у політичній, культурній, науковій, освітній та економічній сферах.

Співпраця та взаємодія, що розвивалися між тюркськими державами на осі спільних інтересів, ідентичності та цінностей, стали безперервними та багатоплановими через різні інституційні механізми. Всі ці питання були підтверджені президентами тюркських держав у заяві, опублікованій після Стамбульського саміту OTS у 2021 році. У заяві саміту були розкриті події в галузі економічного та галузевого співробітництва, а також співпраці у галузі зовнішньої та безпекової політики в тюркському світі, а також визначено багатосторонні та інституційні політики, які повинні бути в майбутньому. Посилаючись на колективну ідентичність і світогляд, що поділяється тюркським світом, у декларацію було включене зобов'язання щодо «поглиблення та розширення співробітництва та солідарності на основі спільної історії, мови, культури, традицій та цінностей тюркомовних народів». Однак підкреслення «важливості консультацій з регіональних та міжнародних питань, що стосуються інтересів тюркського світу, для вироблення консолідованих відносин між державами-членами» показує цінність, що надається у декларації постійному та багатосторонньому співробітництву та взаємодії. При цьому наголошується на спільному акценті на реалізацію взаємних інтересів тюркських держав на осі співпраці та їх захисту на міжнародній арені. Відповідно, президенти тюркських держав взяли на себе зобов'язання розвивати роль OTS у забезпеченні співробітництва та координації у тюркському світі та подальшій підтримці цінностей та інтересів тюркського світу в регіональному та міжнародному співтоваристві [69].

Нещодавнє рішення організації надати статус спостерігача Турецькій Республіці Північного Кіпру є прикладом того, як країни регіону стали більш сприйнятливими до дипломатії м'якої сили, якої Туреччина дотримується протягом багатьох років, разом із регіональними подіями, які сприяють позиції Туреччини. Історично кажучи, центральноазіатські держави не були

сприйнятливими до початкових спроб Туреччини отримати підтримку в кіпрському питанні.

Здатність ПСР підтримувати однопартійну владу та стабільне економічне зростання Туреччини станом на середину 2000-х років позитивно вплинули на можливості «м'якої сили» країни з точки зору поширення її інструментів, а також наявності та підтримки інструментів жорсткої сили [166, с.359].

Уряд Туреччини започаткував Великий проект обміну студентами з метою сформувати «центральноазіатську тюркомовну еліту». По всій Центральній Азії почала з'являтися мережа шкіл, коледжів та університетів, які фінансувалися урядом Туреччини та рухом Фетхуллага Гюлена, названого на честь його засновника, ісламського вченого, який наразі проживає в США. Уряд Туреччини започаткував Великий проект обміну студентами з метою сформувати центральноазіатську тюркомовну еліту, яка замінить її нинішню російськомовну еліту, і між 1992 і 2008 роками 38 000 студентів із тюркських республік отримали стипендії для навчання в університетах Туреччини. Сьогодні рух Фетхуллага Гюлена керує приблизно 30 початковими та середніми школами в Казахстані, приблизно 15 у Киргизстані та десять у Таджикистані. Рух також видає турецьку щоденну газету *Zaman* (Час) в Астані, Бішкеку та Ашхабаді. Наразі турецькі університети закінчили сотні тисяч середньоазіатських студентів, і їх кількість продовжує зростати. Хоча багато з них досі вважають себе киргизами, узбеками чи казахами, їхня тюркська ідентичність тепер є важливим елементом їхнього мислення; і це люди в центрі нової еліти, яка поступово змінює стару, проросійську.

Diyanet підтримує можливості м'якої сили Туреччини шляхом будівництва та ремонту мечетей, а також надання релігійної літератури регіональними мовами та навчання персоналу в духовних професійно-технічних школах і теологічних центрах як у регіоні, так і в Туреччині. *Diyanet* вдалося поширити турецький варіант ісламу в регіоні, здатний існувати в гармонії з державними структурами.

У сфері вищої освіти Управління закордонних турків та споріднених громад (ҮТВ), засноване в 2010 році, стало центральною організацією з нагляду за координацією стипендій на вищу освіту для студентів із Центральної Азії та студентів з інших регіонів.

Фонд Мааріф був заснований як офіційний закордонний освітній фонд Туреччини в 2016 році як інструмент «м'якої сили» для зменшення впливу шкіл Гюлена за кордоном, у тому числі в регіоні Центральної Азії. Нарешті, Фонд Юнуса Емре, який працює з 2009 року і має на меті познайомити іноземців з турецькою мовою та культурою через Турецькі культурні центри, є відносно новим компонентом м'якої сили. У Центральній Азії зараз діє лише один Центр у столиці Казахстану Нур-Султані.

З точки зору турецької допомоги на розвиток регіону, згідно зі звітом про турецьку допомогу розвитку за 2019 рік, опублікованим ТІКА, Киргизстан посів 7 місце (24,12 мільйона доларів), а Казахстан – 8 місце (22,3 мільйона доларів) у списку країн, які отримали найбільшу допомогу на розвиток від турецького уряду. За той самий звітний період допомога на розвиток Сирії склала 7,2 мільярда доларів США [185].

Організація тюркських держав надає багатосторонній механізм для сприяння торгівлі між її членами шляхом спільних рішень для основних проблем, таких як логістика, транспортування та можливість бюрократичних перешкод. Створення спільного ринку товарів, інвестицій, праці та послуг у майбутньому також стоїть на порядку денному залучених сторін.

Отже, Центральну Азію можна вважати регіональною підсистемою в ширшому контексті міжнародних відносин. Регіональна підсистема відноситься до певної групи країн, які мають географічну близькість, історичні зв'язки та спільні інтереси та взаємодіють одна з одною інтенсивніше, ніж з суб'єктами за межами регіону. У випадку Центральної Азії п'ять країн, які утворюють регіон – Казахстан, Киргизстан, Таджикистан, Туркменістан і Узбекистан – разом складають регіональну підсистему з відмінними характеристиками та динамікою.

4.4. Взаємодія регіональної стратегії Туреччини із політикою інших позарегіональних акторів у Центральній Азії

Центральна Азія завдяки своєму стратегічному значенню та багатим природним ресурсам приваблює багатьох акторів. Протягом усієї історії це було поле битви для гострої конкуренції між великими державами. У XIX ст. Британська та Російська імперії змагалися за вплив у регіоні, відомому як «Велика гра» [56]. Після розпаду Радянського Союзу кілька нових гравців увійшли в Центральну Азію, що призвело до того, що деякі аналітики називають новою великою грою. Хоча Росія зберігає домінуючу позицію завдяки своїм історичним зв'язкам із регіоном, Китай значно збільшив свою присутність за останнє десятиліття. Крім того, зовнішні сили, такі як США та ЄС, а також регіональні гравці, такі як Туреччина, Іран, Індія та країни Ради співробітництва Перської затоки (GCC), також задіяні в регіоні.

Росія зберегла певний рівень впливу в регіоні після втрати влади над ним на початку 1990-х років. Наприклад, після розпаду Радянського Союзу Росія створила кілька регіональних і міжурядових організацій за допомогою нових незалежних країн, включаючи Співдружність Незалежних Держав (СНД), Організацію Договору про колективну безпеку (ОДКБ) і Євразійський економічний Союз (ЄАЕС). Крім того, будуючи військові об'єкти та розміщуючи солдатів як у Киргизстані, так і в Таджикистані, Росія зберігала свою здатність впливати на територію. Крім того, протягом останніх трьох десятиліть російська торгівля з ЦАР зросла, перейшовши з 6,3 мільярдів доларів США у 2001 році до 28,4 мільярдів доларів США у 2020 році [182].

Згідно зі статутом Договору про колективну безпеку, який змінив назву на «Організація Договору про колективну безпеку» (ОДКБ) у 2002 році, організація цілеспрямована на груповий захист незалежності, територіальної цілісності та суверенітету своїх членів. У межах ОДКБ були створені Колективні сили швидкого реагування, активні в Центрально-Азійському регіоні.

Завдяки Договору про союзницькі відносини від 2005 року Узбекистан залишається союзником Росії, навіть незважаючи на те, що він вийшов з ОДКБ у 2012 році. Зараз також діє угода про спільне використання російських і узбецьких військових для охорони повітряного простору обох країн. Крім того, обидві країни погодилися модернізувати узбецьку армію в угоді 2014 року, а Ташкент і Москва погодилися розширити військово-технічне співробітництво в угоді 2016 року. В. Путін і Нурсултан Назарбаєв, президент Казахстану, підписали угоду в 2013 році для зміцнення партнерства. Того ж року було укладено ще одну угоду про військово-технічне співробітництво, яка дозволяла Росії надавати Казахстану зброю. Поки казахські військовослужбовці проходять військову підготовку в Росії, Росія орендує три військові полігони в Казахстані, а казахські військові навчаються в російських військових школах. Росія орендує у Казахстану під військові полігони понад 8,5 мільйонів гектарів за символічну плату 1050 тенге за гектар. Це випробувальний полігон Сари-Шаган, 929-й державний льотно-випробувальний центр та четвертий державний центральний міжвидовий полігон. У свою чергу, Таджикистан надає Росії дві військові бази в Душанбе та Курган-Тюбе. Згідно з угодою від 2012 року, російські війська залишаються там до 2042 року [119, с.281].

Відповідно до Декларації про вічну дружбу, союз і партнерство 2000 року Киргизстан продовжує залишатися партнером Росії. Є авіабаза, полігон для випробувань озброєнь, центр управління та радіосейсмічна лабораторія, які належать Росії [119, с.282]. Росія докладает зусиль, щоб інші країни не могли розміщувати військові об'єкти в Центральній Азії без попередніх консультацій з нею. У результаті, коли США вирішили створити військову базу в 2001 році у Киргизстані, Росія відчула загрозу і хотіла, щоб база була закрита. Договір про розміщення авіабази США в Киргизстані діяв до 2014 року. За словами політичного експерта Карли Фріман, Бішкек заклав американську станцію в Манасі через обіцянку Москви надати понад 1 мільярд доларів зброї та іншої військової техніки [91]. Потім, у 2017 році, було

підписано угоду про військово-технічне співробітництво між Росією та Киргизстаном. Завдяки міцним економічним, політичним і військовим зв'язкам Москви з Казахстаном, Таджикистаном, Киргизстаном і Узбекистаном Росія продовжує зберігати там свої військові об'єкти, що робить її домінуючою військовою силою в регіоні.

Членство в ЄАЕС також має політичні наслідки, оскільки означає приєднання Казахстану та Киргизстану до російського табору. Разом з Білоруссю та Вірменією вони утворюють окремий альянс, що сприяє динаміці багатополярного світового порядку. Узбекистан також посилює співпрацю з ЄАЕС. З 2016 по 2019 рік її товарообіг з країнами ЄАЕС зріс на 60% і склав \$8,4 млрд, що становить 30% зовнішньої торгівлі країни. З огляду на те, що Узбекистан експортує 75% сільськогосподарської продукції до країн ЄАЕС, у 2020 році він отримав статус спостерігача.

Ще однією впливовою державою Центральної Азії є Китай. Його інтерес до регіону давно був пов'язаний із занепокоєнням безпеки щодо стабільності прикордонного регіону Сіньцзян. Після запуску BRI у 2013 році Китай сформулював більш суттєвий економічний інтерес до ЦАР, хоча участь у цій сфері, особливо щодо енергетики, безсумнівно, він датується ще 1990-ми роками. Китай є найбільшим торговельним партнером регіону з 2015 року, а загальна вартість торгівлі досягла 38,5 мільярдів доларів США у 2020 році [37]. Крім того, Китай уже давно використовує такі структури, як Шанхайська організація співробітництва (ШОС), створена у 2001 році, яка включає Росію серед своїх членів для подальшої співпраці з ЦАР у військовій, політичній та економічній сферах.

Китай також уклав кілька успішних угод з державами Центральної Азії щодо розвитку енергетичної співпраці. Наприклад, Національна нафтова корпорація Китаю успішно домовилася про розвідку нафтового родовища Узень у Казахстані. Пекін також уклав угоду про будівництво нафтопроводу, що збільшило експорт казахстанської нафти до Китаю до 12,3 метричних тонн у 2017 році [210]. Ще одним фактором покращення енергетичних зв'язків

стало будівництво китайсько-центральноазіатського газопроводу, за який Туркменістан отримав 4 мільярди доларів.

Китай знайшов альтернативні джерела енергії в Центральній Азії, необхідні йому для забезпечення свого економічного зростання. Крім того, Китай вважає, що транспортування енергоносіїв із Центральної Азії безпечніше, ніж з Близького Сходу, оскільки воно протікає через трубопроводи, а не через танкери, що проходять через води Перської затоки та Малаккську протоку, яку ВМС США можуть заблокувати у разі китайсько-американського протистояння.

Китай висловив більший економічний інтерес до ЦАР з моменту початку BRI у 2013 році, незважаючи на те, що його участь у цій сфері, зокрема щодо енергетики, бере свій початок принаймні з 1990-х років. Оприлюднивши новий план у Казахстані в 2013 році, було вирішено з'єднати регіон Центральної Азії з Синьцзян-Уйгурським автономним районом. Відтоді основною зброєю Китаю для зосередження на країнах Центральної Азії, Близького Сходу та Південного Кавказу є Економічний коридор Китай – Центральна Азія – Західна Азія. Крім того, він пропонує інший континентальний маршрут до Європи, який оминає територію Росії. У результаті Китай активно інвестує в будівництво портів, автомагістралей, поїздів та інших інфраструктурних проєктів у країнах, що входять до Економічного коридору Китай – Центральна Азія – Західна Азія.

Усі країни Центральної Азії, крім Туркменістану, стали регіональними членами Азіатського банку інфраструктурних інвестицій (АІВ), який Китай створив у 2016 році на тлі опору Сполучених Штатів. Через АІВ, Китай спрямовує зусилля на забезпечення фінансової підтримки ініціативи «Один пояс, один шлях» (BRI). Це також допомогло Казахстану, Киргизстану, Таджикистану та Узбекистану зміцнити економічне співробітництво з Китаєм.

У 2018 році на Китай припадало 56,8% боргу Таджикистану щодо ВВП. Китай є джерелом 45% зовнішнього боргу Киргизстану [54]. Ці висновки означають дві речі: по-перше, позики Душанбе та Бішкека використовувалися

неефективно; і по-друге, це призвело до збільшення політичного та економічного впливу Китаю на ці дві країни. У результаті країни Центральної Азії зараз більш схильні до впливу Пекіна у разі проблем з погашенням кредиту.

Китай також забезпечує регіон озброєнням. В Узбекистані, Туркменістані та Казахстані китайські БПЛА користуються великим попитом. Згідно з повідомленнями, Китай навіть має свій перший військовий форпост у Таджикистані, який межує з Китаєм і Афганістаном в районі Таджикистану Мургаб [102]. Китай посилив свій військовий, політичний та економічний вплив у регіоні. Завдяки своїй військовій присутності він також може контролювати коридор Вакан, який терористи використовують для подорожей і передачі зброї до Центральної Азії та китайської провінції Сіньцзян. Для підтримання миру в Сіньцзяні та Центральній Азії Китай також створив Сили швидкого реагування, Сили спеціальних операцій і мобільні бойові сили [91]. Китай уже давно використовує такі організації, як Шанхайська організація співробітництва (ШОС), що заснована в 2001 році та до складу якої входить Росія, для розширення свого військового, політичного та економічного співробітництва з ЦАР.

Китай є значною регіональною силою в Центральній Азії. Його інтерес до цього регіону вже давно пов'язаний з його турботою про безпеку щодо стабільності прикордонного регіону Сіньцзян.

Китай і Туреччина мають дуже схожі стратегії щодо регіону, а Пекін має дуже прагматичну стратегію щодо Центральної Азії. Туреччина та Китай, з іншого боку, одночасно намагаються купувати енергію в цьому регіоні та контролювати регіональні ринки своїми товарами. Таким чином, суперництво в майбутньому потенційно може бути результатом енергетичних інтересів. Однак, згідно з П. Дуарте, Туреччина знаходить натхнення в політиці Китаю стосовно Центральної Азії, яка в останні роки проявила вражаючу активність. Туреччина намагається розглянути, які переваги вона може отримати від співпраці в осі Анкара-Тегеран-Центральна Азія-Пекін, особливо у контексті

BRI. Це допоможе Туреччині збільшити свою впливовість в регіональній сфері та подальшому піднятті своєї економіки [75].

У той же час Туреччина часто здійснює жорсткий наступ на Пекін у відповідь на притиснення уйгурів та інших мусульманських жителів Сінцзяна, регіону на заході Китаю. У 2009 році Ердоган звинуватив Китай у геноциді [199]. Хоча з тих пір він пом'якшив свої зауваження, у телефонній розмові з президентом Китаю Сі Цзіньпіном у липні 2021 року він заявив, що Туреччина хоче, щоб уйгури жили в мирі як «рівноправні громадяни Китаю».

США та ЄС сформулювали власні підходи до взаємодії з Центральною Азією, але ці стратегії відрізняються від стратегій сусідніх держав, Росії та Китаю.

Оминаючи Росію та отримуючи доступ до інших поставок енергії та перспектив торгівлі, Брюссель розглядає Центральну Азію як альтернативний шлях для зв'язку з Китаєм та рештою Азії.

Центральноазіатська політика була схвалена Європейським Союзом у 2007 році [165]. Європейський Союз має велику довіру та здатність служити посередником у вирішенні регіональних суперечок і сприяти співпраці. «ЄС і Центральна Азія: нові можливості для зміцнення партнерства» — так називається Спільне повідомлення Європейському парламенту та Раді, яке Європейський Союз схвалив у 2019 році. Імпортуючи енергоносії з Центральної Азії, ЄС сприяє торговим зв'язкам між двома країнами. Як приклад, 8% нафти, яка використовується в ЄС, надходить з Казахстану [161]. І Європейський інвестиційний банк, і Європейський банк реконструкції та розвитку активно працюють у регіоні, пропонуючи позики та інші форми фінансової допомоги країнам Центральної Азії. З 56 мільярдами доларів інвестицій між 2000 і 2010 роками Казахстан отримав найбільшу вигоду від своїх зв'язків з ЄС [163]. За допомогою освіти ЄС також працює над розвитком демократії та зміцненням прав людини в країнах Центральної Азії.

І ЄС, і Туреччина виявили інтерес до підтримки енергетичних та інфраструктурних проектів у Центральній Азії. Наприклад, ЄС інвестував у

проекти з відновлюваної енергетики та підтримував розвиток стійких транспортних мереж у регіоні. Туреччина, завдяки своєму досвіду в будівництві та інфраструктурі, також реалізує проекти для покращення зв'язку, такі як Транскаспійський міжнародний транспортний маршрут (TITR) і залізниця Баку-Тбілісі-Карс (ВТК), які забезпечують альтернативні маршрути для торгівлі між Центральним Азії та Європи. Стратегія ЄС наголошує на сприянні з'єднанню на основі правил у Центральній Азії, тоді як Туреччина через свої регіональні ініціативи, такі як «Серединний коридор», прагне покращити торгові та транспортні зв'язки між Азією та Європою. Обидві сторони можуть співпрацювати для покращення регіонального зв'язку, сприяючи економічному розвитку країн Центральної Азії.

Культурну спорідненість Туреччини та спільну тюркську спадщину з країнами Центральної Азії можна розглядати як форму м'якої сили, яку вона використовує для побудови відносин і посилення свого впливу. ЄС через свої культурні та освітні програми обміну також прагне будувати зв'язки та просувати свої цінності в ЦА.

Розглядаючи стратегію США, варто зазначити, що керівництво країни виявляло обережність у своїй діяльності в республіках Центральної Азії, але вторгнення в Афганістан у 2001 році змусило тісніше співпрацювати з регіоном. У 2011 році США представили проект «Новий шовковий шлях», спрямований на посилення економічної інтеграції між Центральною Азією та Афганістаном. Крім того, США регулярно проводять зустрічі C5+1 з ЦАР, використовуючи цей формат для пропаганди демократичних реформ і політики вільної торгівлі. Незважаючи на ці зусилля, торгівля США з Центральною Азією залишається обмеженою, особливо в порівнянні з іншими зовнішніми державами. З іншого боку, ЄС активно співпрацює з Центральною Азією через двосторонні договори з 1990-х років. Однак саме в останні роки відносини між ЄС і Центральною Азією почали зміцнюватися, і перша регіональна зустріч стала помітним кроком вперед. У 2018 році відбулася перша зустріч між ЄС і країнами ЦАР з 1990-х років, а в 2019 році відбулася

друга. Того ж року ЄС оприлюднив політику щодо Центральної Азії, зосереджену на двосторонній співпраці в енергетичних та економічних інвестиціях, запобіганні тероризму та просуванні вільних ринків і прав людини.

Узбекистан погодився дозволити військам США використовувати свій аеродром і територію для входження в Афганістан. Вашингтон пообіцяв Ташкенту 125 мільйонів доларів в обмін на придбання зброї для боротьби з тероризмом [125]. ВПС США створили бази на аеродромі Ханабад в Узбекистані, потім ще один у міжнародному аеропорту Манас у Киргизстані. Росія та Китай вважали присутність США в Центральній Азії загрозою безпеці, що спонукало їх використовувати ШОС, щоб підштовхнути до виведення американської армії з регіону. Після розбіжностей між Узбекистаном і США в 2005 році запит Ташкента був підтриманий ШОС, що призвело до закриття аеродрому Ханабад [204]. Крім того, Росія підштовхнула Киргизстан, партнера ОДКБ, закрити американський аеродром Манас. У 2015 році Киргизстан вийшов із 22-річної угоди про співпрацю зі Сполученими Штатами. Киргизстан офіційно розірвав угоду 1993 року про співпрацю зі Сполученими Штатами, крок, який стався через кілька днів після того, як Бішкек протестував проти рішення США надати престижну нагороду за права людини ув'язненому киргизькому активісту. Це співпало з приєднанням Киргизстану до ЄАЕС, яким керує Росія. Киргизстан підписав Договір 23 грудня 2014 року і став членом Євразійського Союзу 6 серпня 2015 року.

Зокрема, «С5+1 структура» була розроблена для вирішення проблем безпеки, економіки та навколишнього середовища. На другій зустрічі шести міністрів закордонних справ у Вашингтоні у 2016 році було схвалено для реалізації п'ять профінансованих Конгресом США проектів на загальну суму 15 мільйонів доларів [49]. У 2020 році США, Афганістан і Узбекистан продовжили тристоронні переговори щодо стабілізації зруйнованої війною країни Афганістану [106].

У 2011 році США представили ініціативу «Новий шовковий шлях» (NSR) для сприяння регіональній економічній інтеграції між Центральною Азією та Афганістаном. Туреччина, будучи регіональним гравцем з досвідом торгівлі та транзиту, виявила інтерес до участі в цій ініціативі. Географічне розташування Туреччини як мосту між Європою та Азією робить її потенційним партнером у зміцненні торговельних шляхів і сполучень у регіоні, узгоджуючи економічні цілі США.

Трубопровід Туркменістан-Афганістан-Пакистан-Індія (ТАPI), Центрально-Азіатська ініціатива з боротьби з наркотиками та лінія електропередачі між Центральною Азією та Південною Азією є одними з проєктів, які Вашингтон перелічує як компоненти цього плану.

Ініціатива NSR не змогли конкурувати з китайсько-російськими проєктами, оскільки майже не просувалися протягом більшої частини терміну Д. Трампа. Завдяки допомозі Туреччини, союзника США, існували деякі ознаки того, що NSR отримає нове життя у 2020 році. Турецькі війська повернулися на Південний Кавказ під час азербайджано-карабахського конфлікту, зробивши Туреччину ще одним важливим гравцем в Центральній Азії та створюючи шлях для Туреччини впливати на події в китайській провінції Сіньцзян, населеній переважно мусульманами. Політична революція в Киргизстані, іншому члені ЄАЕС, сприяла безладдям і допомогла Сполученим Штатам і Туреччині зменшити вплив Росії в Центральній Азії. Якщо Туреччина покращить своє становище в Центральній Азії, це може вплинути на розвиток подій у Сіньцзяні, завдавши шкоди Китаю та його SREB. У результаті NSR США матиме більше шансів на успіх, що, можливо, також призведе до економічної вигоди для Туреччини.

Окрім великих іноземних держав, серед регіональних гравців Центральної Азії виділяються Іран та Індія. За іронією долі, Таджикистан, єдина персомовна нація в цьому регіоні, мала складні відносини з Іраном. Однак після того, як ядерна угода P5+1 з Іраном розвалилася, і в ЄС і Таджикистану залишилося небагато варіантів регіональної співпраці, ситуація

почала змінюватися. У результаті двосторонні зв'язки між Іраном і Таджикистаном з 2019 року зросли, зокрема у сферах безпеки та збройних сил. Іранські підходи до цієї сфери визначалися наголосом на зростанні взаємозв'язку, що, у свою чергу, мотивується економічною потребою. Важливий проект, підтримуваний Іраном, Киргизстан-Таджикистан-Афганістан-Іран (КТАІ), мережа транспортних маршрутів для транспортування продуктів з іранського прибережного міста Бандар-Аббас до Центральної Азії.

Індія є ще однією регіональною державою, яка намагається культивувати певний вплив у Центральній Азії. Індійські політики, стурбовані Пакистаном і Китаєм, продовжували двосторонні та багаторівневі діалоги з різними державами та оприлюднили такі стратегії, як Connect Central Asia, вперше оголошений у 2012 році, спрямований на створення спільних університетів, шкіл, лікарень та ІТ-служб, подібних до турецької ТІКА. Але ця стратегія не мала успіху, адже ніша вже є зайнятою Туреччиною.

Індія також розвиває відносини з Центральною Азією в енергетичному секторі, щоб задовольнити зростаючі потреби в енергії та диверсифікувати джерела енергії. Індія є головною зацікавленою стороною в проекті газопроводу Туркменістан-Афганістан-Пакистан-Індія (ТАPI). Трубопровід призначений для транспортування природного газу з газового родовища Галкиниш у Туркменістані, одного з найбільших у світі, до ринків Південної Азії. Державна нафтогазова компанія Індії ONGC Videsh Limited (OVL) бере активну участь у розвідці та видобутку в Центральній Азії. OVL підписала угоди з такими країнами, як Казахстан, Туркменістан і Узбекистан, щодо розвідки та розробки вуглеводневих ресурсів на їхніх територіях. Також Індія інвестувала в розвиток порту Чабахар в Ірані, який забезпечує важливі ворота для індійського імпорту та експорту до Центральної Азії.

Хоча Туреччина виявляла інтерес до енергетичного співробітництва в Центральній Азії, вона не була так активно залучена, як Індія та Іран, до конкретних проектів енергетичних трубопроводів, таких як ТАPI та IPI. Індія

та Іран прагнули до будівництва трубопроводів ТАРІ та ІРІ, відповідно, для доступу до енергетичних ресурсів Центральної Азії, що може створити конкурентну динаміку для забезпечення енергопостачання з регіону.

Між Туреччиною та Іраном виникає конкуренція, коли мова йде про інфраструктурні проекти в Центральній Азії. Обидві країни виявили інтерес до інвестування та розвитку транспортних мереж, таких як дороги та залізниці, для покращення зв'язку в регіоні. Наприклад, ініціатива Туреччини «Серединний коридор», спрямована на покращення транспортних зв'язків між Європою та Азією, може конкурувати з зусиллями Ірану щодо розвитку транспортного коридору «Північ-Південь», який з'єднує Перську затоку з Центральною Азією та Росією.

Отже, у регіоні Центральної Азії існують інші актори, окрім Туреччини. Незважаючи на триваючі військові дії, США та ЄС, які також активні в цьому регіоні, продовжують розглядати Туреччину, члена НАТО, як близького союзника, особливо в порівнянні з Китаєм і Росією. США та ЄС продовжують використовувати свої окремі стратегії поводження з Центральною Азією, але вони все ще відстають від Росії та Китаю, які, незважаючи на свої відмінності, встановили значну присутність у цьому регіоні протягом кількох попередніх десятиліть. Китай зарекомендував себе як видатний економічний гравець у регіоні, на відміну від Росії, яка має давні політичні та безпекові зв'язки з Центральною Азією.

У той час як Туреччина застосовувала стратегії «м'якої сили» в Центральній Азії, інші важливі гравці зосереджувалися переважно на співпраці в секторах безпеки та енергетики. Китай виступає економічним двигуном регіону, а Росія відповідає за питання безпеки, формуючи тандем з Китаєм. З іншої сторони, інфраструктурні та енергетичні інтереси США, Заходу та Туреччини співпадають, тому їх співпраця могла б щоб порушити союз Росія-Китай в Центральній Азії.

Висновки до розділу 4

Головними інструментами політики Туреччини в регіоні є створення організацій, як основи для інтеграція тюркського світу. Формування Тюркської ради, ініційованої Нахічеванською угодою 3 жовтня 2009 року, має важливе значення для посилення співпраці тюркомовних держав. Ця організація виступає як парасольковий орган для співробітництва з іншими тюркськими організаціями, такими як Парламентська асамблея тюркомовних держав (TURKPA), Міжнародна організація тюркської культури (TURKSOY), Фонд тюркської культури та спадщини та Тюркська академія. Це сприяє посиленню співпраці та зміцненню відносин між тюркомовними країнами на різних рівнях – від парламентського до культурного та наукового.

Колективна тюркська ідентичність та спільні культурні цінності є основними драйверами інтеграції та спільного бачення майбутнього, відображеного в Документі «Turkic World Vision-2040».

В питаннях безпеки дії Туреччини наразі в основному мають декларативний характер, що було продемонстровано відповіддю Туреччини на події в Казахстані в 2022 році. Ця подія показала, що безпековий сектор в регіоні займає РФ через ОДКБ та ШОС, а також військові бази.

ПСР вибудовує взаємини з Центральною Азією на більш реалістичному рівні та враховує вплив політики впливових учасників у регіоні, зокрема Росії та Китаю. Для уникнення конфронтацій та просування своїх інтересів в регіоні, Туреччина бере активну участь в китайській ініціативі BRI, та отримала статус партнера по діалогу із ШОС.

Двосторонні відносини з Центральною Азією розвиваються активніше, ніж багатосторонні, через гетерогенність інтересів країн регіону та прагматичний підхід ПСР. У контексті співпраці з Казахстаном і Туркменістаном Туреччина встановила позитивну атмосферу. Зростання частоти високорівневих переговорів з Узбекистаном, що набули актуальності останніми роками, призводить до очікування позитивних результатів.

Приєднання президента Киргизії Атамбаєва до Росії під час російсько-турецької кризи ознаменувало відхід від попередньої теплості у киргизько-турецьких відносинах. Помітно виключення Таджикистану з рамок тюркського світу в політичній сфері. Незважаючи на спільну релігійну ідентичність, взаємодія між двома націями здебільшого оберталася навколо економічної співпраці. Це можна пояснити відсутністю релігійних та історико-геополітичних стимулів зовнішньополітичної орієнтації Туреччини.

Тоді як Туреччина використовувала в основному інструменти м'якої сили в Центральній Азії та розвивала економічні зв'язки з РФ, інші впливові актори більш активно спрямовували свою увагу на співпрацю у сферах безпеки та енергетики. Китай міцно зайняв економічний сектор та отримав доступ до ресурсів регіону, РФ зайняв військовий сектор через ОДКБ, ШОС та російські військові бази.

Стверджується, що війна Росії проти України може подальше посилити конкуренцію у Центральній Азії. Останні зусилля Туреччини стати енергетичним центром та розробити альтернативні транспортні маршрути через Центральну Азію обмежуються тим фактом, що інші впливові гравці, зокрема Китай та РФ, вже мають ключовий вплив в сферах енергетики та безпеки. Незважаючи на такі перепони, Туреччина прагне досягти своїх енергетичних та безпекових цілей через застосування методів м'якої сили. У разі приєднання до Європейського Союзу, Туреччина мала б можливість розширити свій потенціал у регіоні.

ВИСНОВКИ

На основі проведеного дослідження у дисертації сформульовані наступні висновки:

1. Турецька політична культура має значний вплив на зовнішню політику Туреччини. Історичний досвід, суспільні цінності та політична ідеологія Туреччини мають глибокий вплив на те, як країна взаємодіє з міжнародним співтовариством і переслідує свої зовнішньополітичні цілі. Кемалістська політична культура сформувала основоположний принцип секуляризму, відокремивши релігію від держави та громадських інституцій. Централізованість в політичній культурі Туреччини сприяла періодам авторитарного правління. Важливість лідера політичної партії, а не самої партії, відображена в політичній культурі, і ця традиція натякає на значущість індивідуальних лідерських якостей. Основні принципи кемалістської політичної культури відбилися і на стратегії ПСР, яка, не відмовляючись від традиційних цінностей турецько-ісламської культури, просуває ісламський консерватизм.

2. Реорганізація підходу від минулого кемалістського ізоляціонізму сигналізує, що національна історія та культура стали ключовими перевагами в прагненні ПСР отримати статус регіонального лідера. Також в цьому контексті виник термін «*tarihdaş*» (особи зі спільною історією та імперським простором), який переосмислює постосманську ойкумену.

3. До «арабської весни» в 2010 році, Туреччина під керівництвом ПСР активно просувала європейську орієнтацію та принципи світської державності. Це слугувало як засіб розрізнення її від ісламістських партій, підвищення легітимності перед Заходом та послаблення впливу військових та кемалістської еліти. Наслідки «арабської весни» викликали перегляд амбіцій Туреччини на Близькому Сході. Після 2010 року зовнішня політика ПСР зазнала змін, взявши напрямок на безпеку та мілітаризацію, що віддаляло Туреччину від Заходу на користь більшого спрямування на Схід. Водночас вона прагнула досягти стратегічної автономії. Провал у реалізації планів на

Близькому Сході призвів до стратегії виживання та забезпечення безпеки, відомої як «beka sogunu». Неefективність залучення на Близькому Сході спонукала Туреччину використовувати інструменти м'якої сили, зокрема культурні зв'язки, як стратегічний актив в Центральній Азії.

4. Заснування ПСР під назвою «консервативно-демократична» партія, що підтримувала світський режим та європейські цінності, було розроблено з метою уникнення конфлікту зі секуляристами та повторення долі попередніх ісламістських партій. З ростом впливу ПСР, Конституційний суд Туреччини переосмислив принцип секуляризму. Відсутність ідентичності при приході ПСР до влади можна пояснити прагматичним підходом уряду та впливом військової верхівки. Протягом цього періоду ПСР акцентувала на тому, що вступ Туреччини до Європейського Союзу (ЄС) може слугувати підтвердженням того, що ЄС підтримує загальні цінності та інституції, а не базується на спільній релігійній основі. Це могло б демонструвати, що ЄС будується на демократичних засадах, а не на релігійних, і вступ до ЄС ставив би завданням виявити універсальність ісламських норм перед світовою громадою.

5. Результати виборів 2007 року свідчать про широку підтримку ПСР серед населення, що відзначило зміну ролі військових у зовнішній політиці Туреччини. Зменшення військового впливу зміцнило позицію ПСР у зовнішній сфері, що дало можливість Ердогану реалізувати свої неоосманські амбіції. Туреччина змінила свій вектор на співпрацю з мусульманським світом, встановивши дипломатичні зв'язки з режимом Асада, сприяючи ядерним перемовинам між Заходом і Іраном, та активно розвиваючи торгівлю з країнами Перської затоки, Іраком, Сирією, Ліваном, Йорданією та Північною Африкою. Проте відставка А. Давутоглу підтвердила авторитарний поворот Туреччини, який розпочався з жорстокого розгону демонстрацій у 2013 році та невдачного державного перевороту у 2016 році.

6. Зовнішню політику Туреччини можна розглядати у двох різних етапах. Перший етап, що тривав від 2002 до 2010 року, був відзначений

підходом «нуль проблем» і відображав цивілізаційний підхід до міжнародних відносин. Протягом цього періоду Туреччина намагалася розвивати добрі стосунки зі своїми сусідами та іншими країнами. Другий етап почався у 2010 році і триває до сьогодні. Туреччина ухвалила наполегливу стратегію, яка відображає моральний реалізм. Новий підхід Туреччини до зовнішньої політики включає більший акцент на захисті своїх інтересів, дотримання національних цінностей та більш активну роль у глобальних подіях. Основна мотивація застосування стратегії автономії Туреччиною полягає в пошуку легітимності свого правління. Ця стратегія не передбачає типової ізоляції, а намагається активно розвивати незалежну зовнішню політику та розширювати вплив на територіях, що відображають колишню османську спадщину.

7. Туреччина використовувала різні стратегії у своїй зовнішній політиці, спочатку обираючи поступливу позицію, щоб запобігти конфронтації з військовою верхівкою. Згодом вона фактично ізолювала внутрішню опозицію, реалізуючи нову програму зовнішньої політики. Після невдалого державного перевороту Туреччина перейшла до стратегії мобілізації, наголошуючи на військовій участі за кордоном. Період адаптації тривав до 2007 року під впливом зовнішніх факторів, таких як однополярний ліберальний порядок, і внутрішніх факторів, таких як вплив військових у Туреччині. Перемога більшості ПСР на виборах 2007 року, фінансова криза 2008 року, європейська нестабільність і зменшення американської присутності на Близькому Сході разом дозволили Туреччині керуватись стратегічною автономією у своїй зовнішній політиці.

8. Туреччина розглядає Центральну Азію як важливий географічний буфер між Росією та Китаєм. Регіон може похвалитися значними перспективами видобутку нафти та газу, що робить його бажаним місцем для енергетичних пошуків, які зазвичай називають відродженням «Великої гри». Використовуючи стратегічні інфраструктурні ініціативи, Туреччина має намір взяти на себе роль сполучної ланки або каналу, що з'єднує Центральну Азію та Європу, використовуючи своє вигідне географічне розташування.

Енергетична недостатність Туреччини компенсується її стратегічним положенням — географічним перетином між Європою, другим за величиною ринком газу, і багатими на енергію територіями в Центральній Азії, Росії та Каспійському басейні.

9. Після російського вторгнення в Україну такі країни Центральної Азії, як Казахстан і Туркменістан, активно розширюють свої маршрути експорту енергоресурсів, звільняючись від історичної залежності від російського ринку, нав'язаної за радянських часів. Цей перехід дає унікальну можливість для цих країн зміцнити свою газотранспортну інфраструктуру в напрямку західних регіонів і збільшити експорт газу до Європи, що збігається зі стратегічними цілями Туреччини. Можливість прямого доступу Туреччини до Каспійського моря та Середньої Азії відкривається через реконфігурацію Закавказького регіону, завдяки створенню Зангезурського транспортного коридору, який обходить Вірменію. Значущість Трансіранського транспортного коридору (TITR) або Середнього коридору, що з'єднує Китай, Азербайджан, Туреччину та Європу, стає ще більшою в контексті війни Росії в Україні. У газовій сфері, Трансанатолійський газопровід (TANAP) відіграє важливу роль у стратегії Туреччини. Також, посередницька роль Туреччини у вирішенні конфлікту щодо родовища Достлук між Туркменістаном та Азербайджаном свідчить про її економічну зацікавленість.

10. Оборонна співпраця між Туреччиною та країнами Центральної Азії обмежена через участь країн регіону в ОДКБ і ШОС. В сфері безпеки дії Туреччини переважно декларативні, прикладом чого є її відповідь на події в Казахстані в 2022 році. Цей інцидент підкреслив домінування Російської Федерації через ОДКБ, ШОС та її військові бази у формуванні регіональної безпеки. Зацікавленість Туреччини у приєднанні до Шанхайської організації співробітництва (ШОС) мотивована її бажанням посилити свій вплив в Центральній Азії, особливо з огляду на членство в ШОС Казахстану, Киргизстану та Узбекистану. У цьому контексті Туреччина також функціонує як учасник НАТО в регіоні, пропонуючи навчання як військового, так і

цивільного персоналу через свій спеціальний навчальний центр. Поки активність Туреччини в Центральній Азії була спрямована на використання інструментів м'якої сили та розвитку економічних зв'язків з Росією, інші відомі гравці приділяли більшу увагу спільним зусиллям у секторах безпеки та енергетики. Відтак, Китай утвердив своє домінування в економічній сфері та отримав доступ до регіональних ресурсів, тоді як Російська Федерація створила опорний пункт у військовій сфері через свою участь в ОДКБ, ШОС та розміщення російських військових баз.

11. У сучасному ландшафті Туреччина стратегічно використовує та координує ряд ініціатив під егідою «м'якої сили», стратегічно використовуючи тюркський фактор на свою користь. Це включає в себе організацію дипломатичних самітів, використання сильних сторін національних інституцій і розвиток відносин у міждержавних асоціаціях. Ключовими серед таких установ є Міністерство закордонних справ, Турецька агенція з міжнародного співробітництва та розвитку (ТІКА), Турецький Червоний Півмісяць (Kızılay), Фонд Юнуса Емре та Управління у справах релігії (Diyanet). Ключовий вимір регіонального підходу Туреччини передбачає створення організаційних рамок, які слугують основою для інтеграції тюркського світу. Створення Тюркської ради, каталізатором якого стала Нахічеванська угода від 3 жовтня 2009 року, має значну вагу в посиленні співпраці між різними тюркомовними націями. Ця організація функціонує як всеохоплююча платформа, яка сприяє співпраці з іншими відомими тюркськими організаціями, включаючи Парламентську асамблею тюркомовних держав (TURKPA), Міжнародну організацію тюркської культури (TURKSOY), Фонд тюркської культури та спадщини та Тюркську академію. Ця колективна синергія сприяє поглибленню співпраці та зміцненню відносин, що охоплюють різні сфери, починаючи від парламентських обмінів і закінчуючи культурним і науковим партнерством. Спільна тюркська ідентичність і спільність культурних цінностей визначені як

основні каталізатори інтеграції та спільного бачення майбутнього в дорожній карті «Тюркське бачення світу-2040».

12. За допомогою інструментів м'якої сили Туреччина намагається просувати свої політичні та економічні інтереси. Пропозицію про створення політичного союзу було внесено на XI Курултаї в Баку в 2007 році. Президент Р. Т. Ердоган також наголосив на залежності економічної та культурної інтеграції в тюркському світі від розвитку транспортної інфраструктури під час третього саміту Ради співробітництва тюркомовних країн. Цей погляд цілком узгоджується з транспортною політикою Туреччини вздовж Транскаспійського коридору Схід-Захід, який також називають Середнім коридором. Цей підхід підкреслює прагнення Туреччини сприяти інтеграції, зв'язку та спільному процвітання тюркомовних країн.

13. ПСР встановлює зв'язки з Центральною Азією на основі прагматичного підходу, який визнає вплив таких акторів, як Росія та Китай. Зосереджуючись на уникненні конфліктів і просуванні своїх регіональних інтересів, Туреччина активно бере участь у китайській ініціативі «Один пояс, один шлях» (BRI) і досягла статусу партнера по діалогу в рамках Шанхайської організації співробітництва (ШОС). Ця стратегія демонструє прихильність Туреччини орієнтуватися в регіональній динаміці, водночас прагнути до взаємної вигоди та співпраці з ключовими гравцями.

14. Взаємодія Туреччини з Центральною Азією характеризується більш динамічною еволюцією двосторонніх зв'язків порівняно з багатосторонніми взаємодіями, зумовленими різними інтересами країн регіону та прагматичною позицією ПСР. Слід зазначити, що Туреччина успішно розвиває конструктивні відносини з Казахстаном і Туркменістаном, створюючи сприятливі умови для співпраці. Крім того, зростаюча частота дипломатичних дискусій з Узбекистаном на високому рівні, особливо останнім часом, підвищує сподівання на багатообіцяючі результати в майбутньому. Це відображає проактивний підхід Туреччини до розвитку продуктивних партнерських відносин у регіоні Центральної Азії. На тлі російсько-турецької кризи

приєднання президента Киргизстану Атамбаєва до Росії відзначило відхід від раніше дружніх киргизько-турецьких відносин. Крім того, стає очевидним відсутність Таджикистану в політичному ландшафті тюркської держави. Незважаючи на спільну релігійну приналежність, взаємодія між цими двома країнами в основному зосереджена на економічному співробітництві. Це явище можна пояснити відсутністю етнічних та історико-геополітичних факторів, які б спрямовували зовнішню політику Туреччини в цьому напрямку.

15. Триваюче російсько-українське протистояння потенційно може спричинити ескалацію суперництва в Центральній Азії. Нещодавні спроби Туреччини утвердитися як енергетичний хаб і створити альтернативні шляхи транспортування через Центральну Азію стикаються з обмеженнями через наявну значну опору інших впливових гравців, зокрема Китаю та Російської Федерації, у сферах енергетики та безпеки. Незважаючи на ці виклики, Туреччина продовжує досягати своїх цілей у сфері енергетики та безпеки, використовуючи інструменти м'якої сили. Крім того, можливість вступу Туреччини до Європейського Союзу може дати шанс розширити її перспективи в регіоні Центральної Азії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. В Туркменистане ведётся строительство крупного военного корабля. (2020). *Каспийский вестник*. Взято з <http://casp-geo.ru/v-turkmenistane-vedyotsya-stroitelstvo-krupnogo-voennogo-korablya/>. Дата звернення 27 жовтня, 2021
2. ВМС Туркменістану отримали корвет Deniz Han. (2021). *Мілітарний*. (2021). Взято з <https://mil.in.ua/uk/news/vms-turkmenistanu-otrymaly-korvet-deniz-han/>. Дата звернення 5 січня, 2022
3. Джумашева, А. (2015). В 2016 году Турция вдвое увеличит квоты на обучение военных из Кыргызстана. *Вечерний Бишкек*. Взято з https://www.vb.kg/doc/302479_v_2016_gody_tyrciia_vdvoe_yvelichit_kvoty_na_obychenie_voennyh_iz_kyrgyzstana.html. Дата звернення 20 вересня, 2020
4. Казахстан и Турция подписали план военного сотрудничества на 2019 год. *КазТАГ: Казахское телеграфное агентство*. (2019). Взято з <https://kaztag.kz/en/>. Дата звернення 18 грудня, 2022
5. Казахстанские военные участвуют в учении “Кыш-2019” в Турции. (2019). *Казинформ*. Взято з https://www.inform.kz/ru/kazahstanskije-voennye-uchastvuyut-v-uchenii-kysh-2019-v-turcii_a3497506. Дата звернення 20 листопада, 2021
6. Константинов, В.Ю. (2017). Еволюція поняття регіону у дослідженні міжнародних політичних регіонів. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*, 132, 67-77.
7. Константинов, В.Ю. (2006). *Регіоналізм та регіоналізація в міжнародних відносинах*. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет».
8. Константинов, В.Ю. (2017). США повертаються до Туреччини: очікування України і побоювання Росії. *Apostrophe*. Взято з <https://apostrophe.ua/ua/article/politics/government/2017-03-05/ssha-vozvrashchayutsya-v-turtsiyu-ojidaniya-ukrainy-i-opaseniya-rossii/10709>. Дата звернення 2 вересня, 2020

9. Мехрангез, Т. (2015). Министр образования выступает за работу компании “Шалола” на благотворительной основе. *AsiaPlus*. Взято з <https://asiaplustj.info/ru/news/tajikistan/society/20150105/ministr-obrazovaniya-vystupaet-za-rabotu-kompanii-shalola-na-blagotvoritelnoi-osnove>. Дата звернення 20 жовтня, 2021
10. О заключении Соглашения между Правительством Республики Казахстан и Правительством Турецкой Республики Постановление Правительства Республики Казахстан от 20 мая 2003 года N 466. *Adilet*. (n.d.). Взято з <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P030000466>. Дата звернення 18 липня, 2020
11. 1st Kazakhstan-Turkey Container Train Arrived in Iran. (2022). *Azernews*. Retrieved from <https://www.azernews.az/region/195695.html>. Accessed January 6, 2023
12. A Meeting of Representatives of Business Circles of Turkmenistan, Azerbaijan, and Turkiye was held in Avaza. (2022). *Embassy of Turkmenistan in Ukraine*. Retrieved from <https://ukraine.tmembassy.gov.tm/en/news/107896> . Accessed January 15, 2023
13. Abdukerimov, B. (2019). Turk ordusu büyük deneyim ve askeri hareket tecrübesine sahip. *Anadolu Ajansi*. Retrieved from <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/turk-ordusu-buyuk-deneyim-ve-askeri-harekat-tecrubesine-sahip/1461410#>. Accessed March 15, 2020
14. About Kazakhstan Aselsan Engineering. (n. d). *Kazakhstan Aselsan Engineering*. Retrieved from <https://www.kae.com.kz/> . Accessed March 15, 2023
15. About Turkpa. (n.d.). *TURKPA*. Retrieved from <https://turkpa.org/about>. Accessed April 22, 2020
16. AK Party Programme. (n.d.). *AK Party*. Retrieved from <http://akparti.org/en/party/party-programme/>. Accessed December 14, 2022
17. Akman, M.S. (2019). Turkey’s Middle Corridor and Belt and Road Initiative: Coherent or Conflicting? *ISPI*. Retrieved from <https://www.ispionline.it/en/publication/turkeys-middle-corridor-and-belt-and-road-initiative-coherent-or-conflicting-24526>. Accessed October 7, 2020

18. Albright, M.K., Hadley, S.J., Cook, S.A. (2012). *U.S.-Turkey Relations: A New Partnership: Independent Task Force Report*. Council on Foreign Relations.
19. Altı Devlet Tek Milletiz. (2019). *Star*. Retrieved from <https://www.star.com.tr/ekonomi/alti-devlet-tek-milletiz-haber-1487015/>. Accessed February 15, 2020
20. Altunışık, B.M. (2009). Worldviews and Turkish foreign policy in the Middle East. *New Perspectives on Turkey*, 40, 169–192. <https://doi.org/10.1017/s0896634600005264>
21. Anayasa Mahkemesi. (2012). *Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi*. Retrieved from <https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/Dosyalar/Kararlar/KararPDF/2012-128-nrm.pdf>. Accessed March 25, 2020
22. Anayasa Mahkemesi. (1970). *Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi*. Retrieved from https://www.anayasa.gov.tr/files/pdf/kararlar_dergisi/kd_33_1.pdf. Accessed January 27, 2020
23. Anayasa Mahkemesi. (1983). *Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi*. Retrieved from <https://siyasipartikararlar.anayasa.gov.tr/Dosyalar/Kararlar/KararPDF/1983-2-spk.pdf>. Accessed January 15, 2020
24. Annayev, D. (2022, December 22). Backed into a corner, Putin again opposes Trans-Caspian Gas Pipeline. *Caravanserai*. Retrieved from https://central.asia-news.com/en_GB/articles/cnmi_ca/features/2022/12/22/feature-02. Accessed March 21, 2023
25. Aral, B. (2019). “The World Is Bigger Than Five”: A Salutary Manifesto of Turkey’s New International Outlook. *Insight Turkey*, 21(4). <https://doi.org/10.25253/99.2019214.05>
26. Aras, B. (2017). Turkish foreign policy after July 15. *IPM (Istanbul Politikal Merkezi)*.

27. Aras, B., Fidan, H. (2009). Turkey and Eurasia: Frontiers of a New Geographic Imagination. *New Perspectives on Turkey*, 40, 193–215. <https://doi.org/10.1017/s0896634600005276>
28. Aras, B., Karakaya P.R. (2008). From conflict to cooperation: Desecuritization of Turkey's relations with Syria and Iran. *Security Dialogue*, 39(5), 495–515. <https://doi.org/10.1177/0967010608096150>
29. Atatürk, K., Sevim, A., Öztoprak, I., Tural, M.A. (2006). *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*. Atatürk Araştırma Merkezi.
30. Atli, A. (2018). Turkish businesses getting set for Uzbek Bonanza. *Asia Times*. Retrieved from <https://asiatimes.com/2018/07/turkish-businesses-getting-set-for-uzbek-bonanza/>. Accessed December 20, 2019
31. Avrasya Askeri Statülü Kolluk Kuvvetleri Teşkilatı. (n.d.). Retrieved from <https://web.archive.org/web/20151228225435/http://www.jandarma.tsk.tr/dis/takm.htm>. Accessed December 15, 2022
32. Aydın, M. (2004). *Turkish Foreign Policy Framework and Analysis*. Center for Strategic Research.
33. Baran, T. (2018). Türkiye'de Savunma Sanayi Sektörünün İncelenmesi ve Savunma Sanayi Sektörü Harcamalarının Ekonomi Üzerindeki Etkilerinin Değerlendirilmesi. *Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 4(2), 58-81. <https://doi.org/10.29131/uiibd.429369>
34. Bashirov, G., Yilmaz, I. (2019). The Rise of Transactionalism in International Relations: Evidence from Turkey's Relations with the European Union. *Australian Journal of International Affairs*, 74(2), 165–184. <https://doi.org/10.1080/10357718.2019.1693495>
35. Bashirov, G., Caman, M.E., Yilmaz, I. (2019). How an Islamist party managed to legitimate its authoritarianization in The eyes of the secularist opposition: The case of Turkey. *Democratization*, 27(2), 265–282. <https://doi.org/10.1080/13510347.2019.1679772>
36. Benoit, W. L. (2015). *Accounts, excuses, and apologies: Image Repair Theory and Research*. Suny Press.

37. *Bilateral Trade between China and Central Asian Republics Product*. Retrieved from https://www.trademap.org/Bilateral_TS. Accessed March 10, 2022
38. Bilgin, P., Bilgiç, A. (2011). Turkey's "new" foreign policy toward Eurasia. *Eurasian Geography and Economics*, 52(2), 173–195. <https://doi.org/10.2747/1539-7216.52.2.173>
39. Birdal, M.S. (2013). Queering Conservative Democracy. *Turkish Policy Quarterly*, 11(4), 119–129.
40. Biró, D. (2021). The Turan Army: Opportunities for a New Military Cooperation Led by Turkey. *Nuova Antologia Militare*, 8(2), 333-359. <https://doi.org/10.36158/978889295289811>
41. Bloch, A. (1932). Les caractères originaux de l'histoire rurale française. *Revue du Nord*, 18(72), 319-322.
42. Bo, Z. (2016, December 19). Could Turkey serve as a bridge between NATO and SCO? *China & US Focus*. Retrieved from <https://www.chinausfocus.com/peace-security/could-turkey-serve-as-a-bridge-between-nato-and-sco>. Accessed December 20, 2019
43. BP. (2021). *Statistical Review of World Energy 2021* (Full report). BP. Retrieved from <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2021-full-report.pdf>. Accessed January 10, 2022
44. Brzezinski, Z. (2016). *The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostrategic Imperatives*. New York, NY: Basic Books.
45. Bull, H. (2012). *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*. Palgrave Macmillan.
46. Buzan, B. (2016). *People, States, and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era*. ECPR Press.
47. Buzan, B., Wæver, O. (2013). *Regions and Powers: The Structure of International Security*. Cambridge University Press.
48. Buzan, B., Wæver, O., & Wilde, J.de. (2013). *Security: A New Framework for Analysis*. Boulder, CO: Lynne Rienner.

49. C5+1 fact sheet - united states department of state. (2020). *U.S. Department of State*. Retrieved from <https://2017-2021.state.gov/c51-fact-sheet/> . Accessed March 24, 2021
50. Caspian Policy Center. (2023). *CPC: Turkmenistan Signs Its First-Ever Energy Deal with the EU*. Retrieved from <https://www.caspianpolicy.org/research/energy-and-economy-program-eep/turkmenistan-signs-its-first-ever-energy-deal-with-the-eu>. Accessed August 29, 2023
51. Çavuşoğlu, M. (2019). *Opening speech of H.E. Mr. Mevlüt Çavuşoğlu, Minister of Foreign Affairs, 11th Ambassadors' Conference in August 3-9, 2019, in Ankara* [Speech transcript]. Ministry of Foreign Affairs of Turkey. Retrieved from <https://www.mfa.gov.tr/data/BAKAN/bkon2019-eng.pdf>. Accessed October 22, 2020
52. Çelik, E. (2018). Turkey ranks 4th among Tajikistan's trade partners. *Yeni Şafak*. Retrieved from <https://www.yenisafak.com/en/news/turkey-ranks-4th-among-tajikistans-trade-partners-3402207>. Accessed August 15, 2020
53. Cem, I. (2001). *Turkey in the New Century: Speeches and Texts Presented at International Fora (1995-2001)*. Rustem.
54. China looms large in Central Asia. (2020). *Carnegie Endowment for International Peace*. Retrieved from <https://carnegiemoscow.org/commentary/81402>. Accessed July 15, 2021
55. Clark, D. (2023, July 12). Number of military personnel in NATO countries 2023. *Statista*. Retrieved from <https://www.statista.com/statistics/584286/number-of-military-personnel-in-nato-countries/#:~:text=In%202023%2C%20the%20United%20States,T%C3%BCrkiye%2C%20with%20around%20461%2C500%20personnel>. Accessed August 15, 2023
56. Cooley, A. (2012). *Great Games, Local Rules*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199929825.001.0001>

57. Coppieters, B. (2022). *Georgia in Europe: The Idea of a Periphery in International Relations. Commonwealth and Independence in Post-Soviet Eurasia*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003340379-3>
58. Coşkun, B.B. (2015). Neighbourhood Narratives from “Zero Problems with Neighbours” to “Precious Loneliness”: Turkey’s Resecuritized Middle East Policy after the Arab Spring. In *Regional Insecurity After the Arab Uprisings*, Palgrave Macmillan.
59. Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Bahçeli, Türk Dünyası Haritası İle Poz Verdi. (2021). *Haber7*. Retrieved from <https://www.haber7.com/siyaset/haber/3163248-cumhurbaskani-erdoganve-bahceli-turk-dunyasi-haritasi-ile-poz-verdi>. Accessed September 16, 2022
60. Cumhurbaşkanı Erdoğan: Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi Milletimizden Yeniden Güvenoyu Almıştır. (2023). *TRT Haber*. Retrieved from <https://www.trthaber.com/haber/gundem/cumhurbaskani-erdogan-cumhurbaskanligi-hukümet-sistemi-milletimizden-yeniden-guvenoyu-almistir-771467.html>. Accessed July 18, 2023
61. Cumhurbaşkanı Erdoğan: Herkes Türkiye’nin Kararlılığını Gördü. (2020, August 31). *TRT Haber*. Retrieved from <https://www.trthaber.com/haber/gundem/cumhurbaskani-erdogan-herkes-turkiyenin-kararlıligini-gordu-512756.html>. Accessed November 19, 2021
62. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Kabinesi İki Yıllık Değerlendirme Toplantısı’nda Yaptıkları Konuşma. (2020). *Cumhurbaşkanlığı TCCB*. Retrieved from <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/120687/cumhurbaskanligi-hukümet-kabinesi-iki-yillik-değerlendirme-toplantisi-nda-yaptıkları-konusma>. Accessed July 28, 2021
63. Daloglu, T. (2013). Turkey’s foreign-aid priority is Central Asia. *Al Monitor*. Retrieved from Retrieved from <https://www.al-monitor.com/originals/2013/05/turkey-foreign-aid-central-asia.html>. Accessed October 26, 2020

64. Davutoğlu A. (2009). *Speech delivered by the Minister of Foreign Affairs H.E. Ahmet Davutoğlu at the 28th Annual Conference on US-Turkish Relations organized by ATC-DEIK: "Turkey-US Relations: A Model Partnership, Global and Regional Dimensions"* (Washington DC, 2 June 2009). Retrieved from https://www.mfa.gov.tr/minister_s-speechat-the-28th-annual-conference-on-us-turkish-relations.en.mfa. Accessed August 28, 2020
65. Davutoğlu, A. (2008). Turkey's Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007. *Insight Turkey*, 10(1), 77-98.
66. Davutoğlu, A. (2010). Turkey's zero-problems foreign policy. *Foreign Policy*. Retrieved from <https://foreignpolicy.com/2010/05/20/turkeys-zero-problems-foreign-policy/>. Accessed June 5, 2020
67. Davutoğlu, A. (2011). *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*. İstanbul, Turkey: Küre Yayınları.
68. Davutoğlu, A. (2013). Zero Problems in a New Era. *Republic of Türkiye Ministry of Foreign Affairs*. Retrieved from <https://www.mfa.gov.tr/zero-problems-in-a-new-era.en.mfa>. Accessed July 8, 2020
69. Declaration of the eighth summit of the organization of Turkic states. (2021). *Turkic States*. Retrieved from https://turkicstates.org/assets/pdf/temel_belgeler/eighth-summit-declaration-15-en.pdf. Accessed July 23, 2022
70. Dengir F.M. (2004). *Kapanış Konuşması. Uluslararası Muhafazakarlık ve Demokrasi Sempozyumu*.
71. Dirik, G. (2019). From hostility to fraternity: Turkish-Uzbek relations. *Daily Sabah*. Retrieved from <https://www.dailysabah.com/op-ed/2019/06/21/from-hostility-to-fraternity-turkish-uzbek-relations>. Accessed September 29, 2020
72. Doğu, E. (2001). Identity Crisis and Political Instability in Turkey. *The Journal of International Affairs*, 54(1), 51.
73. Donnellon-May, G. (2022). Turkey's growing influence in Central Asia. *The Diplomat*. Retrieved from <https://thediplomat.com/2022/10/turkeys-growing-influence-in-central-asia/>. Accessed January 5, 2023

74. Doyle, M.W. (1986). Liberalism and World Politics. *The American Political Science Review*, 80(4), 1151-1169. <https://doi.org/10.2307/1960861>
75. Duarte, P. (2012). Central Asia and the Great Games: Different Times, the Same Game. *Strategic Outlook*, 26(1), 1–21.
76. Dünya Ekonomik Forumu Krizi Tartışıyor. (2008, October 30). *Deutsche Welle*. Retrieved from <https://www.dw.com/tr/d%C3%BCnya-ekonomik-forumu-krizi-tart%C4%B1%C5%9F%C4%B1yor/a-3754317>. Accessed July 2, 2020
77. Efeğil, E. (2008). Turkish AK Party's Central Asia and Caucasus Policies: Critiques and Suggestions. *Caucasian Review of International Affairs*, 2(3), 166-172.
78. Eldem, T. (2022). Russia's war on Ukraine and the rise of the middle corridor as a third vector of Eurasian connectivity. *Stiftung Wissenschaft und Politik (SWP)*. Retrieved from <https://www.swp-berlin.org/10.18449/2022C64/>. Accessed January 18, 2023
79. Erdoğan, R.T. (2002). *Speech Given at the Party Group Meeting, December 3, in Turkish Grand National Assembly*. Retrieved from <http://www.akparti.org.tr/tbmm/grupkon.asp>. Accessed October 22, 2020
80. Erdoğan, R.T. (2004). Why the EU Needs Turkey. *Insight Turkey*, 6(3), 7–15. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/26328584>. Accessed July 8, 2020
81. Erdoğan: Aramızda Radikal Yok. (2002). *Hürriyet*. Retrieved from <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-aramizda-radikal-yok-38428172>. Accessed May 15, 2021
82. Erkmen, A.S. (2022). Turkey and Armed Opposition Groups in Syria: The Case of Operation Euphrates Shield. *Journal of Diplomatic Research*, 4(2), 39-52.
83. European Commission Directorate-General for Trade. (2014). *European Union, Trade in Goods with Turkey*. Retrieved from http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/september/tradoc_113440.pdf. Accessed July 1, 2020
84. European Commission for Democracy through Law (Venice Commission). (2009). *Opinion on the Constitutional and Legal Provisions Relevant to the*

- Prohibition of Political Parties in Turkey, CDL-AD (2009) 006*. Retrieved from [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2009\)006-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2009)006-e). Accessed June 27, 2022
85. European Commission. (2022). *EU and Azerbaijan Enhance Bilateral Relations, Including Energy Cooperation*. Retrieved from https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_22_4550. Accessed January 8, 2023
86. Fajarini, V.I., Zahrul A.M. (2022). Proceedings of the International Conference on Public Organization (ICONPO 2021). In *Turkey Involvement in Libyan Civil War Under the Government of Recep Tayyip Erdogan 2019-2020*. Atlantis Press.
87. Fidan H. (2010). Turkish Foreign Policy towards Central Asia. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*. 12 (1), 109-121.
88. Fierman, W. (2009). Identity, Symbolism, and the Politics of Language in Central Asia. *Europe-Asia Studies*, 61(7), 1207–1228. <https://doi.org/10.1080/09668130903068731>
89. First lady Erdoğan: “It is our shared duty to help people with disabilities unleash their hidden potential.” (2019). *Presidency Of The Republic Of Turkey*. Retrieved from <https://www.tccb.gov.tr/en/news/542/105682/first-lady-erdogan-it-is-our-shared-duty-to-help-people-with-disabilities-unleash-their-hidden-potential->. Accessed July 18, 2020
90. Flint, C. (2017). *Introduction to geopolitics*. Routledge.
91. Freeman, C.P. (2017). New strategies for an old rivalry? China–Russia relations in Central Asia after the Energy Boom. *The Pacific Review*, 31(5), 635–654. <https://doi.org/10.1080/09512748.2017.1398775>
92. GDP Growth (Annual %) - Türkiye. (n. d.). *World Bank Open Data*. Retrieved from <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?locations=TR>. Accessed May 5, 2022
93. Goodman, E.R., London, K. (1966). The making of foreign policy, East and West. *Russian Review*, 25(1), 101. <https://doi.org/10.2307/126851>.

94. Gözler, K. (2013). *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*. Bursa: Ekin Kitapevi Yayınları.
95. Gray, C.S., Sloan, G.R. (1999). *Geopolitics, geography, and strategy*. Frank Cass.
96. Gross, F., & Berle, A.A. (1954). *Foreign policy analysis*. Philosophical Library.
97. Gül, A. (2007). *Yeni Yüzyılda Türk Dış Politikasının Ufukları = Horizons of Turkish Foreign Policy in the New Century*. Ankara, Turkey: T.C. Dışişleri Bakanlığı.
98. Guldogan, D. (2022). Türkiye working to resolve hostage crisis between Russia, Ukraine: President. *Anadolu Ajansı*. Retrieved from <https://www.aa.com.tr/en/politics/turkiye-working-to-resolve-hostage-crisis-between-russia-ukraine-president/2689222>. Accessed July 7, 2023
99. Günes, A., Ayata, S. (2002). Ethnic and Religious Bases of Voting. In *Politics, Parties, and Elections in Turkey* by Esmer, Y. and Sayari, S. (eds.), Lynne Rienner Publishers.
100. Günes, T.M. (2022). *The Oxford Handbook of Turkish Politics*. Oxford Academic. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780190064891.001.0001>
101. Huntington, S.P. (1993). The Clash of Civilizations? *Foreign Affairs*, 72(3), 22–49. <https://doi.org/10.2307/20045621>
102. Indeo, F. (2022). Tajikistan: The Diversification of Military Cooperation looking at Afghanistan's threats. *Nato Defense College Foundation*. Retrieved from <https://www.natofoundation.org/central-asia/tajikistan-the-diversification-of-military-cooperation-looking-at-afghanistans-threats/>. Accessed January 17, 2023
103. Insel, A. (2003). The AKP and Normalizing Democracy in Turkey. *South Atlantic Quarterly*, 102(2-3), 293-315. <https://doi.org/10.1215/152720200-102-2-3-293>. Accessed July 3, 2020
104. Issayeva, M. (2015). A brief look at the new Synergy Joint Economic Program after the 2nd meeting of the high-level strategic cooperation council. *ERI*. Retrieved from <https://www.eurasian-research.org/publication/a-brief-look-on-the-new->

synergy-joint-economic-program-after-2nd-meeting-of-high-level-strategic-cooperation-council/. Accessed July 18, 2021

105. Job, B. (1992). *The Insecurity Dilemma: National Security of Third World States*. L. Rienner Publishers.

106. Joint statement between the United States and Uzbekistan on the successful conclusion of 2020 annual bilateral consultations and commencement of a strategic partnership dialogue - united states department of state. (2020). *U.S. Department of State*. Retrieved from <https://2017-2021.state.gov/joint-statement-between-the-united-states-and-uzbekistan-on-the-successful-conclusion-of-2020-annual-bilateral-consultations-and-commencement-of-a-strategic-partnership-dialogue/>. Accessed July 15, 2022

107. Joppien, C. (2011). *A Reinterpretation of Tradition? The Turkish AKP and its Local Politics*. Retrieved from https://www.academia.edu/25457914/A_Reinterpretation_of_Tradition_The_Turkish_AKP_and_its_Local_Politics. Accessed July 4, 2020

108. Kadioğlu, A. (2018). The Oslo Talks: Revealing the Turkish Government's Secret Negotiations with the PKK. *Studies in Conflict & Terrorism*, 42(10), 915–933. <https://doi.org/10.1080/1057610x.2018.1430658>

109. Kalın İ. (2011). Soft Power and Public Diplomacy in Turkey. *Perceptions*, 13(3), 5–23.

110. Kalın, İ. (2009). Debating Turkey in the Middle East: The Dawn of a New Geo-Political Imagination? *Insight Turkey*, 11(1), 83–96. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/26330903>. Accessed July 10, 2021

111. Karadeniz Tahıl anlaşmasıyla 2 Milyon Tonun üzerinde Tahıl ve Gıda Maddesi İhracı Edildi. (2022). *Gumruk TV*. Retrieved from <http://www.gumruktv.com.tr/karadeniz-tahil-anlasmasiyla-2-milyon-tonun-uzerinde-tahil-ve-gida-maddesi-ihrac-edildi>. Accessed February 9, 2023

112. Karimshakov, K. (2013). Evidence from Kyrgyzstan Economy. *Turkish Community Annual Journal*, 87-104.

113. Kazakh-Turkish Business Forum held in the capital of Kazakhstan. (n.d.). *Official Information Source of the Prime Minister of the Republic of Kazakhstan*. Retrieved from <https://primeminister.kz/en/news/kazahstansko-tureckiy-biznes-forum-pod-predsedatelstvom-premer-ministra-rk-proshel-v-g-nur-sultane-421933>. Accessed July 18, 2023
114. Kazakistandan Hoca Ahmet Yesevi üniversitesine özel statü - Avrasya'dan - haber. (2020). *TRT Avaz*. Retrieved from <https://www.trtavaz.com.tr/haber/tur/avrasyadan/kazakistandan-hoca-ahmet-yesevi-universitesine-ozel-statu/5e216ad301a30a0b0872411e>. Accessed October 15, 2021
115. Keyman, E.F. (2017). A New Turkish Foreign Policy: Towards Proactive Moral Realism. *Insight Turkey*, 19(1), 55-69.
116. Khuramov, R. (2022). Uzbekistan-Turkey: A new stage of Strategic Partnership. *ANKASAM: Ankara Center for Crisis and Policy Studies*. Retrieved from <https://www.ankasam.org/uzbekistan-turkey-a-new-stage-of-strategic-partnership/?lang=en>. Accessed February 18, 2023
117. Kibaroglu, M., & Oguzlu, T. (2008). Turkey and the United States in the Twenty-First Century: Friends or Foes? *Korean Journal of Defense Analysis*, 20(4), 367–382. <https://doi.org/10.1080/10163270802507336>
118. Kılıç, G. (2011). *Turkey's foreign aid policy towards Central Asia from a comparative perspective* [Master's thesis, Middle East Technical University]. METU. Retrieved from <https://open.metu.edu.tr/handle/11511/20569>. Accessed August 4, 2020
119. Kim, Y., Indeo, F. (2013). The New Great Game in Central Asia Post 2014: The US “new silk road” strategy and Sino-Russian rivalry. *Communist and Post-Communist Studies*, 46(2), 275–286. <https://doi.org/10.1016/j.postcomstud.2013.03.005>
120. Kirişçi, K. (2009). The Transformation of Turkish Foreign Policy: The Rise of the Trading State. *New Perspectives on Turkey*, 40, 29–56. <https://doi.org/10.1017/s0896634600005203>

121. Kleist, O. (2022). Mode of the EU-Turkey Refugee Agreement: Towards Sustainable Rights-based EU Asylum and Refugee Policies. *Heinrich-Böll-Stiftung Thessaloniki*. Retrieved from <https://www.examplelink.com/full-article-link>. Accessed February 18, 2023
122. Kudayarov, K. (2021). The Turkish-Kyrgyz Cooperation in Military Sphere. *ResearchGate*. Retrieved from <https://www.researchgate.net/publication/354116893> The Turkish-Kyrgyz cooperation in military sphere. Accessed June 18, 2022
123. Lerna K.Y. (2004). The politics of educational exchange: Turkish education in Eurasia. *Europe-Asia Studies*, 56(2), 293-307.
124. Liakopoulou, M., Indeo, F. (2022). The Agreement on the Dostluk Field and the Outlook for Caspian Energy Security. *Natural Gas World*. Retrieved from <https://www.naturalgasworld.com/the-agreement-on-the-dostluk-field-and-the-outlook-for-caspian-energy-security-96526>. Accessed May 4, 2023
125. Luong, P.J., Weinthal, E. (2002). New Friends, new fears in Central Asia. *Foreign Affairs*. Retrieved from <https://www.foreignaffairs.com/articles/afghanistan/2002-03-01/new-friends-new-fears-central-asia> . Accessed July 3, 2020
126. Mackinder, H.J. (1916). *Democratic Ideals and Reality: A Study in the Politics of Reconstruction*. Henry Holt & Co.
127. Malyasov, D. (2017). Turkey and Uzbekistan to jointly produce new Ejder Yalchin 4×4 tactical armored vehicles. *Defence Blog*. Retrieved from <https://defence-blog.com/turkey-and-uzbekistan-to-jointly-produce-new-ejder-yalchin-4x4-tactical-armoured-vehicles/>. Accessed May 29, 2020
128. Mamyshev, Z. (2023). Kazakhstan Is Set to Be Key Driver of Oil Production. *Kursiv Media Kazakhstan*. Retrieved from <https://kz.kursiv.media/en/2023-02-15/kazakhstan-is-set-to-be-one-of-key-drivers-of-oil-production/>. Accessed March 15, 2023
129. McDermott, R.N. (2016). Turkish military assistance to Kazakhstan highlights Western Dilemma. *Jamestown*. Retrieved from

<https://jamestown.org/program/turkish-military-assistance-to-kazakhstan-highlights-western-dilemma/>. Accessed May 8, 2020

130. McDermott, R.N. (2004). Enhancing Kazakhstan's Peacekeeping Capabilities: Interoperability and Regional Cooperation. *Central Asia and The Caucasus, Journal of Social and Political Studies*, 2(26), 70-82.
131. Members endorse Turkmenistan's WTO observer status. (2020). *WTO*. Retrieved from https://www.wto.org/english/news_e/news20_e/acc_22jul20_e.htm. Accessed May 15, 2021
132. Meyer, K.E., Brysac, S.B. (2006). *Tournament of Shadows: The Great Game and the Race for Empire in Central Asia*. Basic Books.
133. Moravcsik, A. (1997). Taking Preferences Seriously: A Liberal Theory of International Politics. *International Organization*, 51(4), 513-553. <https://doi.org/10.1162/002081897550447>
134. Morgenthau, H.J. (1969). *The Decline of Democratic Politics*. University of Chicago Press.
135. Morgenthau, H.J. (1993). *Politics among nations: The struggle for power and peace*. McGraw-Hill Higher Education.
136. Mufti, M. (2014). The AK Party's Islamic Realist Political Vision: Theory and Practice. *Politics and Governance*, 2(2), 28–42. <https://doi.org/10.17645/pag.v2i2.48>
137. Nahçıvan Anlaşması. (n. d.). *Türk Devletleri Teşkilatı*. Retrieved from https://turkicstates.org/assets/pdf/temel_belgeler/Nahcivan_Anlasmasi_Turkce_20140417_193951.pdf. Accessed May 29, 2020
138. Nye, J.S. (1990). Soft Power. *Foreign Policy*, 80, 153–171. <https://doi.org/10.2307/1148580>
139. Nye, J.S. (1990). The Changing Nature of World Power. *Political Science Quarterly*, 105(2), 177-192. <https://doi.org/10.2307/2151022>
140. Nye, J.S. (1975). State-Centric Realism. In Goodwin, G. L. & Linklater, A. (Eds.), *New Dimensions in World Politics* (pp. 36). Croom Helm, London.

141. Nye, J.S. (1990). *Bound to Lead: The Changing Nature of American Power*. Basic Books.
142. Nye, J.S. (2012). *Soft Power: The Means to Success in World Politics*. Knowledge World.
143. Oğuzlu, T. (2010). Turkey and Europeanization of Foreign Policy? *Political Science Quarterly*, 125(4), 657–683. <https://doi.org/10.1002/j.1538-165x.2010.tb00689.x>
144. Old Rivals, New Partners. (2009). *The Economist*. Retrieved from <https://www.economist.com/europe/2009/08/13/old-rivals-new-partners>. Accessed November 5, 2021
145. On National Security of the Republic of Kazakhstan - Law of the Republic of Kazakhstan dated January 6, 2012, No. 527-IV. (2012). *Adilet*. Retrieved from <https://adilet.zan.kz/eng/docs/Z1200000527>. Accessed July 22, 2021
146. Öniş, Z. (2013). Globalization and party transformation: Turkey's Justice and Development Party in perspective. *SETA*. Retrieved from <https://file.setav.org/Files/Pdf/globalization-and-party-transformation-ziya-onis-2005-2006.pdf>. Accessed October 20, 2020
147. Öniş, Z., & Keyman, E. F. (2003). A New Path Emerges. *Journal of Democracy*, 14(2), 95–107. <https://doi.org/10.1353/jod.2003.0042>
148. Oran, B. (2005). *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*. İletişim.
149. Orhun Process Exchange Program is now at the service of the Turkic academic world. (n.d.). *Türk Devletleri Teşkilatı*. Retrieved from https://turkicstates.org/en/haberler/orhun-process-exchange-program-is-now-at-service-of-the-turkic-academic-world_1242. Accessed March 2, 2022
150. Özal, T. (2016). *Turkish Stand on the Gulf Crisis, Middle East and Europe*. Dış Politika Enstitüsü. Retrieved from <https://foreignpolicy.org.tr/turkish-stand-on-the-gulf-crisis-middle-east-and-europe-turgut-ozal/>. Accessed April 25, 2020
151. Ozberk, T. (2022). In first, Turkmenistan shows off Bayraktar TB2 drone. *Defense News*. Retrieved from <https://www.defensenews.com/unmanned/>

- [2021/10/01/in-first-turkmenistan-shows-off-bayraktar-tb2-drone/](https://www.24.kg/en/2021/10/01/in-first-turkmenistan-shows-off-bayraktar-tb2-drone/). Accessed February 24, 2023
152. Ozdamar, O.B., Toygar, H., Erkam, S.İ. (2014). From Good Neighbour to Model: Turkey's Changing Roles in the Middle East in the Aftermath of the Arab Spring. *Uluslararası İlişkiler*, 11(42), 93-113.
153. Ozkan, M. (2011). Turkey's 'New' Engagements in Africa and Asia: Scope, Content, and Implications. *Perceptions: Journal of International Affairs*, 16(3), 115-37.
154. Paasi, A. (2011). The region, identity, and power. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 14, 9–16. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2011.03.011>
155. Podolska, D. (2018). Turkey to allocate money to Kyrgyzstan for military institute. *24.kg*. Retrieved from https://24.kg/english/94923_Turkey_to_allocate_money_to_Kyrgyzstan_for_military_institute/. Accessed May 2, 2020
156. Pomfret, R. (2022). Russia's setback in Samarkand. *East Asia Forum*. Retrieved from <https://www.eastasiaforum.org/2022/10/17/russias-setback-in-samarkand/>. Accessed January 29, 2023
157. President of Kazakhstan Kassym-Jomart Tokayev took part in the Extraordinary Summit of the Cooperation Council of the Turkic-Speaking States. (2020). *Akorda*. Retrieved from https://www.akorda.kz/en/events/international_community/foreign_other_events/president-of-kazakhstan-kassym-jomart-tokayev-took-part-in-the-extraordinary-summit-of-the-cooperation-council-of-the-turkic-speaking-states. Accessed December 16, 2021
158. Purtaş, F. (2017). Cultural Diplomacy Initiatives of Turkic Republics. *Perceptions: Journal of International Affairs*, 22(1), 91–114. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/perception/issue/48954/624525>. Accessed December 23, 2019
159. Rehimov, R. (2019). Nahçıvan Anlaşması 10. Yılında Tarihi Dönemecte. *Anadolu Ajansı*. Retrieved from <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/nahcivan-anlasmasi-10-yilinda-tarihi-donemecte/1600917>. Accessed April 2, 2020
160. Reynolds, P.A. (1994). *An introduction to international relations*. Longman.

161. Rinaldi, N., Soutullo, J. (2022). *Central Asia: Fact sheets on the European Union: European Parliament*. Fact Sheets on the European Union | European Parliament. Retrieved from <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/178/central-asia>. Accessed February 29, 2023
162. Rodrik, D. (2012). The Turkish Economy after the Global Financial Crisis. *Ekonomi-tek*, 1(1), 41-61.
163. Romanowski, M. (2015). There and back again: The EU in Central Asia. *Global Asia*. Retrieved from https://globalasia.org/v10no1/feature/there-and-back-again-the-eu-in-central-asia_micha%C5%82-romanowski. Accessed May 29, 2020
164. Rosenau, J.N. (1980). *The Scientific Study of Foreign Policy*. Frances Pinter.
165. Russell, M. (2019). The EU's new Central Asia strategy. *European parliament*. Retrieved from [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2019/633162/EPRS_BRI\(2019\)633162_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2019/633162/EPRS_BRI(2019)633162_EN.pdf). Accessed January 15, 2020
166. Sarı, Y., Aslan, A., Duran, B., Inat, K. (2017). Türkiye-Orta Asya İlişkilerinde Sınırlı İşbirliği. In *Ak parti'nin 15 yılı dış Politika*. SETA Kitapları.
167. Shahbazov, F. (2018). How will Erdogan's recent visit to Uzbekistan enhance Turkish-Uzbek cooperation? *The Diplomat*. Retrieved from <https://thediplomat.com/2018/05/how-will-erdogans-recent-visit-to-uzbekistan-enhance-turkish-uzbek-cooperation/>. Accessed May 5, 2022
168. Shilibekova, A. (2008). Turkey-Kazakhstan relationship in the military sphere: Outcome and outlook. *European Journal of Economic and Political Studies*, 1(2), 55-60.
169. Şimşek, A. (2012). Turkey's Foreign Policy: From Regional to Global Player. *Qantara*. Retrieved from <http://en.qantara.de/From-Regional-to-Global-Player/19412c497/>. Accessed June 2, 2021
170. Şimşek, A. (2022). Dünyanın Yükselen Gücü: Türk Devletleri Teşkilatı. *TRTHaber*. Retrieved from <https://www.trthaber.com/haber/dunya/dunyanin-yukselen-gucu-turk-devletleri-teskilati-644709.html>. Accessed March 9, 2023

171. Singer, M.R. (1972). *Weak States in a World of Powers: The Dynamics of International Relationships*. Free Press.
172. Snyder, R.C., Bruck, H.W., & Sapin, B. (2002). Decision-making as an approach to the study of international politics. In *Foreign Policy Decision-Making (Revisited)* (pp. 65-152). Princeton, NJ: Organizational Behavior Section, Princeton University. https://doi.org/10.1057/9780230107526_2
173. Solarz, A.M. (2020). Religion and International Relations in the Middle East as a Challenge for International Relations (IR) Studies. *Religions*, 11(3), 150.
174. Somer, M. (2007). Moderate Islam and Secularist Opposition in Turkey: Implications for the World, Muslims, and Secular Democracy. *Third World Quarterly*, 28(7), 1271–1289. <https://doi.org/10.1080/01436590701604888>
175. Szumski, C. (2022). Kazakhstan Key "Middle Corridor" Linking China to EU. *Euractiv*. Retrieved from <https://www.euractiv.com/section/central-asia/news/kazakhstan-key-middle-corridor-linking-china-to-eu/>. Accessed January 15, 2023
176. Taylor, P.J., Flint, C. (2000). *Political geography: World-economy, nation-state, and locality*. Prentice Hall.
177. Teslova, E. (2023). Kazakhstan Eyes Military Cooperation with Türkiye. *Anadolu Ajansı*. Retrieved from <https://www.aa.com.tr/en/politics/kazakhstan-eyes-military-cooperation-with-turkiye/2834261>. Accessed May 9, 2023
178. The Istanbul Agreement on the Parliamentary Assembly of Turkish-Speaking Countries. (2008). *TURKPA*. Retrieved from <https://turkpa.org/agreement/1-the-istanbul-agreement-on-the-parliamentary-assembly-of-turkic-speaking-countries>. Accessed April 21, 2020
179. The Third Turkic Council Summit Meeting Was Held in Gabala. (n.d.). *Republic of Türkiye Ministry of Foreign Affairs*. Retrieved from <http://www.mfa.gov.tr/the-third-turkic-council-summit-meeting-was-held-in-gabala.en.mfa>. Accessed May 15, 2022
180. Tomar, C. (2021). Analysis - from Turkic-speaking countries to Turkish states. *Anadolu Ajansı*. Retrieved from <https://www.aa.com.tr/en/analysis/analysis->

[from-turkic-speaking-countries-to-turkish-states/2422657](#). Accessed November 9, 2022

181. Topchi, A. (2022). Erdogan: Russia, Ukraine Swap 200 POWs under Türkiye's Mediation. *TRT World*. Retrieved from <https://www.trtworld.com/turkey/erdogan-russia-ukraine-swap-200-pows-under-t%C3%BCrkiye-s-mediation-61005>. Accessed January 8, 2023

182. Trade Map - List of importing markets for the product exported by Russian Federation in 2022 (Mirror). (n. d.). *Trade Statistics for International Business Development* Retrieved from https://www.trademap.org/Country_SelProductCountry.aspx?nvpm=1%7C643%7C%7C%7C%7C1001%7C%7C%7C4%7C1%7C2%7C2%7C1%7C1%7C2%7C1%7C1%7C1. Accessed May 9, 2022

183. Tulin, A. (2013). Energy security of Turkey in the context of renewable energy policies. *Uluslararası Politika Akademisi – (UPA)*. Retrieved from <http://politikaakademisi.org/2013/04/08/energy-security-of-turkey-in-the-context-of-renewable-energy-policies/>. Accessed August 25, 2021

184. Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi IV. Zirvesi Bodrum'da Gerçekleştirildi. (n.d.). *Republic of Türkiye Ministry of Foreign Affairs*. Retrieved from http://www.mfa.gov.tr/turk-dili-konusan-ulkeler-isbirligi-konseyi-iv_-zirvesi-bodrum_da-gerceklestirildi.tr.mfa. Accessed November 25, 2022

185. Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı – TİKA. (2020). *Turkish Development Assistance Report 2019*. Retrieved from <https://www.tika.gov.tr/upload/sayfa/publication/2019/TurkiyeKalkinma2019WebENG.pdf>. Accessed October 4, 2022

186. Türk Konseyi 2. Zirvesi Bıřkek'te Düzenlendi. (n. d.). *Türk Devletleri Teřkilatı*. Retrieved from https://www.turkkon.org/tr/haberler/turk-konseyi-2-zirvesi-biskekte-duzenlendi_98. Accessed July 9, 2022

187. Turkey has delivered 24 Ejder Yalcin armored vehicles to Army of Uzbekistan. (2019). *Army Recognition*. Retrieved from https://www.armyrecognition.com/august_2019_global_defense_security_army_ne

- ws_industry/turkey_has_delivered_24_ejder_yalcin_armored_vehicles_to_army_of_uzbekistan.html. Accessed May 8, 2020
188. Turkey says nightclub attack suspect Uzbek-born, trained in Afghanistan. (2017, January 17). *RadioFreeEurope/RadioLiberty*. Retrieved from <https://www.rferl.org/a/istanbul-attacker-captured/28237765.html>. Accessed June 9, 2020
189. Turkey to assist Kyrgyzstan in strengthening Defence Ministry. (2012, January 13). *Trend.Az*. Retrieved from <https://en.trend.az/casia/kyrgyzstan/1979544.html>. Accessed November 22, 2020
190. Turkey, Tajikistan eye \$1b trade volume. (2019). *Anadolu Ajansi*. Retrieved from <https://www.aa.com.tr/en/energy/energy-diplomacy/turkey-tajikistan-eye-1b-trade-volume/25230>. Accessed April 9, 2020
191. Turkey's Multilateral Transportation Policy. (n. d.). *Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs*. Retrieved from http://www.mfa.gov.tr/turkey_s-multilateral-transportation-policy.en.mfa. Accessed October 9, 2022
192. Turkey-Kyrgyzstan Political Relations. (n. d.). *Ministry of Foreign Affairs of Republic of Turkey*. Retrieved from <https://www.mfa.gov.tr/reasons-between-turkiye-and-kyrgyzstan.en.mfa#:~:text=Diplomatic%20relations%20between%20two%20countries,strategic%20partnership%20in%20every%20field>. Accessed May 25, 2022
193. Turkiye's Multilateral Trade with Central Asia: Current Situation and Future Prospects. (2023). *SilkRoad Briefing*. Retrieved from <https://www.silkroadbriefing.com/news/2023/05/22/turkiyes-multilateral-trade-with-central-asia-current-situation-and-future-prospects/>. Accessed May 28, 2023
194. Turkey-Turkmenistan political relations. (n. d.). *Ministry of Foreign Affairs of Republic of Turkey*. Retrieved from <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-turkmenistan-siyasiiliskileri.tr.mfa>. Accessed May 5, 2022
195. Turkic states establish "alphabet commission" to unify languages. (2022, October 20). *Daily Sabah*. Retrieved from

- <https://www.dailysabah.com/turkey/diaspora/turkic-states-establish-alphabet-commission-to-unify-languages>. Accessed January 5, 2023
196. Turkic World Vision – 2040. (n.d.). *Türk devletleri teşkilatı*. Retrieved from <https://turkicstates.org/assets/pdf/haberler/turkic-world-vision-2040-2396-97.pdf>. Accessed March 8, 2022
197. Turkish Foreign Policy: From Status Quo to Soft Power. (2009). *European Stability Initiative*. Retrieved from http://www.esiweb.org/pdf/esi_picture_story_-_turkish_foreign_policy_-_april_2009.pdf#page=5. Accessed June 28, 2020
198. Turkish Foundation completes Central Asia's largest mosque in Kyrgyz Capital Bishkek. (2017). *Daily Sabah*. Retrieved from <https://www.dailysabah.com/turkey/2017/06/25/turkish-foundation-completes-central-asias-largest-mosque-in-kyrgyz-capital-bishkek>. Accessed July 5, 2020
199. Turkish leader calls Xinjiang killings "genocide". (2009). *Reuters*. Retrieved from <https://www.reuters.com/article/us-turkey-china-sb/turkish-leader-calls-xinjiang-killings-genocide-idUSTRE56957D20090710>. Accessed August 8, 2022
200. Türkiye - OECD Data. (2017). *OECD*. Retrieved from <https://data.oecd.org/turkiye.htm>. Accessed May 5, 2020
201. Türkiye ve Orta Asya - Carnegie Endowment for International Peace. (2012). *Carnegie Endowment for International Peace*. Retrieved from <https://carnegieendowment.org/2012/10/22/ru-pub-49758>. Accessed May 28, 2022
202. Türkmenistan, zırhlı ihtiyacını Türkiye'den tedarik etti. (2018). *AKSAM*. Retrieved from <https://www.aksam.com.tr/dunya/turkmenistan-zirhli-ihtiyacini-turkiyeden-tedarik-etti/haber-714093>. Accessed July 13, 2021
203. Ünsal, Ü. (2013). Dönemin Bilançosu, Baskın Oran (Ed.) *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt III: 2001-2011*. İstanbul: İletişim Yayınları.
204. Uzbekistan kicks us out of military base. (2005). *The Guardian*. Retrieved from <https://www.theguardian.com/world/2005/aug/01/usa.nickpatonwalsh>. Accessed March 2, 2020

205. Uzer, U. (2020). The Downfall of Turkish–Israeli Relations: A Cold Peace Between Former Strategic Allies. *Israel Affairs*, 26(5), 687–697.
206. Wallace, W. (1971). *Foreign policy and the political process*. The Macmillan Press.
207. Warner, C.M., & Walker, S.G. (2011). Thinking about the Role of Religion in Foreign Policy: A Framework for Analysis. *Foreign Policy Analysis*, 7(1), 113–135. <https://doi.org/10.1111/j.1743-8594.2010.00125.x>
208. Wheeler, T. (2013). Turkey’s Role and Interests in Central Asia. *Saferworld Briefing*. www.saferworld.org.uk/downloads/
209. White, B. (1989). *Analysing foreign policy: problems and approaches*. Michael Clarke and Brian.
210. Xuanli, L.J. (2019). China’s energy diplomacy towards Central Asia and the implications on its “Belt and road initiative.” *The Pacific Review*, 34(3), 490–522. <https://doi.org/10.1080/09512748.2019.1705882>
211. Yalınkılıçlı, E. (2018). Uzbekistan as a gateway for Turkey’s return to Central Asia. *Insight Turkey*, 20(4), 27–43. <https://doi.org/10.25253/99.2018204.02>
212. Yavuz, M.H. (2005). *Islamic Political Identity in Turkey*. Oxford University Press.
213. Yavuz, M.H. (2010). *AK Parti: Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri*. İstanbul, Turkey: Kitap Yayınevi.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Соловйова, Е. (2023). Геополітичний аналіз чорноморської політики Туреччини. *Науково-теоретичний альманах Грані*, 26(3), 109-117. <https://doi.org/10.15421/172356>
2. Soloviova, E. (2022). Роль Туреччини у Другій карабаській війні та її наслідки для Центральної Азії. Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. *Політичні науки та публічне управління*, 5(65), 78-88. [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2022-5\(65\)-12](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2022-5(65)-12)
3. Соловйова, Е. (2023). Світові центри сили в Центральній Азії та їх вплив на зовнішню стратегію Туреччини в регіоні. *Вісник НЮУ імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія*, 58(3). <https://doi.org/10.21564/2663-5704.58.285774>
4. Aliieva, E. (2019). Military technical cooperation between Turkey and Ukraine. *Hileya: Scientific Bulletin / Gileya*, 146(3).

Праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Aliieva, E. (2021). Istanbul Canal Project and its Strategic Implications, Actual problems of international relations. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів і молодих вчених «Актуальні проблеми міжнародних відносин 2021»*. (pp. 8-10). Київ. URL: <https://www.iir.edu.ua/nashi-vydannya/konferentsiyi>
6. Aliieva, E. (2019). EU–Turkey relations from the security perspective: Risks and opportunities. *Journal of European and Comparative Law*, 11, за результатами

конференції «Еволюція Європейського Союзу: основні виклики сучасності та перспективи». Київ.

7. Aliieva, E. (2021). Crimean Platform and Turkey's stance on it. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів і молодих вчених «Шевченківська весна 2021»* (pp. 8-12). Київ. URL: <https://www.iir.edu.ua/nashi-vydannya/konferentsiyi>

Праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

8. Aliieva, E. (2020). Ukrainian diplomacy in the conditions of Russian armed aggression: Conclusions and lessons for Kazakhstan. *Hileya: Scientific Bulletin / Gileya*, 159(11-12), 13-20.

9. Алієва, Е. (2021). Регіональний вимір зовнішньополітичних стратегій Казахстану та Узбекистану. *Зовнішньополітичні доктрини та стратегії*. Інститут міжнародних відносин.

ДОДАТОК 2

Апробація матеріалів дисертації. Апробація основних положень дослідження здійснювалася автором під час виступів на міжнародних наукових конференціях, які відбилися у низці відповідних публікацій. Основні результати досліджень доповідались на міжнародній науково-практичній конференції «Еволюція Європейського Союзу: основні виклики сучасності та перспективи», грудень 2019 р., Київ, Навчально-науковий інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка; міжнародній науково-практичній конференції студентів, аспірантів і молодих вчених «Актуальні проблеми міжнародних відносин», жовтень 2021 р., Київ, Навчально-науковий інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка; міжнародній науково-практичній конференції студентів, аспірантів і молодих вчених «Шевченківська весна», березень 2021 р., Київ, Навчально-науковий інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.